

BUDKAVLEN

Grundad av Föreningen Brage

Utgiven av Institutet för folklivsforskning
vid Åbo Akademi

Årgång 91

2012

BUDKAVLEN 2012

Ansvarig utgivare

Anna-Maria Åström

Redaktionsråd

Sonja Hagelstam

Blanka Henriksson

Sanna Lillbroända-Annala

Lena Marander-Eklund

Lotta Wessberg

Anna-Maria Åström

Redaktörer för detta nummer

Anna-Maria Åström

Sanna Lillbroända-Annala

Lotta Wessberg

Camilla Asplund-Ingemark

(anmälningssavdelningen)

I detta nummer medverkar:

Andreas Backa

Charlotte Hagström

Sven-Erik Klinkmann

Mi Lennhag

Jakob Löfgren

Lena Marander-Eklund

Ole Rud Nielsen

Katriina Siivonen

Fredrik Skott

Ann-Helen Sund

All post, även recensions- och bytesexemplar, sänds under adress:

Budkavlen, Åbo Akademi, 20500 Åbo, Finland

Volymens pris 18€

Utges med bidrag av Svenska Litteratursällskapet i Finland och William Thurings stiftelse

Omslagsbild: Etnologer undersöker vardagslivets förutsättningar i Fiskars under ett fältarbete i november 2008. Foto: Anna Riess 2008. Kulturvetenskapliga arkivet vid Åbo Akademi: KIVÅ B 55637.

ISSN 0302-2447

Åbo 2012

Juvenesprint

Innehåll

Anna-Maria Åström <i>Budkavlen 2012</i>	5
Charlotte Hagström <i>Nu är det fredagsmys! Chips och gemenskap när vardag blir helg</i>	9
Jakob Löfgren <i>For the company, the fun, [...]I forgot that bit... the excuse to dress up – Discworld-fandom i Wincanton som intertextuell lek</i>	26
Ann-Helen Sund <i>Mera med mindre - föremål, material och praktiker i Marthaförbundets hushållsrådgivning</i>	45
Lena Marander-Eklund <i>Som vi ropar får vi svar – metodologiska aspekter på tillkomsten av skriftligt och muntligt biografiskt material</i>	56

Recensioner

Metodologiska utmaningar i forskningsprocessen
Sven-Erik Klinkmann 69

Konflikter och förtroende i skärgården
Ole Rud Nielsen 72

Diskursteori möter kritisk diskursanalys
Andreas Backa..... 74

Fenniska minoritetsspråk i det senmoderna samhället
Andreas Backa..... 75

Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser.
Fredrik Skott..... 76

Post-kommunistisk kulturomvandling
Mi Lennhag 77

Interdisciplinary Approaches to Twilight. Studies in fiction, media and a contemporary cultural experience
Jakob Löfgren 79

Tantens återkomst?
Lena Marander-Eklund..... 81

Kulturarv som egenvärde utan instrumentellt värde
Katriina Siivonen 83

Vägledning till författare

85

ANNA-MARIA ÅSTRÖM

Fritid och vardag

Budkavlen 2012 har som tema vår fritid och vår vardag. Utgångspunkten i de flesta artiklar är nutiden och då är det naturligtvis av vikt att vår nutida vardag och fritid ses i en större samhällelig kontext. Till det traditionsvetenskapliga uppdraget hör också en teori- och metodmedvetenhet. En del artiklar tar fasta på de folkloristiska och etnologiska insamlingsmetoderna och andra utgör exempel på hur dagens metoder pendlar mellan nyttjande av traditionellt insamlingsstoff, de nya medierna, dvs. den virtuella världens olika slag av texter, men även deras motsatser, det som händer på särskilda platser i den reella världen. Då är metoden deltagande observation.

Vår vardag- det är fråga om finländsk och svensk vardag – verkar att framstå som antingen något man kan ändra eller underlätta, men också något man åtminstone temporärt vill frigöra sig från, antingen med små rituella medel (som i exemplet med ”fredagsmys” i Sverige av Charlotte Hagström) eller som resor till ett annat land både reellt och på ett mentalt plan (med exemplet av firandet av Hogwatch i Wincanton i Somerset av Jakob Löfgren). Därmed framstår vardagen som något i viss mån otillfredsställande. Den rutiniserade vardagen i västvärlden är framförallt krävande på grund av ett hårt arbetstempo i yrkesvärld och skola och kraven på en hälsosam och regelbunden livsföring. Ett ytterligare inslag i artiklarna är att vardagen måste utföras med olika praktiker, t.ex. hushållning i hemmet (med exemplet marthaföreningens hushållstips av Ann-Helen Sund). I dessa praktiker finns intressanta varianter på hur vardagen kan underlättas.

I vår nutida vardag finns en ytterligare aspekt, en intim koppling till medievärlden. I fredagsmysleden, att med familjen skapa sig

en skön avkoppling i soffan framför TV med snacks och drycker, framstår både en stark betoning på gemenskap inom familjen och tydliga kollektiva drag genom att ”hela Sverige” samtidigt ser på TV, t.ex. via programmet Idol. Sökandet efter gemenskap i liten grupp blir också tydlig i Hogwatchritualen, där den gemensamma faktorn både är ett fansbeteende utgående från webbsiten Discworld och ett möte mellan fansen i den resituerande festivalen. Facebookuppdateringar om fredagsmysen bryter isoleringen i familjen och när det gäller tips för vardagen finns det ett sökindex på föreningen Marthas websida.

I kontrast härtill framstår hemmafruns vardag under femtioalet ofta som ett ensamt slit (i Lena Marander-Eklunds artikel). I artikeln diskuteras uttryckligen hur olika metoder och materialslag ger olika betoningar av hemmafruns tillvaro. Levnadsberättelser, frågelistsvar och intervjuer ger olika djup och poängteringar, där de dialogiska utgångspunkterna har stor betydelse. Artikeln är klagörande vad gäller olikheten i de etnologiska och folkloristiska kunskapsintressena. Mera indirekt framgår det i de övriga artiklarna hur frågelistsvar, enkäter, bloggar, websidor och information ur Internet och veckotidskrifter nyttjas för att få en mångsidig bild av fenomenen under lupp. Tonen och behandlingen i artiklarna är olika, strikt vetenskaplig, familjärt personlig och mera essäbetonad, allt utifrån skribentens vetenskapliga läggning. Därmed framgår också att artikelförfattandet kan vara av mycket olika art, sammanfattande, exemplifierande, djupt analyserande eller rätt och slätt presenterande.

Den starkaste kopplingen mellan materialet, vardagen och den samhälleliga situation vi befinner oss föreligger i den mest essäistiska

texten om tipsen för bemästrande av vardagen. Här dras paralleller till det konsumtions-samfund vi lever i, dess grundvalar och hur en längtan, och också informationsrik styrning, bort från det överkommersialiserade, kan få djupgående effekter på vår vardag. Med olika medel kan subjektpositionen i vardagen stärkas och vardagen bli meningsbärande i sig. Därför är det spännande att fundera över om vi de fakto igen står inför ett skiftbyte i vardagen, om nya ekologiska och hållbarhetsideologier förmår bryta den starkt kollektivistiska ständigt upptrappade vardagskonsumtionen, eller om det bara är fråga om en övergående trend. Här kan också återkopplingar till den hemfixerade hemmafrutillvaron på 1950-talet göras.

I varje fall utgör spänningarna mellan vardagen och fritiden i detta nummer ett fält som ständigt kommer att vara aktuellt i etnologin och folkloristiken. Artiklarna får ses som öppningar, genom att främmandegöra vardagliga fenomen för en stund får vi också korn på dem. Glädjande är att detta nummer också ger utrymme för en svensk etnolog utöver våra finlandssvenska forskare. Vi strävar fortsättningsvis att vara öppna för nordiska bidrag.

EVERYDAY LIFE AND LEISURE

Budkavlen 2012 has the theme of everyday life and leisure. The starting point for most of the articles is the present-day, and it is naturally of importance to our contemporary everyday life and leisure that it is seen in a larger social context. The scientific tradition also includes the task of including a theoretical and methodological awareness. Some articles focus on the folkloristic and ethnological collection methods, and others are examples of how current methods oscillate between the use of traditionally collected material, the new media forms, such as the different kinds of texts in the virtual world, and also their opposite i.e. occurrences in specific locations in the real world.

Our everyday life – and here it is a question of Finnish and Swedish everyday life - seems

to appear to be something that can either be changed or made easier, as well as something that, at least temporarily, we can free ourselves from, either by small ritual means (as in the example “Friday cosiness” in Sweden by Charlotte Hagström) or by travel to another country, both real and imagined (as in example the celebrations at Hogwatch in Wincanton in Somerset by Jakob Löfgren). Thus, the everyday appears to be something which to a certain extent is unsatisfactory. The routinized everyday life of the West is particularly challenging because of the demanding pace of work in the professional world and schools, as well as the requirements of maintaining a healthy and regular lifestyle. A further element in the articles is that everyday life must be achieved through different practical arrangements, such as housekeeping in the home (as for example in the Martha’s Association household tips by Ann-Helen Sund).

In our present every day life there is a further aspect, an intimate connection to the media world. In the tradition of ‘Friday cosiness’ the family create a pleasant relaxing atmosphere by sitting on the settee in front of the television with snacks and drinks. Thereby generating both a strong emphasis on togetherness within the family and a clearly communal feature of “the whole of Sweden” while watching TV, for example, the programme *Idol*. The search for fellowship in the form of small groups also becomes clear in the Hogwatch ritual, where the common factor is both fan behaviour on the website *Discworld*, and a meeting between the fans in the “re-situated” festival. Facebook updates on ‘Friday cosiness’ breaks the isolation of the family and, in the matter of tips for everyday life, there is a search index on the Martha’s Association’s website.

In contrast to this, a housewife’s everyday life in the fifties often appears as lonely drudgery (see Lena Marander-Eklund’s article). This article specifically discusses how different methods and various types of materials provide a range of emphases in the housewife’s existence.

Stories of experiences, questionnaire responses, and interviews provide different depth and emphasis, and the dialogic starting point has great meaning. The article gives a clarification with regard to the difference between the scientific interests of ethnology and folkloristic. More indirectly, in the other articles, can be seen the way in which questionnaire responses, surveys, blogs, websites and information on the Internet and weekly magazines are used to obtain a comprehensive picture of the phenomena under scrutiny. In addition, through the thorough investigation of the participant observation method in Sanna Lillbroända-Annala's article, concerning bus travel, this issue of *Budkavlen* can also be seen as an overview of traditional scientific methods. The tone and discussion methods in the articles are different, some rigorously scientific others more familiar, personal, and essay orientated, but all based on the author's scientific orientation. Thus it can also be seen that article writing can be an art of very different natures including: summaries, exemplifications, deep analysis, and straightforward presentations.

The strongest link between the material, everyday life, and the social situation we find ourselves in lies, in Ann-Helen Sund's text; exploring tips for mastering everyday life. Here parallels are drawn to the consumer society we live in, its foundations and the way in which a longing and also an informative steering away from over commercialisation can have profound effects on our daily lives. Through different means the subjective position in everyday life can be strengthened and everyday life can become meaningful in itself. Therefore, it is interesting to consider if, in fact, we again face a shift change in everyday life. The question is whether the new ecological and sustainability ideologies will be capable of breaking the strong collectivist and constantly escalating demands of our everyday consumption, or whether it is just a case of a passing trend. Here links can also be made to the home fixation of the lives of housewives in the 1950s.

Nevertheless, the tensions between everyday life and leisure, presented in this addition, is a field that is going to be constantly topical in ethnology and folklore. These articles may be viewed as apertures which by making the phenomenon of everyday life unfamiliar for a while also give us a glimpse of it. It is encouraging that this addition also allows space to include a Swedish ethnologist as well as our Finland-Swedish researchers. We continue to endeavour to be open to Nordic contributions.

Anna-Maria Åström

Temat för Budkavlen 2013 är *Rumslighet*. Enligt tidtabellen för tidskriftens refereeprocess skall artiklarna vara redaktionen tillhanda före sista mars 2013.

Se Vägledning till författare.

CHARLOTTE HAGSTRÖM

Nu är det fredagsmys

Chips och gemenskap när vardag blir helg

Klockan är några minuter i åtta på kvällen. Pappa dukar undan resterna av taco-middagen medan mamma klär på lillebror pyjamas. Storasyster håller upp chips i en skål, sätter på TV:n och tänder några stearinljus. När de första takterna av signaturmelodin till *Idol* strömmar ut ur högtalarna sitter hela familjen samlad i soffan. Föräldrarna smuttar på varsitt glas rödvin, storasyster dricker läsk och lillebror smaskar på chips. Det är fredagsmys.

Så ser det ut i en stor del av de svenska hemmen på fredagskvällar. Fredagsmys är ett begrepp som är väletablerat, särskilt bland barn, ungdomar och deras föräldrar. På frågan ”vet du vad fredagsmys är?” skulle med stor sannolikhet samtliga barn på vilken dagisavdelning som helst svara jakande. Alla skulle förmodligen också kunna redogöra för vad fredagsmys innebär och en stor majoritet uppge att fredagsmys förekommer i deras hem. Men varför är det så? Vad är fredagsmys och hur kan det förstås ur ett kulturellt och socialt perspektiv?

Bakgrund och material

Dessa och liknande frågor är det många som ställer sig. Som etnolog och arkivarie vid Folklivsarkivet i Lund blir jag ofta kontaktad av journalister som vill veta vad, hur och varför. Dessa telefonsamtal och mejl har blivit allt fler under de senaste åren. Etnologiska kollegor vid andra lärosäten och arkiv i landet får också många frågor och mängden artiklar i dags- och veckopress som handlar om fredagsmys är nu avsevärd; en sökning i *Retriever Research*, ett nyhetsarkiv med material från ca 300 svenska dagstidningar och tidskrifter, ger 5506 träffar.

Med jämna mellanrum uppmärksammas det också i radio och TV, företrädesvis på fredagar i mer lättsamma program. Denna mediala uppmärksamhet, tillsammans med reklam på TV, i tidningar och varuhus för olika produkter förknippade med fredagsmys, liksom då och då förekommande artiklar om ökande fetma och ohälsa kopplat till ett utbrett chipsätande och läskdrickande på fredagar, gör att det knappast är möjligt att undgå begreppet. Det gäller såväl den som ägnar sig åt fredagsmys som den som inte gör det.

Det ökande intresset för fenomenet fredagsmys liksom den stora betydelse många människor tillmäter det ledde till att Folklivsarkivet beslöt att göra en dokumentation av fredagsmyset i Sverige.¹

21	Bengt	
22	Torsdag	82
	Kenner Kent	•
23	Fredag	83
	Gerda Gerd	
24	Lördag	84
	Gabriel Rafael	
25	Söndag	85
	Marie bebådelsedag	
26	Måndag	86
	Emanuel	

Fredag! Foto: Charlotte Hagström 2012.

Denna genomfördes under 2011 och början av 2012 och bestod av en frågelista, en enkät och en nätetnografisk undersökning. Frågelistan KF 8 *Fredagsmys* var en så kallad kortfrågelista och innehöll ett mindre antal frågor än Folk-livsarkivets ordinarie frågelistor. Den sändes till arkivets fasta meddelare och gav 55 svar. Enkäten innehöll ett fåtal och konkreta frågor (till exempel ”har du fredagsmys?” och ”äter man särskild mat när man har fredagsmys och i så fall vad?”) liksom uppmaningen ”Beskriv vad fredagsmys innebär!”. Den distribuerades via mejl till vänner och bekanta som ombads att sprida den vidare.² Enkäten placerades också tillsammans med information om dokumentationen och lådor att lägga svaren i på ett par centrala platser på Institutionen för Kulturvvetenskaper där studenter och personal ofta passerar. De båda spridningsmetoderna gav sammanlagt 59 svar. Den nätetnografiska undersökningen gjordes parallellt med insamling via enkät och frågelista men med tyngdpunkt på början av 2012. Den bestod av en genomgång av en mängd bloggar, diskussionsfora och communities där fredagsmys diskuterades på olika sätt. Vid några tillfällen ställdes direkta frågor på Facebook vilka besvarades av personer i mitt kontaktnät. Ett sådant exempel är en fråga om huruvida det fortfarande finns lördagsgodis.

Fredagsmysets historia

En återkommande fråga från journalister har varit hur länge fredagsmys har funnits. Enligt SAOB, *Svenska Akademiens ordbok*, nämns ordet fredagsmys i tryckt text första gången 30 juni 1994. Det sker i *Göteborgs-Posten* i en artikel med rubriken ”Här har ni hela familjen ’titta-lagom’”. Texten handlar om TV-tittandet på fredagarna hos en familj med tre småbarn och inleds med meningen ”Fredagsmys framför TV:n är en tradition hos familjen Brinkenbergs i Sävedalen” (Ljungberg 1994:46). Här saknas dock flera av de ingredienser som är så centrala i nutida berättelser om fredagsmys: maten be-

rörs inte alls, det förekommer inga chips och ingen läsk eller vin, det nämns inget om soffan och TV-programmen som diskuteras är rena barnprogram: *Bolibompa* och *Disneydags*. ”Kanal 1 har ett bra barnblock från 18.15–19.40, det brukar vi följa” säger mamman. Hon poängterar dock, på samma sätt som så ofta görs idag, att fredagsmyset framför allt är förknippat med familjen: ”Fredagarna vill vi tillbringa hemma med familjen. Efter en arbetsam vecka vill vi inte gärna gå bort en fredagskväll” (a.a.).

Bland informanterna är uppfattningen om hur länge fredagsmys funnits betydligt mer svävande. I enkäten ställs frågan ”När ungefär hörde du begreppet fredagsmys första gången?”. En 24-årig man svarar ”2005” medan en 35-årig kvinna ”tror det var under 2008”. En 22-årig kvinna har ”hört det sedan jag var liten” och en 40-årig man skriver att ”Detta begrepp har jag använt i åtminstone 15 år”. För de flesta tycks fredagsmys som begrepp ha uppstått någon gång mellan slutet av 1990-talet och 2010. Några har dock andra erfarenheter. En 23-årig kvinna hörde begreppet första gången för ”någon vecka sedan kanske” medan en jämnårig kvinna menar att ”det har alltid funnits”.

I frågelistan finns frågan ”Minns du när du hörde det första gången?” och även här skiljer sig svaren åt. ”Ordet ’fredagsmys’ hörde jag för första gången för 4-5 år sedan” skriver en 71-årig kvinna medan en 67-årig man förklarar att ”Fredagsmys ingår inte i min vokabulär och när jag fick Ert brev var det första gången jag medvetet hörde det”. De flesta som besvarat listan är betydligt äldre än de som fyllt i enkäten och deras erfarenheter skiljer sig därmed åt. Så är det till exempel flera som framhåller att fredagsmys förutsätter lediga lördagar. En annan 67-årig man förklarar att ”På den tiden jag arbetade var det lördagsmys, som gällde. Fredagskvällen var som vilken vardagsafton som helst. Veckans arbete avslutades på lördagseftermiddagen omkring kl 15.00. Det var således inte särskilt lämpligt att sitta uppe och mysa på fredagskvällen”.

Andra understryker att begreppet må vara nytt men företeelsen i sig är det inte. Man kallade det visserligen inte fredagsmys men innehållet var ungefär det samma då som nu. En 64-årig kvinna skriver att hon

utan att använda ordet fredagsmys, faktiskt haft fredagsmys sedan 1970-talets mitt! [...] När jobbet var slut på fredagen och vi pendlade hem från Malmö, pratade vi om att det skulle bli skönt att sätta sig till ro på kvällen, äta lite gott och inte lägga sig så tidigt som andra vardagskvällar. På lördagen blev det ibland fest med grannarna. Fredagen var privat myskväll!

En 80-årig man berättar om fredagsmyset när barnen var små, en berättelse som kunde varit hämtad från idag:

Vi har tre barn födda 1961, 1964 och 1967. Fredagskvällen var alltid lite speciell. Då skulle vi äta extra gott och senare, oftast vid TV:n, vankades det godis. Detta var mycket emotsett. Vi hade tre skålar i olika färger och barnen fick var sin att "hushålla" med. Det gick mycket bra och alla var nöjda med detta arrangemang.

En lärare berättar att hon mötte uttrycket runt millennieskiftet då hon arbetade som klasslärare. Hennes elever i årskurs 4 kallade fredagens aktiviteter för fredagsmys. "Det kom att bli en ständigt återkommande del av veckans aktiviteter och skrevs in i veckobrevet. Det var en viktig del för barnen och de såg fram emot vad vi skulle hitta på". En mormor och farmor skriver att hon kom i kontakt med begreppet då hennes barnbarn, som nu är 13 och 11 år, gick på dagis. "De berättade att de gjorde något särskilt på fredagarna, ofta tittade de på någon film och fick något extra gott att äta". Såväl begreppet som aktiviteten bör således inkluderas i en undersökning av fredagsmys.

I de flesta redogörelser för fredagsmys och förklaringar av vad det innebär, oavsett om det sker i enkäter, frågelistsvar eller bloggar, ligger betoningen på att fredagsmys är något man har hemma tillsammans med familjen eller nära vänner. Fredagsmys på dagis och i skolan nämns sällan. Det är dock just till dagis och fritids och där på fredagarna särskilda återkommande aktiviteter som etnologen He-

lene Brembeck spårar fredagsmysets ursprung. "Cozy Friday seems to have been arranged in the daycare and before-and-after-school centers of the 1970s as a late-Friday-afternoon activity. Children were served popcorn and icecream" (Brembeck 2012:127).³ På 70-talet stod barnen i centrum, menar hon: "At that time, an anti-authoritarian upbringing was seen as a guarantee of a bright and sunny future for children" (a.a.).

Flera av de äldre informanterna uppger att det är via barnbarnen som de fått kännedom om begreppet fredagsmys. "Det var den äldsta av flickorna som sa ordet fredagsmys första gången jag hörde det och hon förklarade vad det betydde för en gammal mormor, som inte var uppdaterad!" skriver en kvinna i 60-årsåldern. Flickan var tillsammans med syster och föräldrar på besök hos mormor och tyckte att de skulle ha fredagsmys. "Jag hade lagat mat och bjöd på" skriver mormor "men det var inte något fredagsmys enligt min lilla dotterdotter, utan vi skulle sitta inne vid TV:n och äta godis. Hon fick bara äta godis en gång i veckan på den tiden. Jag hade, min vana trogen, dukat maten i köket". Efter maten lekte de och sedan skulle de se på TV. "Jag hade inget godis hemma utan

Förberedelser för tacos, den populäraste favoritmaten på fredagar. Foto: Charlotte Hagström 2012.

frågade om det gick bra med fika och det gjorde det, bara vi satt inne vid TV:n”.

Helst tacos eller pizza

I enkäten fanns uppmaningen ”Beskriv vad fredagsmys innebär!” Redogörelserna är relativt samstämmiga oavsett berättarens ålder. En 22-årig kvinna menar att det är *”En kväll med god mat och vin. Slappa i soffan med en skål godis och en varm filt. Tillsammans med familjen”*. En 11-årig pojke förklarar att det handlar om att *”Titta på TV och äta chips [med] familjen”*. En 50-årig man skriver att det är att *”Släppa jobbet. Ta en öl eller ett glas vin med frugan. Umgås med barnen. Gärna i soffan”*. Liknande beskrivningar, om än något utförligare, finns i många bloggar. En skriver att nu är det *”Fredagsmys på hög nivå här hemma! Tacos i magen, godis och chips på bordet och öl i glasen. Micke ligger utsträckt i ena soffan och Jocke sitter i den andra”* (Uppe på vinden, 2012-04-13). En annan konstnerar att *”Ja då var det fredag och fredagsmys ikväll. Hämtmat från thairestaurangen (mm gott), handboll, På Spåret och till sist en film innan vi slocknar”*. Hon har även *”övertalat mannen att köpa lite chips till mig också som jag kan mumsa på hela kvällen”* fast *”Själv försöker han ’hålla igen’ med godis och liknande”* (Min längtan efter bebis, 2011-01-28).

I nästan alla berättelser och beskrivningar av fredagsmys finns det vissa grundingsredensor som återkommer. En sådan är *mat*. Tacos brukar i olika sammanhang nämnas som typisk fredagsmat och det bekräftas i enkäten: det är den absolut vanligaste maträtten tätt följd av pizza, som kan vara hemlagad men oftare hämtas färdig från en pizzeria. Det är också dessa rätter som toppar listorna i olika undersökningar. Juiceföretaget Rynkeby gjorde 2011 en undersökning om fredagsmys bland 2000 barnfamiljer. Där uppgav 56 % uppgav att de oftast åt tacos, 25 % att de åt pizza. (www.rynkeby.se). Ett skäl att just dessa två rätter är så populära är att de är enkla att laga, ett annat att alla som deltar i fredagsmyset kan få det de tycker om. Står pizza på menyn kan var och

en bestämma vilken fyllning det ska vara och väljer man hämtpizza krävs över huvud taget ingen insats i köket. Om det istället serveras tacos innebär det visserligen ett visst förberedelsearbete men detta kan å andra sidan inkluderas i fredagsmysandet som sådant (jfr Thel- lenberg 2011). Det är mycket som ska hackas och skivas, stekas och rivs och alla kan hjälpa till. Även småbarn kan delta genom att lägga upp saker i skålar och se till att det finns skedar i alla pytsar. Sedan är det upp till envar att bestämma vad just hans eller hennes taco ska innehålla: rå lök, majs och köttfärs, enbart sallad och tomater, mycket ost men ingen gurka, stark eller mild sås.

Alla äter dock inte vare sig pizza eller tacos på fredagarna och i enkätsvaren nämns även räkor, pasta, ostbricka, oxfilé, kyckling, plankstek, varma mackor, sushi, lax med råstekt potatis, fondue och plockmat. Gemensamt för flertalet av dessa rätter är att de upplevs som festligare och annorlunda i jämförelse med vardagsmaten. Valet av mat bidrar därigenom till att förstärka och framhäva fredagskvällen som speciell och olik övriga kvällar. I likhet med andra ritualer, något som jag menar att fredagsmyset är och som jag kommer att återkomma till nedan, spelar maten en viktig roll (se t ex Nordström 1998, Salomonsson 2006). Liksom pizza och tacos är det inget som hindrar att man äter detta någon annan dag i veckan. Det gäller särskilt pasta som, i olika former och med olika tillbehör, hör till basmaten framför allt i barnfamiljer och bland ungdomar och kan förekomma flera gånger i veckan. Men kanske väljer man en lyxigare eller mer festlig pastarätt på fredagen och byter ut måltidsdrycker mot något annat än vatten eller mjölk.

Kopplingen mellan en viss maträtt och en särskild veckodag är inte ny. I svaren på frågelistan till Folklivsarkivets meddelare berättas om torsdagsärter, tisdagsfisk och söndagsstek. *”Söndagsmiddag [...] tillämpas fortfarande här på seniorboendet där jag bor. Då äter man stek med sås och kokta grönsaker, precis som*

man gjorde i barndomen” skriver till exempel en 70-årig kvinna. När företaget Kronfågel 1998 genomförde en reklamkampanj för att öka konsumtionen av kyckling lyftes fredagen fram som den dag framför andra så det borde serveras kyckling. Bilderna i TV-reklamerna ackompanjerades av en sång där raderna ”Kyckling på fredag” återkom. Den fick stort genomslag och i en intervju säger marknadsdirektören att enligt en undersökning mindes 70 % av de tillfrågade fortfarande reklamen efter 10 år (Bremell, Klingberg & Grundén 2010:19). En ny kampanj 2009 kunde därför spela på den tidigare och fick namnet ”Smaken av fredag” (a a:21).

En påse chips och ett glas vin

Maten är dock inte av någon större betydelse för alla. ”För oss är fredagsmyset något som inträffar efter middagen” skriver en 40-årig man i enkäten. En tonårsflicka beskriver i en bloggpost hur hon ”Sitter just nu i soffan med både godis, chips & dipp, cola och min älskade mamma bredvid mig. Alldeles strax börjar idol och det är då det riktiga fredags myset börjar” (*DeniceofSweden*, 2011-11-11). Dessa två meningar innehåller fem komponenter som ofta återkommer i beskrivningar av fredagsmys. Här finns *snacks* (”chips & dipp”), *dryck* (”cola”), *TV* (”Alldeles strax börjar Idol”), *familjemedlemmar eller mycket nära vänner* (”min älskade mamma”) och *soffan* (”sitter just nu i soffan”) (jfr Brännström 2010, Brembeck 2012, OLW Sverige AB pressmeddelande 2010-11-24).

De drycker som förekommer oftast i enkäten är rödvin och läsk. Det behöver dock inte vara några mängder av det förra, eller snarare: det ska inte vara det. En 26-årig man anger att för honom är det som dricks vid fredagsmys ”alkoholhaltiga drycker, dock mer sällan starksprit eller berusningsmängder”. Det vanligaste tycks vara ett eller ett par glas vin till maten, framför TV:n eller medan man förbereder måltiden: ”Barnen får en ’drink’ (juice och läsk blandat) och vi vuxna dricker ett glas vin medan vi lagar mat” skriver en 41-årig kvinna. Det som

dricks är det som de medverkande tycker är gott och festligt men vanligen inte dricker till vardagsmåltider. För vuxna är det ofta vin eller öl men det måste inte vara alkohol. Den som inte tycker om vin väljer förstås inte det utan något annat, som en 26-årig kvinna, som berättar om det fredagsmys hon tidigare hade tillsammans med sin dåvarande sambo: ”Eftersom jag normalt sett dricker vatten till alla måltider kunde det hända att jag köpte en något sötare dricka så som kryddad äppelmust”.

Snacks, framför allt i form av chips och ostbågar, intar en särställning bland fredagsmysets olika beståndsdelar. Många informanter, såväl yngre som äldre, nämner i huvudsak chipsreklam som det tillfälle då de mötte begreppet första gången. ”I chipsreklamerna” konstaterar en person som besvarat enkäten medan en annan skriver att det var ”i en reklamfilm för chips på TV för några år sedan”. En tredje beskriver reklamslaget hon såg: ”Jag tror att det var en familj med mor och far samt ett antal barn, som satt och åt chips av något slag – samtidigt som det sjöngs någonting om ’fredagsmyyyyyys’”. Bakom reklamkampanjen stod chipsföretaget OLW. Det var visserligen inte, som framgått ovan, OLW som introducerade begreppet men det är i hög grad detta företag som har bidragit till att sprida och befästa det. Den reklamfilm informanten beskriver är en av flera på samma tema: de visar människor i olika åldrar och situationer som sjunger en sång på temat ”Snart är det fredagsmys!” (detaljerade beskrivningar av filmerna och sången finns i Brembeck 2012 och Bremell, Klingberg & Grundén 2010).

Kampanjen inleddes 2009 och företaget skriver på sin hemsida, där besökare för övrigt möts av påståendet ”Här börjar fredagsmyset!”, att detta är ”påbörjade vi ett nytt uppdrag: Att ge Sverige så mycket fredagsmys vi bara kan. Reklamfilmerna, låten och hela fredagsmyset gick snabbt hem hos både unga och gamla och vi fortsätter att göra allt vi kan för att sprida fredagsmys i landet.” (www.olw.se). Kampanjen var så framgångsrik att den nominerades till Årets marknadsföringsid i tävlingen Retail Awards

2011.⁴ En stor del av Sveriges befolkning, åtminstone den yngre, kan sannolikt sjunga med i fredagsmys-sången. Filmerna finns att se på youtube och de två uppladdningar som i april 2012 hamnar överst vid en sökning på ”fredagsmys + olw” har setts 312 954 respektive 212 570 gånger.⁵ I kampanjen har också förekommit diverse olika produkter som anknutit till fredagsmyset. Under sommaren 2011 var det till exempel möjligt att få en t-shirt med texten Fredagsmys om man skickade in streck-

Ostbågar eller chips är för många en nödvändig del av fredagsmyset. Foto: Charlotte Hagström 2012.

koder från chipspåsar. Under våren 2012 pågick en tävling där 100 personer varje fredag vann en klotgrill med samma text.

Fredagsmys förknippas alltså genom en framgångsrik reklamkampanj i stor utsträckning med chips. Det innebär dock inte att alla äter det eller att de äter chips istället för godis. Det finns de som över huvud taget inte äter vare sig chips eller popcorn utan istället glass, kladdkaka, nötter eller något annat. Andra äter hellre godis, eller både godis och chips. Bara i undantagsfall är snaskandet villkorat: ”Innan barnen får äta godis måste de göra multiplikationstabellen eller geografitest på datorn” förklarar en 41-årig kvinna. Många föräldrar försöker hålla på vanan med lördagsgodis men det är inte alltid så lätt. På en fråga jag ställde på Facebook,

”Finns lördagsgodiset fortfarande? Eller är det ersatt av godis till fredagsmysandet?” svarar flera att jo, det finns. En mamma med barn i lågstadieåldern skriver emellertid att ”man köper godiset på fredagen och så ska det räcka hela helgen, fast det gör det inte så då får man gå och köpa på lördagen igen”. En pappa med barn på dagis uppger att ”Ja, det finns fortfarande... i likhet med onsdagsgodiset, söndagsgodiset etc”.

Chips-, godis- och läskkonsumtionen i samband med fredagsmyset kritiserar av dietister och näringsfysiologer som menar att det ”är bättre med plockmat som nötter, oliver och ostar och att lära barnen att dricka vatten” eftersom ”chips och läsk höjer insulinet, som hjälper oss att lagra in fett i kroppen, och kan få oss att känna oss ännu mer hungriga” (Magnergård Bjers 2011). Att snaskandet sprids utöver flera dagar ses också som en orsak till den ökande barnfetman (Nilsson 2011). I tidningsartiklar, bloggar och på recept sajter tipsas om mer ”nyttiga” snacks och drycker till fredagsmyset, och i några enkät- och frågelistsvar nämns att både morotsstavar och ostar förekommer liksom att något barn hellre dricker mjölk än läsk. Dessa hör dock till undantagen. Trots att knappast någon kan vara omedveten om att det finns ett samband mellan å ena sidan viktökning och hål i tänderna och å andra sidan kost som innehåller mycket fett och socker, så är det just sådana produkter vi fortsätter att konsumera, särskilt på fredagar. Helene Brembeck (2012) menar att tillåta detta en gång i veckan är ett sätt för föräldrar att hantera barnens sug efter sötsaker men även att belöna sig själva efter att under veckan ha försökt hålla sig till hälsosam mat.

TV:n i centrum

Den bloggande tonårsflickan ovan slog fast att ”strax börjar Idol och det är då det riktiga fredagsmyset börjar”. TV:n intar en central plats i många berättelser om fredagsmys, bland yngre såväl som äldre. Man tittar tillsammans på program som alla kan se, som *Idol*, *Let's Dance*, *På spåret* och *Talang*. Väljer man istället att se en

film är urvalsprincipen densamma. Barnförbudna filmer får vänta tills barnen gått och lagt sig, alla ska kunna titta tillsammans. På Postis, *Sydsvenskans* insändarsida för barn och ungdomar upp till 17 år, listas i en insändare ett antal filmer som några vänner tycker lämpar sig för fredagsmys: *Titanic*, *Pirates of the Caribbean*, *Upp*, *Johnny English Reborn* och *Home Alone 3* (signaturen "Ostbågen, Vitlökschipset & Marshmallowsen", *Sydsvenskan* 2012-01-21).

Att alla kan se filmerna eller TV-programmen betyder inte nödvändigtvis att alla uppskattar dem lika mycket. Men även den som egentligen inte är särskilt intresserad av vem som blir utröstad ur danstävlingen, eller om tågresan går till Alvesta eller Kiruna, kan vara minst lika mån om att sitta på plats framför TV:n klockan 20.00 när signaturmelodin drar igång. Det är det faktum att man tittar tillsammans som är det viktiga, inte vad man egentligen ser. I Medierådets rapport *Jag ser mig. En etnografisk studie av barns och ungas förhållande till programmet Idol (2010)* menar författarna att det är "väldigt tydligt att *Idol* fungerar som en 'lägereld' kring vilken familjen samlas under fredagskvällen – det blir en start på helgen – oavsett om det är barnen eller föräldrarna som är mest intresserade av programmet" (Graffman & Fredriksson 2010:32). De konstaterar också att för en del av informanterna "är det själva upplevelsen av att sitta tillsammans med familjemedlemmarna och ha 'fredagsmys' snarare än tv-programmet i sig som är viktigt" (a.a., se även Brännström 2010).

Det innebär också att det är det viktigt att se programmen när de sänds, det vill säga klockan 20 på fredagskvällen. Att se dem vid något annat tillfälle, något som är fullt möjligt då de både sänds i repris och finns tillgängliga via den aktuella TV-kanalens webbsida, är inte samma sak. Det blir ett alternativ bara om det är programmet i sig som är det viktiga, inte när det ingår som en del i fredagsmyset. Det TV-program som för tillfället har rollen som fredagsmysprogrammet framför andra, något som alltså växlar under året och mellan ka-

naler men också bitvis är en kamp mellan två olika, har en enorm mängd tittare. Så sågs till exempel ett avsnitt av *Let's Dance* i mars 2008 av 1 870 000 personer ("Let's Dance lockar tittare", 2008-03-25), säsongspremiären av *På spåret* 2010 lockade 2 361 000 tittare (Hagström J, 2010) och finalerna av *Idol* 2010 och 2011 av 1 128 000 respektive 1 255 000 personer (Helander 2011). Det för tankarna till det på svensk TV under 1960-talet omätligt populära programmet Hylands Hörna som "alla" såg. Då fanns det endast en TV-kanal och långt ifrån alla hade TV. Idag finns ett väldigt utbud av TV-program i mängder av kanaler och i många hem fler än en TV-apparat, förutom datorer och DVD- eller Blu-ray-spelare. Ändå är det i stor utsträckning samma program som tittarna väljer på fredagskvällarna. Varför?

Kanske handlar det inte bara om familjen och de som fysiskt befinner sig i rummet, i soffan framför TV:n. Viktigt är kanske också vetenskapen om att runt om i landet, i andra soffor i andra hem, sitter just nu en massa andra människor och gör samma sak som vi? Som en kvinna skriver i sitt svar på frågelistan: "Vare sig man bor på Frösön, Tranås eller i Norrköping fredagsmyser man". Det individuella, egna fredagsmysandet är samtidigt en del av ett kollektivt, nationellt fredagsmysande. Det förstärker upplevelsen av att ingå i ett sammanhang också utanför familjen: när vi fredagsmyser är vi samtidigt medlemmar i en "imagined community" (Anderson 1983).

Familjen i soffan

Minst lika viktigt som TV:n är soffan. Det är där man sitter när man ser på TV eller film, tätt ihop eller uppkrupna i varsitt hörn om man inte är fler än två och soffan är tillräckligt stor. Den återkommer ständigt i fredagsmyskildringar, ofta tillsammans med adjektiv som mjukt, varmt, bekvämt, gosigt och, givetvis, mysigt. För en 25-årig kvinna som besvarat enkäten är fredagsmys något som innebär "Bekväma kläder i en skön soffa tillsammans med härliga vänner eller familj" medan en några år äldre kvin-

na vill *"sitta i soffan i mjukiskläder"* och det för en lite yngre handlar om att *"bara gosa ner sig i soffan"*. En 48-årig man definierar det som att *"Man knör ihop sig i samma soffa för att sitta nära varandra. Fredagsmys avslutas ofta med att man nickar till i soffan eftersom framför allt de vuxna är trötta"*. Också i etnologen Sarah Holst Kjaers (2009) studie av parförhållanden och föreställningar om kärlek, självförverkligande och tvåsamhet har soffan en central roll. Det är där relationen värderas och diskuteras och beslut om eventuella förändringar och åtgärder för att förbättra den tas. Soffan är viktig i de flesta skandinaviska hem och att välja rätt soffa kräver eftertanke och planering; den ska vara snygg och bekväm samtidigt som den ska passa hushållets plånbok och sammansättning. Men när det gäller fredagsmys är soffan inte bara en möbel. Den är vad antropologen Sherry Ortner (1973) kallar en nyckelsymbol; den är en central symbol "som innehåller förtätade budskap om grundläggande tänkesätt och värderingar" (Ehn & Löfgren 1982:24).

En sådan grundläggande tankegång är att familjen är viktig och att relationerna mellan dess medlemmar är goda. Det är när man är tillsammans med familjen som man kan vara sig själv och verkligen koppla av. Är det andra personer närvarande strosar man inte runt i mjukisbyxor eller proppar i sig ohämmade mängder chips. På frågan vilka man har fredagsmys tillsammans med svarar en 64-årig kvinna: *"Med dem som råkar finnas i hemmet och hör till familjen. Inte med inbjudna gäster, då utgår myset till förmån för bjudningen"*. Samma sak menar en 48-årig man: *"Familjen/sambo/respektive/barn – ingen annan. I så fall är det inte fredagsmys utan då har man gäster"*.

Att det är i hemmet och tillsammans med familjen som mysandet ska ske anser också signaturen "Mysaren Meggan" som på *Sydsvenskans* insändarsida Postis skriver: *"Jag vill ha två fredagar i veckan! Det är så här att i vår klass så har alla fester på fredagarna, men på fredagarna är det ju fredagsmys! Då vill jag mysa med min familj, för det tycker jag är my-*

sigt" (2012-01-21). Samma dag finns ytterligare en insändare på samma tema: *"Vi är tre kompisar som gillar fredagsmys. Föräldrar borde få ledigt eller sluta tidigare så att hela familjen kan ha fredagsmys"* (signaturen "Ostbågen, Vitlökschipset & Marshmallowsen" 2012-01-21). Men också föräldrarna vill fredagsmysa. Christin Brännström konstaterar i uppsatsen *Fredagsmys – Gemensamhetsskapande och isolerande!* (2010), som bygger på uppsatser om fredagsmys skrivna av niondeklassare och intervjuer med föräldrar, att *"Hos många föräldrar uttrycks mycket tydligt viljan och uppskattningen att få tillbringa en gemenskap med sina barn i form av det de kallar fredagsmys"* (Brännström 2010:30). En 42-årig kvinna skriver i sitt svar på enkäten att det är barnen som introducerat och krävt fredagsmys. Det verkar dock uppskattas också av henne själv: *"Det innebär framförallt en frihetskänsla – en lättnad att arbets/skolveckan är över och att vi kan vila. Vi äter middag senare och det blir ett lugnare tempo"*. En 40-årig man konstaterar att *"i takt med barnens stigande ålder har det [fredagsmyset] blivit allt viktigare för oss"*. Fredagsmyset är alltså en aktivitet som upplevs som önskvärd och meningsfull samtidigt som den både bekräftar och stärker familjegemenskapen.

Men fredagskvällarna är inte harmoniska och idylliska för alla. En kvinna i 60-årsåldern påpekar att *"så fort någon i familjen har alkoholproblem eller föräldrarna har ett dåligt förhållande, eller man lider av annat elände då kan man inte tala om fredagsmys"*. En annan menar att *"I många familjer är helgerna jobbiga. Jag tänker på dem där en eller flera familjemedlemmar firar helg med sprit. Där blir det nog inte fredagsmys utan alla är glada när arbetsveckan börjar"*. Det trivsamma mysandet, och framförallt bilden av det, ifrågasätts också i andra sammanhang. *"Skriver man inte 'Fredagsmys!' på sin Facebookstatus innan klockan 19.00 en fredag är man en dålig förälder"* slår en småbarnsmamma fast på sin blogg. *"Perfekta familjer hittar man i nyinköpta fotoramar och på Facebook på fredagar"*. Hon presenterar se-

dan ett antal typiska statusuppdateringar med egna "översättningar": "Äntligen Fredagsmys med familjen!" betyder egentligen "Tack GODE GUD att jag har iPhone så jag slipper umgås med dem!! En statusuppdatering nu så alla tror att vi älskar varandra sen blir det wordfeud tills jag däckar här på soffan. Gött!" medan "Fredagsmys med älsklingen!" ska utläsas som "BARNVAKT!!!!!! Ring inte för fan! Vi ska ha sex!". (För sån é jag!, 2012-02-01). Av kommentarerna att döma är hon inte ensam om att uppleva att fredagarna långt ifrån alltid är särskilt mysiga: "Åh vad jag hatar alla dessa statusuppdateringar på fredagar!" skriver en och fortsätter: "Själv har vi kaos med tre bråkiga barn som inte vill se samma program på TV, inte äter utav maten, vägrar somna i tid och kvar sitter tillslut vi trötta och deprimerade! Mysigt?"

Med all sannolikhet är inte alla skildringar av fredagsmys fullt sanningsenliga. Ibland kan det säkert vara fråga om rena lögnar, som i ett fall som en av de som kommenterar bloggposten ovan berättar om: det handlade om "en barnfamilj där vi pratat med sonen på förmiddagen och han berättade att hela familjen varit utslagen med kräksjuka hela helgen". På Facebook uppgav emellertid en av föräldrarna att de hade gått långpromenader, ätit på restaurang (där barnen uppfört sig perfekt) och haft det mysigt. Andra gånger handlar det kanske mer om att tänja något på sanningen och antingen överdriva mysighetskänslan eller att bortse från det som inte är fullt så mysigt. Att skriva på Facebook att man sitter och myser med familjen fast det egentligen är kaos och barnen slåss så popcornen ryker, eller att på bloggen ladda upp bilder av färgmatchande kuddar i soffan och levande ljus på bordet trots att sambon är sur för att man inte dammsugit som man kommit överens om, kan tyckas märkligt. Varför är det viktigt att framstå som lyckad och lycklig inför andra?

Etnologen Jonas Frykman menar att "Hemmet, intimsfären och den 'lilla världen' har alltmör kommit att bli målet för den enskildes strä-

van och drömmar, ramen runt aktiviteter och förhoppningar"(1991:142). I en svåröverskådlig värld är det i vardagen sammanhang skapas: "Vardagen blir sålunda inte längre något som skall stuvas undan i garderoben när man får besök, den har blivit till ett demonstrationsobjekt. Folk vågar lyfta fram den egna livsformen eller intimsfären som förebildlig för andra" (a a:143). Att då inte förmå skapa den förväntade mysigheten och gemenskapen är ett misslyckande som kan vara tungt att hantera när "alla andra" lyckas, åtminstone av statusuppdateringarna att döma. Om hemmet och intimsfären är målet för drömmarna och, som jag diskuterade ovan, en grundläggande värdering i dagens samhälle är att familjen är betydelsefull och alla medlemmar ska ha goda relationer till varandra, blir det viktigt att försöka leva upp till detta. Genom att beskriva en situation som man önskar att den vore, istället för som den faktiskt är, kommer man kanske ett steg närmare detta tillstånd? För kanske är uppdateringarna och bloggposterna inte till i första hand för att övertyga omgivningen utan sig själv? Om jag tillräckligt många gånger säger att det är bra blir det bra...

Mysa med vänner och ensam

Men för alla är inte fredagsmys förknippat med familjen. Många av de som har besvarat enkäten uppger att även vänner kan delta. "Familj eller vänner" skriver någon medan en annan menar att det är "Oftast familjen men det kan även vara med kompisar". Generellt tycks det vara så att ju yngre barn desto större sannolikhet att fredagsmyset ses som en aktivitet enbart för familjemedlemmarna. I hushåll med äldre barn liksom i familjer utan barn är det vanligare att också andra är med. "Mamma och pappa" och "Min familj" uppger en 6-årig flicka respektive en 9-årig pojke medan en 13-årig flicka skriver "oftast familjen men kan även vara med kompisar". En ung kvinna som bor i ett kollektiv har fredagsmys tillsammans med "Mina kollektivvänner. Ibland bara jag och en till. Ibland alla tre". En kvinna i trettioårsåldern

Ordboksredaktör Antti Sivén vid SAOB, Svenska Akademiens ordbok, med det första belägget för ordet fredagsmys. Foto: Charlotte Hagström 2012.

utan barn menar att fredagsmys har man med *"folk som man känner väl – familjen, bästa vännerna"*.

I enkäten ställdes frågan om man kan ha fredagsmys ensam. En klar majoritet menade att det går utmärkt: ja, svarade 37 personer medan 8 svarade nej och 13 kanske. *"Ja, det tycker jag"* skriver en kvinna: *"Jag behöver vara ensam lite då och då och klagar inte om min man har annat program. Jag riktigt njuter av att sitta hemma, kanske ha lite hemma-spa och klappa om katterna"*. En man tycker att det kan man *"Alldeles säkert, särskilt om familjen är bortrest"*. Han förklarar att *"Då lagar man sin egen superkryddade specialmat som ingen annan gillar, väljer sin favoritfilm och är nöjd med det"*. En ung kvinna tycker rent av att det är att föredra: *"Ja! Det blir bäst då. Man ska ju sluta bry sig, oro sig och bara slappa. Det gör man alltid bäst ensam"*.

En annan fråga gällde huruvida det går att ha fredagsmys via Skype, Facebook, i online-spel eller liknande. Här menade en majoritet att det inte går: 29 personer svarade nej, 14 ja, 13 kanske och 2 att de inte visste. Flertalet av

de som svarat nekande motiverar inte sitt svar. Någon skriver dock att det inte blir tillräckligt mysigt medan en annan menar att det inte går eftersom *"det bygger på fysisk närvaro och känslan av att alla är samlade"*. Av de som svarat ja är det ett tre som ofta har fredagsmys på detta sätt. En av dem, en 21-årig kvinna, skriver att hon *"kan sitta framför skype en fredag och äta middag med min pojkvän som är i Sthlm. Efter middagen brukar vi spela Yatzy eller Alfa-pet"*. En annan, en 45-årig kvinna, menar att det kan man *"Absolut! När min härochdärbo är hemma hos sig' 140 mil bort så umgås vi ofta via skype och då kan vi fredagsmysa på varsitt håll men ändå tillsammans. Kollar på samma tv-program och kanske skålar med lite vin"*.

Resultatet är något förvånande: samtidigt som det är fullt av statusuppdateringar om fredagsmys på Facebook på fredagskvällarna anser en majoritet att man inte kan ha fredagsmys online. Likaledes förvånande är att en majoritet tycker att det går utmärkt att fredagsmysa ensam samtidigt som så många betonar att gemenskapen är en viktig faktor i mysandet. Men kanske är det egentligen inte så konstigt.

Begreppet fredagsmys rymmer olika definitioner och innebär olika saker för olika personer, något som jag återkommer till.

Gemenskap och avslappning

Men även om det är möjligt att fredagsmysa ensam är ord som samvaro, familj, vänner och tillsammans ofta förekommande i samband med fredagsmys. Man ska sitta nära varandra, umgås, vara i sällskap. Gemenskap är ett nyckelord, upplevelsen av samhörighet central. ”Man pratar inte så mycket under fredagsmys, det är mer känslan av att alla är samlade” skriver en 48-årig man. En 78-årig kvinna menar att ”Andra dagar i veckan är det fullt pådrag med arbeten, skola och fritidsaktiviteter men fredagen är för många en ’fri’ kväll att samla familjen”. Fredagsmys är gemensamhetsskapande, konstaterar Christin Brännström: ”Det är ofta den enda gången i veckan som familjen samlas och umgås utan några egentliga krav. Barnen behöver gemenskap med vuxna och vuxna behöver gemenskap med sina barn och med varandra” (Brännström 2010:29).

Men på samma gång är det isolerande: ”Människor sitter hemma och umgås inte med andra, eller bjuder hem andra på fredagskvällarna” (a a:31). Gemenskapen ”finns inom familjen, men den är isolerande mot omvärlden” (a a:31). I ”Uppvaktning undanbedes. Om festen som trauma” (1979) diskuterar Nils-Arvid Bringéus hur fester inte bara för människor samman utan också skiljer dem åt. Fester är segregering eftersom ett inneslutande också alltid innebär ett uteslutande. Att bli inbjuden till fest ”är en bekräftelse på att man hör med, att man räknas eller uppskattas. En utebliven inbjudan kan vara en lika säker bekräftelse på motsatsen” (Bringéus 1979:61). Detsamma kan delvis sägas gälla för fredagsmys. Det är inte alla som får vara med. En av Brännströms informanter säger att ”Vi vill helst inte att barnen ska ta hem kompisar heller, det ska bara vara vi, har det varit kompisar förra helgen ska nästa fredag vara kompisfri i varje fall!” (Brännström 2010:31).

Men det är samtidigt värt att poängtera att fredagsmys inte är en fest. Det sker i det egna hemmet, eller i någon mycket nära väns hem, tillsammans med människor man känner sig bekväm med och kan slappna av tillsammans med. På festen, skriver Jonas Frykman, förväntas att ”Festdeltagarna skall lämna sitt vardagliga jag, den ’egentliga’ identiteten, därhemma och ikläda sig särskild dräkt – andligen och lekamligen. Etiketten kräver att de tar med sig rätt feststämning” (Frykman 1991:155). Vidare menar han att ”Festen uttrycker en värld i idealtillstånd. Man skall vara glad, lycklig, omtyckt och framgångsrik” (a.a.). Allt detta slipper man under fredagsmyset där själva poängen är att det ska vara enkelt, avspänt och utan krav. Det är tillåtet att tassa runt i mjukisbyxor, att breda ut sig i soffan, att frossa i produkter med massor av socker och fett. Man kan släppa på kontrollen, vara sig själv och slipper leva upp till förväntningar och krav. I mångt och mycket är fredagsmyset därmed festens motsats. Samtidigt är den inte heller vardag.

I enkäten används verb som slappa, ta det lugnt, vila, slappna av, pusta ut, varva ner för att beskriva målet med fredagsmyset. Att se på TV eller film tillsammans är det vanligaste sättet att uppnå detta men vad avslappningen innebär och hur det går till skiljer sig från person till person. ”Optimalt fredagsmys är en filmkväll i sängen på landet med hela familjen. Ju sämre väder desto högre på mysbarometern” menar en 45-årig man i enkäten. En 38-årig kvinna uppger att det handlar om att ta sig tid för varandra vilket till exempel innebär att ”spela spel typ Den försvunna diamanten” medan en 26-årig kvinna menar att ”En WoW-råd kan kanske vara fredagsmys för vissa eftersom det är avkoppling”. Läsa böcker, lyssna på musik och bada bastu är andra sätt att varva ned. En 64-årig kvinna förklarar att ”För mig är fredagsmys helt en känsla. Att veta att nästa dag är det sovmorgon – så underbart!”

En fredagsritual

I ett av svaren på enkätens fråga "Vad är fredagsmys?" definieras det som "Ostbågar till trötta dagisbarn. En slags markör på att helgen börjar". I ett annat uppges att det handlar om att "varva ner och göra något som bryter mot vardagsrutinen". Under fredagsmyset går man in i ett lugnare tempo och ett tillstånd av både ro och förväntan. Det är slut på arbetsveckan, liksom på skol- och dagisveckan, och man går från vardag till helg. Mysandet ritualiseras genom upprepning av tid, plats, innehåll och medverkande: fredag klockan 20 i soffan framför TV:n med familjen eller de nära vännerna. Fredagsmyset blir en övergångsrit, som markerar förflyttning från ett stadium till ett annat. Med utgångspunkt i sociologens Arnold van Genneps verk *Les Rites de Passage* (1909) har ritualforskare som Victor Turner (1969) och Edmund Leach (1982) arbetat vidare med begreppet och bland annat fokuserat övergångsriternas liminala fas. I en livscykelrit utgör denna fas det stadium då en person befinner sig mittemellan två kategorier och varken hör till den gamla som lämnats eller den nya som han eller hon ska komma att ingå i. "Liminaliteten är", skriver Jonas Engman, "laddad med förvandlingens kraft" (1999:17). Men liminaliteten återfinns även i andra slagsövergångsriten. Det gäller inte minst sådana som handlar om tid och övergången från en period eller tidrymd till en annan. Ur ett ritualperspektiv kan hela fredagsmyset ses som en liminal fas. Medan det pågår befinner sig de medverkande för en stund mitt emellan vardag och helg: det är varken eller, det är både och, de är "betwixt and between" (Turner 1967:93ff).

Att dela upp tiden är nödvändigt. Vi tydliggör årets och livets gång genom att fira mid-sommar och nyår, bröllop och begravningar. Till vissa avbrott och markeringar är knutna välkända och etablerade ritualer, som till exempel julen. Granen kläs, skinkan griljas och tomten delar ut paket på ungefär samma sätt varje år. Andra är mindre bundna och innehåll och utformning kan variera. Sista dagen innan

semestern firas kanske med tårta på jobbet ena året, nästa år med ett gemensamt pubbesök. Liksom årets fester hjälper oss att strukturera tillvaron gör livets högtider detsamma (Bringéus 2007:283). Men även kortare tidsperioder behöver struktur i form av flöden och avbrott. Morgonsamlingar, lunchraster och eftermiddagskaffe organiserar dagen liksom återkommande och regelbundna aktiviteter formar veckan. "I Bibelns skapelsemyt möter vi förebilden till vår veckohelg. Vi behöver den för vila och omväxling. Vi orkar lika lite som Gud Fader vara kreativa alltid" skriver Nils-Arvid Bringéus (1999:174). En tidlig struktur behövs för att vi ska kunna orientera oss och skapa mening.

Det gäller även för den som inte "behöver" dela upp sin tillvaro i vardag och helg. En 75-årig kvinna funderar över detta i sitt svar på frågelistan: "Något speciellt är det med fredag kväll, trots allt. Vi har varit pensionärer i 10 respektive 12 år, men ändå känns det lite extra skönt när fredagskvällen kommer. Vi tar ett glas vin, äter lite extra gott kanske. Märkligt, vi har ju inte varit iväg på arbete på hela veckan...". Förvisso inte men fredagskvällen är en gräns mellan vardag och helg för alla dem som arbetar eller går i skolan. Att också som pensionär, eller arbetslös eller sjukskriven, markera den, med ett glas vin och något extra gott att äta eller på något annat sätt, innebär att ingå i ett sammanhang. Ritualforskaren Catherine Bell poängterar att "the fundamental efficacy of ritual activity lies in its ability to have people embody assumptions about their place in a larger order of things" (Bell 1997:xi). Etnologen Jonas Engman menar att "vardagen är ritualens förutsättning, men ritualen inte nödvändigtvis vardagens förutsättning" (1999:18).

Enligt *Nationalencyklopedin* är "Ritualers funktion är att bekräfta och förstärka kollektivets enighet om dess grundläggande värde" (www.ne.se). Ett sådant värde är att det är viktigt att sköta sig och leva sunt. Man ska arbeta och gå i skolan, äta hälsosamt, lägga sig i tid på kvällarna och ta hand om sin kropp. En gång

i veckan är det dock tillåtet att göra tvärtom. När det är fredagsmys är det fritt fram att halvligga i soffan hela kvällen, frossa i popcorn och somna framför TV:n. Fredagsmyset gör det legitimt att bryta mot regler och normer som vi annars lever efter, eller åtminstone vet att vi borde leva efter. I ritualen ingår att göra just detta – för att sedan återgå till det ”rätta”. Därigenom bekräftas och förstärks värdet.

Ett annat värde är att familjen är viktig. Det gemensamma fredagsmyset bidrar till att skapa en familjens ”communitas” (Turner 1969). Genom att föräldrar och barn umgås, visar intresse för varandra och spenderar tid tillsammans uppnås en känsla av sammanhållning, jämlikhet och gemenskap. Resten av veckan ser det annorlunda ut och det kan vara svårt att vara en så både fysiskt och mentalt närvarande förälder som man önskar eller förväntas vara. Helene Brembeck menar att fredagsmyset därför kan förstås som en ”*reconciliation ritual, during which parents can salve their consciences by placing their children on a pedestal once a week*” (Brembeck 2012:128).

Antifredagsmys

Men alla delar inte uppfattningen att fredagsmys är något positivt. På Facebook finns till exempel diverse grupper och sidor med namn som ”Vi som hatar fredagsmys”, ”Vi som avskyr begreppet fredagsmys” och ”Anti-fredagsmys-armén”. Om det i flertalet av dem verkligen är fråga om hat och avsky kan dock ifrågasättas. Snarare tycks det ofta handla om mer eller mindre skämtsamma påhitt: ”Att mysa är fiantigt. Att mysa en fredag är skitfiantigt” beskrivs som utgångspunkten för en grupp medan en annan motiveras med orden ”*fredagsmys är överreklameral*”. Men skoj blandas med allvar och den, som vissa anser, överdrivna konsumtionen som skapas och underblåses av marknaden kritiserar. En grupp presenteras som att den är till för ”*intelligenta, självtänkande människor som inte vill gå i OLWs och Kronfågels ledband och som inte vill ’mysa’ på kommando! Personer med egen vilja, som protesterar mot likformig-*

het skapad av marknaden!”. Denna kritik har många likheter med den som riktas mot Alla Hjärtans Dag som ett kommersiellt jippo och som Agneta Lilja (1998) diskuterar i studien *Sockrade hjärtan och godisuggna spöken*.

I takt med att fredagsmys blivit allt mer spritt och etablerat är det naturligtvis många företag som velat dra nytta av och använda begreppet för att öka försäljningen av allehanda produkter. Så kan man till exempel köpa en skål i stengods lämplig för chips eller popcorn med texten ”fredagsmys” (www.presenteriet.se), ett kuddfodral med trycket ”Vi som älskar fredagsmys” (www.sommarboden.se) eller en serie färgglada vinglas med namnet Fredagsmys (www.ramnasglashytta.se). Företag som tillhandahåller färdigpackade matkassar att levereras direkt hem till beställarna en eller ett par gånger i veckan erbjuder speciella fredagsmyskassar (t ex www.middagsfrid.se) och hos en webbflorist kan man köpa sig fredagsmys i form av ett blomsterbud till sig själv: ”*Slipp köa i blomster och godisaffären en fredagseftermiddag*” och beställ ”*gladiolus med pärlor trädde på steelgras och superläcker lakrits*” (www.flowerhouse.se). Vill man ha nya middagstips eller förslag på smårätter finns ett flertal kokböcker att välja mellan, som *Fredagsmys: 101 favoriter för alla* (Hamberg & Rosvall 2011) och *Fredagsmys, lördagsgott och söndagsmiddag* (Linder 2009). Som Helene Bremsbeck påpekar: ”*Cozy Friday happens in the midst of a consumer society*” (Brembeck 2012:125).

Kritiken mot fredagsmys handlar dock inte enbart om konsumtion. För vissa är det alltför mycket förknippat med ”Svenssonliv” och likriktning. På frågan ”Har du fredagsmys?” svarar en 21-årig kvinna ”*Svenssonfredagsmys = Nej, däremot kan jag unna mig en ostbricka & vin på fredagar*”. Hon förklarar sedan att ”*det jag tänker på när jag hör fredagsmys är tacokväll med chips & godis framför något tvprogram som hela familjen följer*”. Om ”Svenssonliv” ses som något negativt och tråkigt, och fredagsmys, definierat som familjekvällar framför TV:n, är en aktivitet som förknippas med detta, blir det

förstås otänkbart att själv ägna sig åt fredagsmys.

Om man däremot vill framhäva sin vanlighet och visa att man trots allt inte är så annorlunda än ”Svensson” kan fredagsmyset användas som ett sätt att understryka detta. Artisten Charlotte Perrelli skriver på sin blogg hur hon och barnen åkt och hämtat kusinen som ”ska mysa hemma hos oss ett par dagar, det tycker vi är superkul [...] Vi åkte förbi PrisExtra och storthandlade på vägen hem hit och sen satte vi igång o gjorde egen pizza” (Charlotte Perelli – *Ur min synvinkel*, 2009-10-09). Finansminister Anders Borg intervjuas i *Dagens Nyheter* och i artikeln beskrivs att de helger han är hemma ”blir det fredagsmys med tacos och familjen framför tv:n. På lördagarna städar och tvättar han, minst två maskiner” (By 2011). Även statsminister Fredrik Reinfeldt fredagsmyser: i säsongsavslutningen av pratshowen *Hellenius Hörna* 2011 handlade han ingredienser till tacos i ett snabbköp tillsammans med programledaren (*Hellenius Hörna*, 2011-12-09). Fredagsmys är folkligt och enkelt, de som fredagsmyser är vanliga människor som vid arbetsveckans slut pustar ut tillsammans med familjen. För en kändis eller politiker som vill betona sådana sidor av sig själv fungerar fredagsmyset som signal till omgivningen: det här är en person som visserligen är framgångsrik eller har makt över våra liv men egentligen är han eller hon inte särskilt annorlunda än vi andra.

Vad, hur och för vem?

Flertalet av dem som i frågelistsvar, enkäter och bloggar berättar om fredagsmys har inga svårigheter att precisera vad begreppet innebär för dem. En 23-årig kvinna skriver till exempel att fredagsmys är ”Att äta gott och ta det lugnt, kolla en film och vara tillsammans”. För andra är det mer diffust. En 38-årig man tycker att ”Det är svårt att beskriva men det är att man gör något bra med familjen”. Det finns, som jag ovan diskuterat, sex element som ofta återkommer berättelser om fredagsmys – mat, dryck, snacks, TV, soffa och familjemedlemmar eller

nära vänner – men det innebär inte nödvändigtvis att alla element ingår i alla människors uppfattning om vad fredagsmys är. Där någon lägger tyngdpunkt vid maten betonar någon annan TV:n, där någon absolut inte kan tänka sig att vara utan popcorn tycker någon annan att det är viktigare att alla familjemedlemmar är närvarande.

Allt klart för fredagsmys. Foto: Ulrika S. Hagstrand 2012.

Det som en person definierar som fredagsmys kan en annan hävda är något helt annat. Ett exempel på detta är två berättelser från två nästan jämnåriga kvinnor: en 64-åring som besvarat enkäten och en 61-åring som svarat på frågelistan. På frågan ”Har du fredagsmys?” skriver den första kvinnan följande: ”Ja. Familjen samlas (vi är bara två), lyssnar på musik, samtalar och dricker kanske ett glas vin”. Den andra kvinnan inleder sin berättelse med att poängtera att ”fredagsmys är ett ord som jag tycker är fånigt”. Därefter redogör hon för kvällen: ”Min man och jag äter gärna något på fredag kväll som vi inte gör annars t.ex. chips eller ostbågar till ett glas vin eller en drink [...] Vi ser på TV eller läser eller löser korsord tillsammans i vardagsrummet eller sommartid på verandan. Men något fredagsmys är det inte!”. Innehållet i

båda berättelserna är i princip detsamma men där den ena kallar det för fredagsmys vill den andra på inga villkor förknippas med begreppet. Om definitionen av fredagsmys är att det ska vara som i reklamfilmerna för chips har ingen av dem det. Om begreppet däremot står för trevlig avkoppling i hemmet tillsammans med partnern och ett glas vin har båda det.

”Jag tror det man gör som fredagsmys påverkas av ålder, antal deltagare, boende och intresse” funderar en 35-årig kvinna. Att så är fallet blir tydligt vid en jämförelse mellan två frågelistsvar skrivna av två personer som befinner sig i helt olika livssituationer. I den ena berättelsen står det att ”Vi äter först ofta tacos och sen brukar vi ha en mörk choklad efter maten. Vid TVn har vi snacks eller godis [...] Man är tillsammans med familjen och gör nåt roligt!”. I den andra står det att ”Nu består mitt fredagsmys i att jag städar upp lite noggrannare. Ser till att jag har en god kaka till kvällskaffet i min ensamhet. Jag kanske tar fram någon gammal sångbok och sjunger några sånger”. Ett av svaren är skrivet av en 11-årig flicka som bor tillsammans med sina föräldrar och syskon, det andra av en 90-årig änking bosatt på ett äldreboende. Två personer, två erfarenheter, två tolkningar av ett begrepp. Vad vi associerar med fredagsmys är olika och så både bör och måste det vara. För vem ska annars bestämma vad som är rätt och fel? Vem ska avgöra om mitt fredagsmys är ”riktigare” än ditt, om det jag lägger in i begreppet stämmer eller inte, om det är fredagsmys jag ägnar mig åt eller något helt annat?

OTRYCKTA KÄLLOR

- Bilder tagna av författaren samt inskickade av informanter i samband med dokumentationen
- Frågelista KF8 *Fredagsmys*. Folklivsarkivet, Lunds universitet. 2011. http://www.lu.se/upload/LUPDF/Folklivsarkivet/fraglist_227_250/KF8.pdf
- Svar på frågelista KF8 *Fredagsmys*. Folklivsarkivet, Lunds universitet. 2011. 55 st.
- Svar på enkäten *Fredagsmys*. Folklivsarkivet, Lunds universitet. 2011. 59 st.

LITTERATUR

- Anderson, Benedict, 1983. *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso, London.
- Bell, Catherine, 1997. *Ritual. Perspectives and Dimensions*. Oxford University Press, New York.
- Brembeck, Helen, 2012. ”Cozy Friday. An Analysis of Family Togetherness and Ritual Overconsumption”. In: Czarniawska, Barbara & Löfgren, Orvar, eds, *The Management of Overflow in Affluent Societies*. Routledge, New York.
- Bremell, Signe, Klingberg, Gustav & Grudén, Karl, 2010. *Tradition som affärsidé - en studie i skapandet av traditioner och ritualer i marknadsföringssyfte*. Seminarieuppsats. Företagsekonomiska institutionen, Lunds universitet.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1979. ”Uppvaktning undanbedes. Om festen som trauma”. I: *Unifol. Årsberetning 1978*. Institut for Folkemindevidenskab. København.
- Bringéus, Nils-Arvid, 1999. *Årets festdagar*. Carlssons, Stockholm.
- Bringéus, Nils-Arvid, 2007. *Livets högtidsdagar*. Carlssons, Stockholm.
- Brännström, Christin, 2010. *Fredagsmys - gemensamhetskapande och isolerande!* Seminarieuppsats. Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet.
- By, Ulrika, 2011. ”Borg: Jag drömmer om att vara hemma mera”. I *DN.Se Livsstil*. 2011-12-18. <http://www.dn.se/livsstil/intervjuer/anders-borg>
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar, 1982. *Kulturanalys. Ett etnologiskt perspektiv*. Liber, Stockholm.
- Engman, Jonas, 1999. *Rituell process, tradition och media. Socialdemokratisk första maj i Stockholm*. Stockholm.
- Frykman, Jonas, 1991. ”Mellan mössbränning och champagneyra. Fest och vardag i tre generationer”. I: Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar, red, *Svenska vanor och ovanor*. Natur och kultur, Stockholm.
- van Gennep, Arnold, 1909. *Les Rites de Passage. Étude Systématique des Rites*. Paris.
- Graffman, Katarina & Fredriksson, Johan, 2010. *Jag ser mig. En etnografisk studie av barns och ungas förhållande till programmet Idol*. Medierådet, Stockholm.
- Hagström, Charlotte, 2006. ”Sylta, sill och saffransbullar. Julaftons mat och måltider”. I: Hagström, Charlotte, Hugoson, Marlene & Nordström, Annika, red, *Nu gör vi jul igen*. Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- Hagström, Johanna, 2010. ”På spåret vann fredagskampen”. I: *GP*. 2010-11-30. <http://www.gp.se/kulturnoje/tv/1.500249-pa-sparet-vann-fredagskampen>
- Hamberg, Emma & Rosvall, Anette, 2011. *Fredagsmys. 101 favoriter för alla*. Semic, Sundbyberg.
- Helander, Magnus, 2011. ”Fin avslutning för idol”. I: *Resume.se*. 2011-12-12. <http://www.resume.se/nyheter/tv/2011/12/12/fin-avslutning-for-idol/>
- Kjaer, Sarah Holst, 2009. *Sådan er det at elske. En kulturanalyse af parforhold*. Museum Tusulanums Press, København.

- Leach, Edmund, 1982. *Social Anthropology*. Collins, Glasgow.
- “Let’s dance’ lockar tittare”, 2008. I: *NT.se*. 2008-03-25. <http://www.nt.se/noje/artikel.aspx?articleid=3398578>
- Lilja, Agneta, 1998. *Sockrade hjärtan och godissugna spöken. Alla Hjärtans Dag och Halloween – två nya festse-der i Sverige*. Språk- och Folkminnesinstitutet, Uppsala.
- Linder, Jens, 2009. *Fredagsmys, lördagsgott och söndags-middag*. Semic, Sundbyberg.
- Ljungberg, Tore, 1994. ”Här har ni hela familjen ’titta-lag-om’”. I: *Göteborgs-Posten*. 1994-06-30.
- Magnergård Bjers, Tina, 2011. ”Fredagsmysets godis tär på hälsan”. I: *DN.se Livsstil*. 2011-08-01.
- Nilsson, Gabriella, 2011. ”Den fetmadrivande miljön. Kulturella föreställningar om samhället i populärme-dicinska texter om övervikt och fetma”. I: *Socialmedi-cinsk tidskrift: Etnologin och Medicinen*. Vol. 88, nr. 3.
- Nordström, Ingrid, 1988. *Till bords. Vardagsmoral och festprestige i det sydsvenska bondesamhället*. Carlsson, Stockholm.
- Ortner, Sherry, 1973. ”On Key Symbols”. In: *American An-thropologist*. Vol. 75, nr. 5.
- Salomonsson, Karin, 2006. ”En minnesvärd måltid”. I: Bur-stedt, Anna, Fredriksson, Cecilia & Jönsson, Håkan, red, *Mat. Genealogi och gestaltning*. Studentlitteratur; Lund.
- Sydsvenskan*, Postis. Signaturerna ”Ostbågen, Vitlökschip-set & Marshmallowsen” och ”Mysaren Meggan”. 2012-01-21.
- Thellenberg, Ida, 2012. ”Så blev tacos och texmex hela Sve-riges fredagsmys”. I: *Expressen*. 2011-02-11.
- Turner, Victor, 1967. *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press, London.
- Turner, Victor, 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Aldine Publishing Company, Chicago, IL.
- [ment/fredagsmys-produktblad-ny-1/](http://www.fredagsmys-produktblad-ny-1/) (hämtad 2012-05-03).
- Min längtan efter bebis*. Bloggpost: ”Fredagsmys med ljus”. 2011-01-28. <http://minbebis.com/blogg/idlisa/?p=93> (hämtad 2012-04-24).
- Nationalencyklopedin*. Uppslagsord: ”ritual”. <http://www.ne.se/lang/ritual> (hämtad 2012-05-03).
- OLW. <http://www.olw.se/#products> (2012-04-24).
- OLW Sverige AB. Pressmedelände: ”Fredagsmys veckans höjdpunkt”. 2010-11-24. <http://www.mynewsdesk.com/se/pressroom/olw/pressrelease/view/fredags-mys-veckans-hoejdpunkt-527147> (hämtad 2012-04-12).
- Presenteriet*: Skål ”fredagsmys”. <http://www.presenteriet.se/for-koket/134-skal-fredagsmys.html> (hämtad 2012-05-03).
- Ramnäs glashytta: ”Fredagsmys/Cozy Friday”. http://www.ramnaglashytta.se/index.php?option=com_zoo&task=item&item_id=250&Itemid=171&lang=sv (hämtad 2012-05-02).
- Retriever Research*. Uppslagsord: ”fredagsmys*”. <https://www.retriever-info.com/se/tjaenster/research.html> (hämtad 2012-05-08).
- Rynkeby*: ”Fredagsmyset heligt för många barnfamiljer”. 2011-05-24. <http://www.rynkeby.se/Nyheter.aspx?ID=3418&PID=18369&Action=1&NewsId=501> (hämtad 2012-04-11)
- Sommarboden*: ”Kuddfodral fredagsmys”. <http://www.sommarboden.se/tradgardsmobler/dynor/ovriga-dynor/kuddfodral-fredagsmys> (hämtad 2012-05-02).
- Uppå vinden*. Bloggpost: ”Fredagsmys”. 2012-04-13. <http://www.safholm.com/2012/04/fredagsmys-5/> (hämtad 2012-04-25).
- Youtube.com*. Sökord: ”OLW +Fredagsmys”. http://www.youtube.com/watch?v=y2qjjoA2N_g och <http://www.youtube.com/watch?v=0TcILZ2446c> (hämtad 2012-04-24).

BLOGGAR OCH WEBBSIDOR

- Charlotte Perrelli – *Ur min synvinkel*. Bloggpost: ”Fredagsmys” 2009-10-09. <http://charlotteperrelli.chic.se/fredagsmys/> (hämtad 2012-03-27).
- DeniceofSweden*. Bloggpost: ”Fredagsmys: Idol”. 2011-11-11. <http://deniceofsweden.myshowroom.se/fredagsmys-idol/> (hämtad 2012-04-24).
- Flowerhouse.se*: Fredagsmys. <http://www.flowerhouse.se/sv/product/668/Fredagsmys> (hämtad 2012-05-02).
- För sän é jag!* Bloggpost: ”Det finns inget fredagsmys!”. 2012-02-01. <http://www.mee katt.com/2012/02/det-finns-inget-fredagsmys.html> (hämtad 2012-04-29).
- Hellenius Hörna*: Tacoshopping med Fredrik Reinfeldt. 2011-12-09. <http://www.tv4play.se/noje/hellenius-horna?title=tacoshopping-med-fredrik-reinfeldt&videoid=2114785> (hämtad 2012-05-01).
- Middagsfrid*: ”Fredagsmys produktbeskrivning” <http://www.middagsfrid.se/sa-funkar-det/matkasse/attach->

Noter

- 1 Under våren 2012 inledde även Nordiska Museet i samarbete med Avdelningen för etnologi Stockholms universitet, en dokumentation av fredagsmys.
- 2 Denna metod användes även i ett tidigare dokumentationsprojekt om julmat. Materialet från detta låg till grund för artikeln ”Sylta, sill och saffransbullar” (Hagström, C 2006).
- 3 Meningen avslutas med orden ”and perhaps allowed to watch a video while waiting for their parents to pick them up and the weekend to begin” (Brembeck 2012:127). Jag ställer mig dock tveksam till att det visades video på förskolor vid denna tid. Förutom att videobandspelare då fortfarande var mycket ovanliga sågs TV-tittande i många kretsar som något negativt. Att låta barnen se på film på dagis rimmar illa med då rådande värderingar och pedagogik.
- 4 Tävlningen arrangeras av organisationen Svensk Handel i samarbete med tidningen *Dagens Handel*.
- 5 http://www.youtube.com/watch?v=y2qjjoA2N_g och <http://www.youtube.com/watch?v=0TcILZ2446c>

SUMMARY

Tacos, pizza eller hämtmat följt av popcorn och chips i tv-soffan framför *Idol* eller *På spåret*: när veckan går mot sitt slut är det fredagsmys som gäller i många svenska hem. I denna artikel, som bygger på en dokumentation utförd av Folklivsarkivet, Lunds universitet, åren 2011-2012, analyseras fredagsmys ur olika perspektiv. Med utgångspunkt i ett material bestående av frågelistsvar, en nätetnografisk undersökning och svar på en enkät diskuteras varifrån begreppet och företeelsen kommer, vad det innebär och hur det tolkas av olika personer. Vidare problematiseras fredagsmyset som ritual, dess relation till fest och vardag och till konsumtion och marknadsföring. Såväl entusiastiska förespråkare som personer som förhåller sig kritiska till mysandet kommer till tals.

For the company, the fun,

I forgot that bit...the excuse to dress up - Discworld-fandom i Wincanton som intertextuell lek

Varje år i slutet av november flockas Discworld-fans till den lilla staden *Wincanton* i Somerset för att fira en gemensam fest kallad *Hogswatch*. Wincanton har blivit en skådeplats för Discworld-fandom och fansen kommer dit för att: ”det är kul” som de själva uttrycker det. I denna artikel kommer jag att beskriva hur staden Wincanton, dess kommunstyrelse och företagare, välkomnar Discworld-fans och tillsammans med dem hjälper till att bygga en intertextuell lekplats. Jag kommer att diskutera begrepp som *scen*, *re-situation* och *performans*. Jag vill också visa på hur det ser ut när tre aktörer (fans, stad och företagare) gemensamt leker med en intertextuell koppling till ett fiktionellt universum. Jag vill visa hur de tre olika aktörerna: de lokala myndigheterna, lokala företagare och fansen tillsammans skapar en lekplats på vilken leken utförs. Detta görs genom att använda sig av intertextuella kopplingar till *Terry Pratchetts* fiktionella värld ”*Discworld*”.

Sir Terry Pratchett är en av Storbritanniens populäraste fantasy-författare.. Som bevis på Pratchetts popularitet kan nämnas att han år 2009 blev adlad för ”services to literature” (<http://www.pjsmprints.com/biography/terry-pratchett.html> 20.8.2012) Han är även hedersdoktor vid en mängd universitet och professor i engelska språket vid Trinity College i Dublin sedan 2010. Karaktärer från Discworld är också avbildade tillsammans med andra klassiska fantasy-karaktärer från bla. Narnia-serien (C.S Lewis), Harry Potter-serien (J.K Rowling) och Lord of the Rings-serien i en frimärksserie av Royal Mail som kallas ’*Magical Realms*’ från 2011, vilket vittnar om Discworld-seriens popularitet. Pratchett har skrivit ca 50 böcker

varav 39 handlar om Discworld och har sålt över 70 miljoner exemplar världen över. (bibliografiska uppgifter tagna från <http://www.pjsmprints.com/biography/terrypratchett.html> 20.8.2012).

Pratchett har i trettio års tid skrivit böcker om den fiktionella världen ”Discworld”. Den första boken i serien kom ut 1983 och heter *The colour of magic* (Pratchett 1983) och den senaste boken i Discworld-serien heter *Snuff* (Pratchett 2011) och kom ut 2011. Böckerna behandlar olika sorters karaktärer i ett väldigt universum med olika städer, byar och miljöer. Pratchett använder ofta Discworld för att spegla och parodisera fenomen i Storbritannien och gör sig lustig över fantasy-litteraturen som genre. Serien är känd för sitt humoristiska och parodiska grepp på allt från det urbana livet till häxor och folkkultur. Pratchett skriver även andra böcker inom genren fantasy och sci-fi. Bland de senaste kan nämnas sci-fi romanen *The Long Earth* (Pratchett & Baxter 2012) som är en kollaboration med den engelska sci-fi författaren Stephen Baxter och *Dodger* (Pratchett 2012 [september]) som handlar om en kloakdykare i Dickens London.

”Discworld” i sig beskrivs i böckerna som en värld som består av en rund, platt, skiva som ligger på ryggen av fyra elefanter som i sin tur står på ryggen av en jättestor sköldpadda som flyter om kring i rymden. Detta är en idé Pratchett har lånat ifrån den hinduiska världsbilden (jmf. Pratchett & Simpson 2008). Två viktiga fenomen att kännas vid för denna artikel är dels ”Hogswatch” (*Hogfather* Pratchett 1999) som är en omskrivning av den europiska julen, dels är det viktigt att förstå begreppet

”Ankh-Morpork”, som är den största staden på ”Discworld” och sålunda Pratchetts världs största urbana centra.

Det material (exempel och bilder) som används i den här artikeln är insamlade under mina egna insamlingsresor till Wincanton 2010 och 2011. Många av evenemangen under Hogswatch är återkommande. Anledningen till att jag använder material från både 2010 och 2011 är dels att jag har valt ut de mest slående exemplen ur mitt samlade material. Dels så utvecklas min bild av Hogswatch hela tiden så jag kontinuerligt besöker Hogswatch-firandet i Wincanton varje november.

Jag vill också klarlägga redan från början att jag är själv ett fan av Discworld. Jag anser det vara en styrka i min analys och förståelse av Hogswatch-firande och min deltagande observation. Enligt ett fan som jag träffade på *The Discworld Emporium* i Wincanton en halvtimme efter att jag anlänt 2010 så är det faktum att jag är ett fan som skriver om fans: ”Bloody Good!”

Nödvändiga begrepp

För att läsaren ska kunna följa min argumentering vill jag definiera några termer som är elementära för hur jag tolkar det som händer i Wincanton. Begreppen *folklore*, *fandom*, *re-situation* och *performans* är några av de termer jag använder mig av. Det är också viktigt att läsaren förstår vad jag menar med exempelvis *underhållning* eller att *scenbegreppet* i denna artikel är tudelat. Sålunda följer här en del begreppsdefinitioner.

Begreppet folklore

Folklorebegreppet som jag använder mig av i denna artikel är en kombination av Dan Ben-Amos och Jan Brunvands tankar kring begreppet. I sin bok *Folklore Genres* (1976) definierar Ben-Amos begreppet folklore så här: ”*Folklore is artistic communication in small groups*” (Ben-Amos 1972:13). Med denna definition vill Ben-Amos lyfta fram två viktiga aspekter av termen folklore: (1) att folklore är kommunikation och

(2) att folkloren kommuniceras mellan människor som har något gemensamt (en liten grupp). Ben-Amos menar också att kommunikationen är artistisk. Detta tar Ben-Amos med i sin definition därför att han vill peka på att folkloren inte är vilken slags kommunikation som helst. Kommunikationen är artistisk på ett sådant sätt att bara de som tillhör samma ”referensgrupp” (Ben-Amos 1972:13) kan förstå kommunikationen. Kommunikationen tar sig främst uttryck i verbal form (mentifakter) och sociofakter (seder, traditioner, socialt umgänge), men också i artefakter (Brunvand 1997:9). Alla dessa är specifika för gruppen.

Fandom

Fan-forskningen (där min forskning hör hemma) är i dagens läge förenklat sätt, indelad i två distinkta skolor: en byggd på sociologiska och etnografiska teorier, den andra är mera psykologisk lagd. Den sociologiska skolan representeras oftast av den amerikanska fandom-forskaren Henry Jenkins (jmf. Jenkins 2006) och den psykologiska skolan kommer i den här artikeln representeras av Lawrence Grossberg och dennes affektions-begrepp (jmf. Grossberg i ed. Lewis Lisa A. 1992) och av den brittiske media-forskaren Matt Hills utveckling av Grossbergs termer (jmf. Hills 2002).

Henry Jenkins definierar fandom som en social sammanslutning eller ”social affiliation” (Jenkins 2006:19). Jenkins ser även fandom som en sorts deltagande kultur med aktivt deltagande och skapande fans (jmf. Jenkins 2006:1) vilket visar på att fandom är ett socialt uttryck. Lawrence Grossberg ser fans och fandom som ett uttryck av tillgivenhet eller affektion (jmf. Grossberg i ed. Lewis Lisa A. 1992:56). Grossberg menar att ett fan ”investerar” i en affektionell relation till det man är fan av. Genom denna affektionella investering får fandomen mening (jmf. Grossberg i ed. Lewis Lisa A. 1992:57). Lite senare kommer jag att presentera Matt Hills utveckling av Grossbergs termer (under rubriken *Lek och underhållning*)

Personligen anser jag att fandom fungerar

som en ”project identity” (Castells 2009:7-8), en självkonstruerad och vald identitet i vilken en person väljer de kulturella komponenterna som ingår i och man manifesterar identiteten med (jmf. Castells 2009:7-8). Denna ’projekt identitet’ kan också vara kollektiv (Castells 2009:7). För den här studien är det viktigt att förstå att fandom är en sorts socialt sammanhang och att fandom är en sorts affektion. Fandom har båda komponenterna eftersom det handlar om en självvald identitet.

I denna artikel hoppas jag kunna visa på hur fandom fungerar som ett socialt sammanhang i vilken fansen ger uttryck för en affektion gentemot Discworld. Jag vill visa på hur denna affektion tar sig uttryck i en sorts folklöre, detta genom performans och uppbyggnad av en social och fysisk scen som utgörs av Hogswatchfirandet i Wincanton. Firandet kan också ses som ett uttryck för fanens projektidentitet.

Re-situation, grundbulten i leken

Hogswatch-firandet bygger på en intertextuell koppling till Terry Pratchetts värld *Discworld*. Själva begreppet *Hogswatch* och beskrivningen av festen kommer ursprungligen från boken *The Hogfather* (Pratchett 1999).

I korthet kan man säga att *Hogfather* (1999) beskriver en midvinterfest som liknar det vi kallar jul. Hogswatch i boken är helt enkelt en pastisch av framförallt den brittiska, men också den nordeuropeiska julen. För att förstå de kulturella uttryck som är specifika för Hogswatchfirandet i Wincanton, måste man se firandet i samband med den intertextuella kopplingen till Discworld. För att förstå den måste man först veta hur Hogswatch beskrivs i böckerna. Låtås därför börja med att kort se på detta.

I böckerna beskrivs Hogswatch som den årliga midvinterfesten på Discworld. Själva firandet i sig består i att äta och dricka gott och dela ut presenter. Den dominerande symbolen är grisen, en symbol som Pratchett lånat från den nordiska traditionen:

The name ‘Hogswatch’ makes perfectly good sense for the Discworld, where the midwinter is centered on pig-meat in one form or another – roast boar, pork joints, pork pies, sausages, hams, pigs’ heads, black puddings – and where the Hogfather, the seasonal gift-bringer, gallops across the skies in a sledge drawn by wild boars. This is a world where pigs (at least, certain special pigs on a certain special night) can and do fly. [...] There are parts of Europe (notably Romania, Serbia, Sweden and Norway) where roast pig or a pig’s head is *the* thing to eat at Christmas. All this surely proves that echoes of the great Discworld festival drifted across the dimensions and became fruitfully confused in receptive Earthly minds. (Pratchett & Simpson 2008:341)

Anledningen till varför man firar Hogswatch i böckerna är också kopplad till den nordeuropeiska vintern:

In the bleak midwinter, frosty winds make moan. People, on the other hand, makes as much loud and cheerful noise as they can [...] They also gather and drink and dance, light bonfires, and to give one another presents. This happens in many parts of the multiverse, provided that the climate is suitable [...] It’s a way of telling the sun what you expect of him – ‘Rise and shine, Sun, start to grow strong again, drive back the Ice Giants, bring us the warmth of Spring.’ The Sun needs a little encouragement, what ever astronomers may say. (Pratchett & Simpson 2008:340)

Med de båda citaten här ovan vill jag illustrera att Pratchett medvetet lånar in folklöre in i sina verk. I citatet syns lålandet av symboler och meningen med festseden, båda är lånade från en nordisk kontext.

Hogswatch har i böckerna en egen antropomorfisk figur kallad *Hogfather*. Hogfather är en karaktär som delar ut presenter på Hogswatch. Detta gör han genom att komma ner genom skorstenen och lägga klapparna i sockor som hänger på spiselkranen. Denna metod är direkt lånat ifrån den brittisk/amerikanska uppfattningen att jultomten kommer på natten innan juldagen och lämnar presenter på samma sätt.

Lålandet av folklöre från sin sociokulturella kontext in i en litterär kontext (det som sker i *Hogfather*) kallas för *re-situation*. Begreppet

diskuteras av de amerikanska folkloristerna Robert de Caro och Rosa Augusta Jordan i deras bok *Re-situating folklore : folk contexts and twentieth-century literature and art* (2004):

[...] writers frequently and more or less self-consciously have adapted and incorporated the forms and content of folklore in creating literary works. They have repositioned folk texts and contexts, re-framing them in literary texts [...] By "re-situating folklore" we mean – as do Babcock and Abrahams – simply the process which folklore is somehow taken from its position in a sociocultural context (de-situation) and placed into a literary or artistic context [...] (re-situation). (de Caro & Jordan 2004:5-6)

Re-situation är alltså ett verktyg som författare använder sig av då de lånar in folklore in i sina verk. I Wincanton är emellertid processen *den omvända*. Pratchetts verk står som inspiration för ny folklore. Festen Hogswatch förflyttas *från en litterär kontext in i en sociokulturell kontext. Eller från fiktion till verklighet*.

Intertexten är grunden i den lek som alla aktörer i Wincanton använder sig av då de bygger upp sin fest. Hela den intertextuella kedjan kan förklaras i ett enkelt schema:

Grundbulten i leken består av den intertextuella kopplingen där Discworld-böckerna står som inspiration för firandet i Wincanton. Jag kommer lite längre fram att visa hur de olika aktörerna använder sig av denna intertextuella koppling.

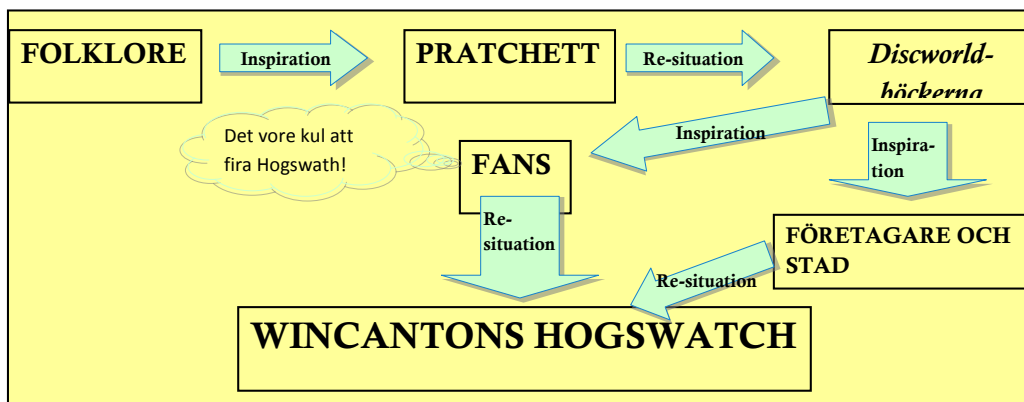
Begreppen scen och performans

För att beskriva och förstå vad som försiggår i firandet av Hogswatch är det nödvändigt att använda sig av begreppen *scen* och *performans*. Båda begreppen är idag vanligt förekommande i modern folkloristik. Men för enkelhetens skull vill jag här under definiera de båda termerna så att det inte råder någon oklarhet i vad jag menar när jag använder mig av begreppen.

Med begreppet *performans* i denna artikel avses i korthet *socialt uppträdande*. Enligt moderna sociologiska teorier kan människors sociala interaktion betraktas som ett uppträdande, i en teatral betydelse (jmf *Ritual and the Sacred*, Rossati 2009:43). Detta teatrala beteende är förstås mera självklart då vi behandlar ceremonier och ceremoniellt beteende (jmf Rossati 2009:46), men kan också utläsas i något så vardagligt som promenader (jmf Del Negro 2004). I denna artikel kommer jag dock att beskriva en mer självklart teatralisk variant av performans då jag talar om firandets uttryck.

Begreppet *scen* kommer ju förstås ursprungligen från teaterns värld, men den definition av begreppet *scen* jag använder mig av är hämtad från metal-musiken och Keith Kahn-Harris bok *Extreme Metal*:

Music and Culture on the Edge (2006). Anledningen till varför jag använder mig Kahn-Harris resonemang kring begreppet scen är

att han, liksom jag, erkänner *scen som en fysisk plats* (ett rum) där skådespel utspelar sig (Khan-Harris 2006:15). Men kanske viktigare är att Khan-Harris med *scen menar en social grupp som man tillhör och umgås i* (Khan-Harris 2006:15 och 19). Kahn-Harris ser begreppet *scen* som ersättare till det mer vitt sprida begreppet subkultur. (jmf Kahn-Harris 2006:19). Att jag använder mig av Khan-Harris scenbegrepp är pga. att hans scen-begrepp innefattar både det sociala och skådeplatsen, det ligger också nära det som Jenkins kallar för "social affiliation" (Jenkins 2006:19), som är en definition av fandom. Att jag använder scenbegreppet istället för Jenkins termer beror på att begreppen performans och scen har ett släktskap då de båda kan kopplas till det teatraliska.

I denna artikel beskrivs *båda sortens scener*. Wincanton som stad fungerar, som jag ser det, som en *fysisk scen* (eller skådeplats) på vilken fansens högtidligheter utspelar sig. Denna *fysiska scen* byggs upp med hjälp av lokala entreprenörer och myndigheter. *Den sociala scenen* består i de tillresta fansen som deltar i firandet av Hogswatch. Inom *båda dessa scener* utspelar sig en performans som kan tolkas som *en lek*.

Lek och underhållning

Den amerikanska antropologen Peter G Stromberg diskuterar begreppet *lek* i sin bok *Caught up in play* (2009). Boken behandlar bla. fenomenet *rollspel* och hur människan kan fångas upp och bli uppslukad av sin lek. I sin diskussion kommer han fram till att *lek* (engelskans *play*) utgör en del av *underhållning* (engelskans *entertainment*). Underhållning är i sin tur en aktivitet som man ägnar sig åt för nöjes skull och för njutning (jmf Stromberg 2009:6). Vidare menar Stromberg att *underhållning* är en speciell situation avskild från vardagen: "entertainment is playful activity undertaken for its own sake, in pursuit of pleasure that diverts the player from the day-to-day." (Stromberg 2009:7). Med *underhållning* avses i denna artikel en lekfull aktivitet som man gör för nöjes

skull. *En lek* är en del av aktiviteten som beskrivs i citatet ovan. Jag kommer att visa på hur leken i Hogswatch-firandet utspelar sig med Wincanton som scen och som uttryck för den sociala scenen vi kan kalla *Discworld-fandom och projektidentiteten Discworld-fan*.

Den brittiske fan-forskaren Matt Hills presenterar en kritik och utveckling av Grossbergs tankar kring *affektion* (Grossberg i ed. Lewis Lisa A. 1992:50). Kritiken består i att Grossbergs modell *inte* beaktar det lekfulla inom fandom (Hills 2002:90-91). Sålunda presenterar Hills begreppet "affective play" (Hills 2002:90). Även om Hills i artikeln om affective play (eller affektiv lek på svenska) läser fandom och fansen genom ett psykologiskt perspektiv i syfte att göra en brygga mellan den etnografiska konstruktivismen och psykoanalytiska studier av fans, så har han en poäng. Fandom innefattar ett visst mått av lek.

[it] is important to view fans as players the sense that they become immersed in non-competitive and affective play. I have suggested that what is distinctive about this view of play is that (i) it deals with the emotional attachment of the fan and (ii) it suggests that play is not always caught up in a pre-established 'boundness' or set of cultural boundaries, but may instead imaginatively create its own set of boundaries and its own auto-'context' (Hills 2002:112)

Hills begrepp beskriver att affektion och lek hör samman med fandom. Leken blir ett uttryck av affektionen. Jag vill, som ett komplement till Hills visa att även om det förhåller sig på det sättet att lekfullheten inom fandom kan tyckas bygga sina egna regler och kontext, så fungerar fansens lekfullhet som performans och som uttryck av en social scen. I detta avseende är lekfullheten inte avhängig kulturella konventioner. Leken är ett uttryck *för* det som Grossberg kallar affektion och affektionen i sig är del av Discworld-fandomen. Affective play tar sig i Wincanton uttryck i en fan-folklore som leker med det intertextuella och gränsen mellan fantasi och verklighet.

Inom folkloristiken har det förstås också skrivits en del om begreppet 'lek'. Den finländ-

ska forskaren Helena Saarikoski har skrivit om lek och fandom i sin avhandling *Nuoren naisellisuuden koreografioita, Spice Girlsin fanit tyttöyden tekijöinä* (Saarikoski 2009). Saarikoskis lekbegrepp är tätt sammankopplat med Hills affective play-begrepp (jmf. Saarikoski 2009:31), men som folklorist ser hon leken som en plats och tidsbunden estetik och kommunikationsprocess (jmf. Saarikoski 2009:36–37). Hon menar också att fansen är medvetna om lekens plats och tidsbundenhet (Saarikoski 2009:36), vilket skulle tyda på att leken har sina egna regler.

I denna artikel ser jag den intertextuella leken som ett sätt att kommunicera affektion. På detta sätt ger jag Hills rätt. Lekfullhet och fandom hör ihop, det jag vill visa i denna artikel är hur reglerna ser ut för den affektiva intertextuella leken. Leiken och 'att leka' är ett uttryck av fansens projektidentitet och lek och underhållning kan ses som Hogswatch-firandets *ethos*.

Wincanton och Hogswatch-firandet

Wincanton är en stad i Somerset med ca 5000 innevånare. Staden omnämns första gången i den så kallade Domesday-undersökningen (en inspektion av England och Wales byar och städer gjord på uppdrag av William I som blev färdig år 1086), då med namnet Wilecanton. På 1600-talet blev staden tilldelad rättigheterna att hålla två årliga marknader och på 1800-talet blev den en viktig anhalt på vägen mellan London och Essex. Idag är Wincanton en stad med en rural ekonomi med mejeri och en känd kapplöpningsbana. Kort sagt kan man beskriva Wincanton som en landsbygdsstad (Informationen är hämtad från <http://www.wincanton-towncouncil.co.uk> 6/3-2012)

Så varför samlar staden Discworld-fans från världens alla hörn varje november? År 2001 öppnade *Bernard Pearson* butiken *Discworld Emporium* på huvudgatan i Wincanton. I butiken säljer Pearson artefakter, kostantverk och böcker omkring temat Discworld. I och med att butiken öppnades fick Wincanton ett

nytt anseende. Wincanton blev kopplad till Discworld-fandom och från detta utvecklades staden till att bli ett centrum för Terry Pratchett-fans. Staden har också från officiellt håll skapat kopplingar till Discworld. De officiella kopplingarna kommer jag att återkomma till lite senare.

The Discworld Emporium. Foto: Otto Chriek.

Sedan ca tio år tillbaka (när man frågar om den exakta starten för firandet får man ofta till svar "det var väl ca 10 år sedan") firar tillresta fans och orsbefolkningen midvinterfesten Hogswatch i Wincanton. Festen började med ett sällskap med vänner som ville hålla en julfest enligt vad som beskrivs i Pratchetts bok *The Hogfather* (Pratchett 1999). Nu har festen utvecklats till en helhelg med ungefär 100-200 besökare. Firandet organiseras av fans och familjen Pearson. Festen tar plats på olika pubar längs med Wincantons huvudgata, men de flesta evenemangen tar plats på puben *The Bear*.

Genom åren har det utvecklats traditioner kring firandet som numera måste iakttas. I ett traditionellt Hogswatch-firande ingår vissa delar. Till traditionerna hör:

(1) Ett årligt tema med rötter i Terry Pratchetts böcker (2011 års tema var *Mardi Gras* och 2010 *Uniformer*).

(2) En kick-off ceremoni: År 2011 bestod kick off ceremonin av en sketch i vilken alla

som var på plats initierades i Wincanton avdelningen av Ankh-Morporks ”Tjuv-gille” (The Ankhmorpork Guild of thieves). Året innan var det en högtidlig truppinspektion med Tery

Skyld vid infarten till Wincanton med vänorternas vapen. I mitten syns Ankh-Morporks stadsvapen. Foto av Otto Chriek.

Pratchett.

(3) Ett besök av Hogfather: Hogfather, eller snarare figuren ”Döden” i böckerna utklädd till figuren Hogfather, delar varje år ut presenter vid firandet. Detta organiseras som ett julklappsutbyte. Fansen sätter upp en lista på Discworld Emporiums forum (www.dicworldemporium.com) där alla som vill vara med i presentutbytet meddelar detta. Sedan meddelar en organisatör vem som köper klapp till vem. Klapparna har ofta ingen koppling till Discworld, utan är som vilken annan present som helst.

(4) En middag bestående av korb och potatismos: Den traditionella middagen som består av fläskkorv och potatismos inmundigas på någon av Wincantons flera pubar. År 2011 så var middagen slutsåld och pubarna fullbelagda.

(5) Öppen scen: Middagen följs av en tillställning på puben *The Bear*, med öppen scen där fansen uppträder med allt från musik och poesi, till teater och loppcirкус.

(6) Vålgörenhetsauktionen: En av de mer välbesökta tillställningarna under Hogswatch

är den årliga vålgörenhetsauktionen. Auktionen fungerar så att fansen får donera vad som helst som auktioneras ut till förmån för vålgörenhet. Detta resulterar i att allt från peruker och kakor, till leksaker och årsförbrukningar av toalettpapper auktioneras ut. Familjen Pearson donerar förstås konsthandverk och samlarobjekt ifrån sin butik och Terry Pratchett donerar också olika saker till auktionen. År 2011 donerade han en burk av sina hemodlade chilifruktar, men han donerade också rättigheten att namnge en gata i Ankh-Morpork, för att ge fansen en chans att på så sätt bli en ”evig del” av Discworld. Under vålgörenhetsauktionen auktioneras också mer mystiska och ”traditionella” artefakter ut. Bland dessa kan nämnas ett hyreskontrakt på ett år för en sju år gammal syltlök (som 2011 gick för £100) och de ökända ”Kirsty-kakan”, ett bakverk som (enligt utsaga) består av 80 procent rom. Det är kytym att bjuda på kakorna och trissa upp priset, innan Bernard Pearson tillslut köper kakan för en mer eller mindre hutlös summa. Pengarna från auktionen går till både lokala, nationella och internationella vålgörenhetsorganisationer. Bland annat har fonder för Borneos orangutanger och forskning kring Alzheimers understötts, men likaså har det lokala katthemmet och reparationen av kyrkotaket fått pengar av fansen.

(7) En slutceremoni: Firandet avslutas med att Bernard Pearson håller ett tal där han tackar alla deltagare. Talet avslutas alltid med orden: ”Now ladies and gentlemen..... PISS OFF!”

Denna korta beskrivning visar på hur *lekfullhet* är en av huvudpoängerna med firandet. Leken blir ett slags gemensamt *ethos* (Geertz 1973:126) genom vilken fansen uttrycker sin projektidentitet och sin sociala samhörighet. De lekfulla uttrycksformerna tar sig formen av folklore, en folklore som här är det synliga uttrycket av Discworld-fandomen.

En mängd scener

De olika aktörerna i firandet av Hogswatch använder sig av en intertextuell koppling till

Discworld. Detta gör de genom re-situation. Scenen konstrueras av fans, kommunstyrelse och pub-ägare, tillsammans. Här näst vill jag visa hur alla aktörer tillsammans hjälper till att bygga en *fysisk scen* för Discworld-fandom. Scenen är en del av underhållningsvärdet på samma sätt som en lekplats är del av en lek. Tillsammans så bygger aktörerna en gemensam plats som välkomnar och lockar till *att ha roligt*. Kommunstyrelsen vill gärna ha gäster som återkommer. Pub-ägaren Jo Wainwright och hela hennes personal bygger en välkomnande atmosfär och deltar själva i leken.

Senare kommer jag även att reflektera kring fansen som en *social scen*, men vi börjar med Wincanton som scen och hur kommunstyrelsen insett värdet i att välkomna Discworld-fansen till sin stad.

Staden Wincanton som scen- Treacle Mine Road och välkommandet av fansen

Wincantons förhållande med Discworld började som sagt med att Bernard Pearson öppnade sin butik *The Discworld Emporium* år 2001 på huvudgatan i Wincanton. Sedan dess har förhållandet mellan Wincanton och Discworld fördjupats och idag syns kopplingen på flera sett i gatubilden.

År 2002 blev Wincanton officiell vänort till staden Ankh-Morpork (den största staden i den fiktiva världen Discworld), något som Wincanton bokstavligen skyltar med då man kör in i den. År 2007 namngavs också gatorna i ett nybyggt kvarter med namn från Ankh-Morpork. I staden finns gatunamnen "Peach pie street" och "Treacle mine road". I en artikel i *The Daily Mail* menar marknadsföringschefen för bygget att det var helt naturligt att namnge gatorna efter gator i Pratchetts böcker, med tanke på den koppling staden redan hade till Discworld. I samma artikel medger också Wincantons förra borgmästare och representant i kommunstyrelsen Colin Wider att: "The association with Discworld works extremely well for our town, helping to boost the local

economy. I even know of three families who moved to Wincanton because of this quirky connection". (Daily Mail 2007, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1167987/A-magic-idea-Town-uses-Sir-Terry-Pratchetts-Discworld-inspiration-street-names.html> 15/3-12).

De är uppenbart att kopplingen till Discworld *genererar pengar*. Den forna borgmästaren erkänner att associationen med Discworld hjälper den lokala ekonomin. När man frågar deltagarna i firandet om vad de tror att det betyder för Wincanton att deras firande är förlagt dit, är det ganska självklart för de flesta att staden gör pengar på deras firande. Vad som har uppstått i Wincanton är en slags relation eller symbios mellan fansen och staden baserad på en affektionell investering. Man kan tala om ett ömsesidigt utbyte. Det vill säga att förhållandet mellan fans och stad (och företagare) inte bara är ett linerärt utbyte av varor mellan fan/turist och stad, sk. commodity exchange (*Tourism and Intercultural Exchange : Why Tourism Matters*, Gavin och Phipps 2005:27). Jag skulle snarare påstå att förhållandet bygger på ett slags ömsesidighet (ibid.). Firandet av Hogswatch började ta fart *samma år* som kommunen beslutade att officiellt bli vänort med Ankh-Morpork. Kommunstyrelsen hjälpte på så sätt till att bilda ett gynnsamt klimat eller scen för fansen. Man visade att deras fan-aktiviteter och firande var välkommet i Wincanton. Fansen i sin tur svarade med att återkomma till staden, inte bara vid Hogswatch utan året om. Detta vittnar Bernard Pearson om i artikeln ur Daily Mail: "Wincanton because of its association with Discworld has become a pilgrimage for Discworld fans, across the world"(Daily Mail 2007, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1167987/A-magic-idea-Town-uses-Sir-Terry-Pratchetts-Discworld-inspiration-street-names.html> 15/3-12).

Man kan jämföra kopplingen mellan fansen och Wincanton med kopplingen mellan sommargäster och den finländska skärgårdskommunen. Jag anser att det i båda relationerna

finns en ömsesidighet mellan staden och ena sidan och gästen på andra. I båda fallen så vill staden locka *återkommande gäster* genom att få dem att trivas. På samma sätt som man ser till att det finns ett gynnsamt klimat för fansen i Wincanton, så ser skärgårdskommunerna till att sommargästerna ska ha det bra och återkomma. Gästerna och fansen återkommer eftersom de är välkomna och tar förstås med sig och spenderar sina pengar i staden. Denna sorts relation kräver en slags ömsesidighet och en *affektionell investering* från båda sidor.

Genom att aktivt spåda på kopplingen mellan Discworld och Wincanton, hjälper Wincantons kommunstyrelse till att skapa en scen för fansens firande. Genom att hjälpa till att uppehålla scenen för firandet markerar man från stadens sida att fansen är mer än välkomna och de återkommer år efter år. Att kopplingen ses som *quirky* (ungefär *lustig*) är bara ett plus både ekonomiskt med också för att särskilja staden bland andra (jmf. Gavin och Phipps 2005:27). Fansen investerar sin affektion i staden Wincanton och genom att hjälpa till att uppehålla en scen för Hogswatch-firandet investerar staden (både ekonomiskt och affektionellt) i fansen. Mellan stad och fans finns sålunda en symbios uppbyggd på *affektionella värden*.

Wincanton blir på ett påtagligt fysiskt sätt en scen på vilken fansens firande tar plats. Inte bara genom det faktum att fansen är i Wincanton utan också mera specifikt genom gator som Treacle Mine Road. Nästan alla fans går till Treacle Mine Road-skylden och fotograferar, bara för att ha ett bevis på att man har varit där. Detta är ju förstås beroende av att man vet att namnet Treacle Mine Road är lånat (eller resituerat) från Discworldböckernas Ankh-Morpork. Staden har aktivt lånat gatunamnet Treacle Mine Road i syftet att förstärka kopplingen mellan Wincanton och Discworld och genom att göra detta har man hjälpt till att bygga en *fysisk scen* för fansen. Men det finns en aktör som på ett ännu mera påtagligt sätt hjälper till att bygga scenen för firandet av Hogswatch: de lokala entreprenörerna.

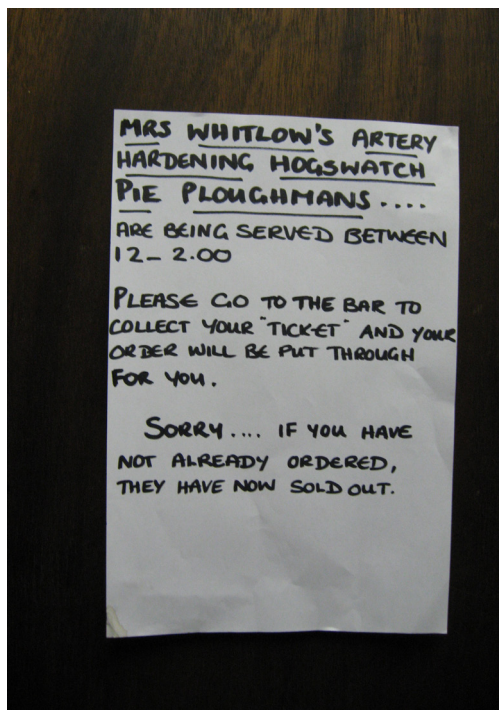
The Bear Inn, Jo och andra – att delta i scenen och a good time!

Om man veckan efter Hogswatch ser på mängden tackbrev som fansen visar sin uppskattning med, så kommer staden Wincanton på en tredjeplats. På första och andra plats kommer två lokala entreprenörer, Bernard Pearson (och anställda) och pubägaren Jo Wainwright. Här kan vi se en *affektionell investering* från fansen gentemot lokala entreprenörer. Att Pearson och hans anställda ligger på första plats i tacklistan är kanske inte så konstigt, eftersom de är motorn bakom firandet. Pearsons butik (*The Discworld Emporium*) är grunden i kopplingen mellan Wincanton och Discworld. Det var familjen Pearson och deras vänner som för ca tio år sedan påbörjade firandet av Hogswatch, då som en mer eller mindre privat tillställning.

En analys av de intertextuella kopplingarna mellan *The Discworld Emporium* och Pratchetts värld och re-situationsprocessen dem emellan skulle fylla flera volymer. Familjen Pearsons handlar ju uttryckligen med konsthantverk, böcker och attiraljer med en intertextuell koppling till Discworld. Bernard designar och säljer allt ifrån Discworld-frimärken (som är eftersökta samlarobjekt) till silversmycken och handdukar. Att Pearson tjänar pengar på den intertextuella kopplingen till Discworld är uppenbart. Besöker man Wincanton under Hogswatch så kommer man onekligen i kontakt med Bernard Pearson och hans butik. Butiken är en av de platser där fansen samlas. År 2010 påbörjades Hogswatch-firandet med en parad från butiken ner till *The Bear*. Oavsett om man är fan av Discworld eller inte så ser butikens anställda till att man är välkommen och har ”*a good time*”, då man besöker deras butik. Man ska ha roligt när man är på *The Discworld Emporium*. När jag träffade Bernard Pearson för första gången och frågade honom varför han uppehåller butiken svarade han ungefär: ”*because I can and it is alot of laughs*”. Bernard ser också deltagarna i firandet som del av en familj eller släkt snarare än som kunder, vilket

han ofta påpekar i sina tal: "We all have become part of this sort of 'tribe' like random iron fillings being drawn to a magnet, this 'magnet' of course is a series of books which give us all an uncommon denominator." (utdrag från Bernard Pearson tackbrev från discworldemporium.com 2/12-2010) Detta är ett praktexempel på hur en affektionell investering kan vara ömsesidig mellan fans och entreprenör.

Hur de lokala företagarna använder sig av kopplingen till Discworld illustreras emellertid kanske bäst av hur *The Bear* och dess ägare Jo Wainwright står som skådeplats för de mesta av Hogswatch-firandet. *The Bear* är en pub och ett värdshus på huvudgatan i Wincanton och det är där de flesta spektaklen utspelar sig. Jo Wainwright och hennes anställda använder också re-situationen för att delta i, och bygga upp scenen. Re-situationen syns inte minst på

Anslag på *The Bear* som informerar om att dagen special "Mrs. Whitlow's Artery-Hardening Hogswatch Pie" är slutsåld. Foto: Jakob Löfgren

I staden Ankh-Morpork på Discworld finns ett universitet för trollkarlar kallad *The Unseen University*. I böckerna beskrivs universitetet som en satirisk pastisch av Oxford eller Cambridge. Professorerna vill helst ägna sig åt sin forskning och att äta, snarare än att undervisa eller bry sig om omvärlden. Ansvarig för mathushållningen på universitetet är en karaktär vid namn Mr *Whitlow*. Mrs. Whitlow och en armé av underhuggare styr och ställer i universitetets källarvåning för att herrarna ska få sina åtta mål mat om dagen. En av Mrs. Whitlows specialiteter är paj i alla former. I boken *Hogfather* (Pratchett 1999) beskrivs också Mrs. Whitlows Hogswatch-pie. Beskrivningen ledde till ett recept som finns med i en kokbok vid namn *Nanny Ogg's cookbook* (Pratchett & Briggs 2004). Receptet fick namnet "Mrs. Whitlow's Artery-Hardening Hogswatch Pie" (Pratchett & Briggs 2004:45) och är en synnerligen mäktig paj med fläskkött och brandy.

År 2010 beslutade sig Jo Wainwright att det skulle "vara kul" att lägga till en lunchmeny med Discworld-tema under lördagen. Dagen special var då "Mrs. Whitlow's Artery-Hardening Hogswatch Pie". Man var tvungen att förbeställa den och den sålde slut. År 2011 lades andra maträtter ur *Nanny Ogg's cookbook* (Pratchett & Briggs 2004) till lunchmenyn (exempelvis *Slumpie*, som består av kål, potatis och smör). "Dagens special" var man tvungen att beställa på förhand, då alla maträtter med koppling till Discworld sålde slut.

Exemplet med Hogswatch-pajen visar på hur re-situationen fungerar till företagarnas fördel. Discworld-böckerna står som inspiration för en gimmick som *The Bear* använder sig av i syfte att få fansen att känna sig välkomna. Genom att dela fansens affektion gentemot *Discworld* får man dem att återkomma år efter år. *The Bear* är också skådeplatsen för de flesta högtidligheterna under Hogswatch. Detta dels pga. att den bakre salen på puben är tillräckligt stor, men framförallt pga. Jo Wainwrights och personalens *vilja att delta*. Visst finns det en ekonomisk fördel i att vara skådeplats för

en fest med ca 100-200 besökare och det vet Jo Wainwright. När jag 2010 frågade henne om den ekonomiska aspekten av firandet så svarade hon: ”*The benefits to this town is amazing*” och ”*The fans generates great business*”. Hon menade att alla lokala entreprenörer tjänar på Hogswatch-veckoslutet ungefär på samma sätt de tjänar på julkommersen. Som ett annat exempel på detta kan nämnas den lokala bagaren som säljer *Nanny Ogg's Figgins* (en russinkaka från *Nanny Ogg's cookbook* [Pratchett & Briggs 2004]) under Hogswatch. När jag samtidigt frågade Wainwright om varför hon deltar i firandet svarade hon: *It's fun*.

Den ekonomiska vinningen av Hogswatch är det ingen som är förvånad eller sticker under stolen med. Det är helt enkelt roligt att äta speciellt tillagade maträtter från Discworld-böckerna. Fansen uppskattar att man får dem att känna sig välkomna och att man deltar i festligheterna. År 2011 deltog personalen på *The Bear* också i scenen genom att klä ut sig. Det är i deltagandet från företagarnas sida man bäst kan urskilja ömsesidigheten (Gavin och Phipps 2005:27) mellan fansen och företagarna. Man kan uppfatta hur byggandet av en scen med hjälp av re-situation (i detta fall mat) från Discworld-böckerna, leder till att fansen trivs.

En analogi man skulle kunna använda här, är att stad, företagarna och fansen är en del av *samma pussel*. Alla drar sin bit till pusslet för att se till att man har roligt och mellan stad, företagare och fans finns en ömsesidig affektion. Från fansens sida syns ömsesidigheten i deras lojalitet gentemot *The Bear* och Jo Wainwright. Rummen på *The Bear* är alltid bokade av samma personer. Jo Wainwright fick också en speciell utmärkelse av fansen under Hogswatch 2011. Ett diplom designat av Bernard Pearson med orden: ”*The Bear is the official Hogswatch pub and is frequented by Discworld fans as well as Sir Terry Pratchett himself*”. I sitt tacktal berättade Jo att lojaliteten hos fansen har betytt mycket för hennes pub. Fansen planerar egna tillställningar på hennes värdshus (som exem-

pelvis bröllop och födelsedagsfester) året runt vilket hjälper *The Bear* att fortsätta sin verksamhet. Hon tackade också för allt roligt hon har haft genom åren tillsammans med fansen. I relationen mellan Jo Wainwright och fansen kan man se hur långt en ömsesidig, affektionell relation kan *påverka ett lokalt företag*. Jo påpekade för mig i samband med mitt besök i Wincanton 2011 att fansen och den kommersen tar med sig håller hennes företag flytande och att den affektion som fansen känner gentemot henne är i *allra högsta grad ömsesidig*.

The Bear är inte bara en fysisk scen för Hogswatch-firandet. Genom att dela en affektion för Discworld och fansen, blir *The Bear* en del av den *sociala scenen*. *The Bear* och personalen ses som deltagare i festligheterna snarare än en lokal och personal man hyr för att ha festligheterna i. Bernard Pearson talar gärna om Hogswatch-firandet som en familj eller klan. Inom den klanen så ses Jo Wainwright som den person som råkar äga puben som festen tar plats på. Men hurdan är resten av den *sociala scenen*?

Cohen the Barbarian av Paul Kidby i *The Last Hero* (Pratchett 2002)

Fansen som social scen

Om man försöker bilda sig uppfattning om den sociala bakgrunden hos deltagarna i Hogswatch-firandet märker man snart att det inte finns några andra än att de alla firar Hogswatch i Wincanton. Fansen kommer från olika socioekonomisk bakgrund, åldrar och delar av världen. Som exempel på detta kan nämnas att den yngsta deltagaren jag mött i Wincanton var tre månader gammal och den äldsta långt över åttio år. I Wincanton så möter man allt från läkare och akademiker, till pensionärer och bilmekaniker. Med detta vill jag ha sagt att den gemensamma faktorn hos de som deltar i Hogswatch-firandet är att de deltar i Hogswatch-firandet. För att citera Pratchett själv när han i sitt tal under Hogswatch 2011 talade om sina fans: "You can't spot the buggers any more" (talet finns på http://www.transitionvision.tv/play/Arts_and_Leisure/Sir_Terry_Pratchett_at_Hogswatch_2011, 20/3/12) Vad är det då som lockar i firandet?

När jag ställde fansen frågan: *What is the fundamental reason you attend the Hogswatch-celebration?* fick jag bla. till svar att: "Good friends and good fun.". Andra svarade: "Some people, with whom I communicate online, I only get to see at Hogswatch. Plus there's the fun of the whole thing" och "For the company, the fun, the shop, a break from routine at a usually dull time of year." Signaturen "Rentawitch" svarade: "I just love the people and the place and the excuse to dress up." (<http://www.discworldstamps.co.uk/forum/viewtopic.php?f=20&t=18163>, 20/3/12).

Det man kan se i svaren är att det sociala umgänget och *nöjet* av hela firandet är två viktiga orsaker till varför man deltar. Man kan även se att gruppen man tillhör när man firar i Wincanton helt klart är en *social scen* (jmf Khan-Harris 2006:15 och 19) eller en "social affiliation" (Jenkins 2006:19). Fansen skapar en kollektiv projektidentitet eller en identitet i vilken man själv definierar och använder sig av kulturellt material som är passande (Castells 2009:8). I korthet kan man säga att Wincanton

och *The Bear* är fysiska skådeplatser för den *sociala scenen Discworld-fans*. Hogswatch-deltagarna deltar i firandet pga. att man får chansen att umgås med andra deltagare och uttrycka sin egenvalda identitet. Men deltar också eftersom det är underhållande att fira Hogswatch. *Firandet är helt enkelt kul, vilket kan låta trivialt men inte bör nerveraderas.*

Cohen the Barbarian i Wincanton 2010 Foto Jakob Löfgren

Vad är det då som är så kul? För att svara på frågor som dessa måste man se till hur Hogswatch-firandet går till. Fansen sociala scen och gemensamma folklore uttrycks genom en intertextuell lek. Hela firandet är med ett ord en performans som vi sett baserar sig på en re-situation från *Discworld*-böckerna.

Scenen tar sig uttryck – fansens folklore som underhållning

Scenen är färdig. Wincanton och *The Bear* står som skådeplats för gruppen av fans som i slutet av november tagit sig till staden för att fira Hogswatch tillsammans. Det som försiggår är firandet av en tillställning där den sociala scenen som kan kallas *Discworld-fans* tar sig uttryck genom sina egna traditioner,

för nöjes skull. Jag kommer här att beskriva tre olika element av Hogswatch-firandet: (1)Fansens kostymer, (2)traditionerna kring utdelandet av Hogswatch-presenter och (3) en sång omskriven för att passa Hogswatch. Alla dessa har klara intertextuella kopplingar till Discworld och är ett uttryck för den sociala scenen Discworld-fandom, och projektidentiteten fan. Alla exempel är också en performans som utgör en lek med det intertextuella.

som försöker imitera karaktärerna ur böckerna. Det finns förstås fans som vill klä ut sig till sin favoritkaraktär ur böckerna och så finns det de som *har stått som inspiration för karaktärerna i böckerna*. Men det vanligaste är att man tolkar det givna temat på ett sätt som skulle kännas naturligt om man var *bosatt på Discworld*. Detta betyder att om temat är t.ex. uniformer (vilket det var 2010) kommer deltagarna i uniformer som insinuerar att man är

En upklädd familj Hogswatch 2011 Foto Jakob Löfgren

”The excuse to dress up.”- att klä upp sig enligt känsla och att uttrycka scenen

Det första man märker när man kommer in på huvudgatan i Wincanton under Hogswatch är människorna. Detta eftersom många väljer att klä sig enligt årets tema. Det är inget måste att klä ut sig på Hogswatch. Tolkningarna av temat och utklädseln behöver inte heller nödvändigtvis ha *direkta* intertextuella kopplingar till böckerna. Dvs. att det är förhållandevis få

del av ett kompani som förekommer i böckerna, snarare än att man är utklädd till en viss karaktär ur samma kompani. Under 2010 hittade deltagarna även på egna militära kompanier som *skulle kunna existera på Discworld*.

Det är alltså viktigare att komma utklädd enligt en tolkning av temat *genom Discworld* än att faktiskt vara utklädd till en karaktär. Om man klär ut sig till en karaktär så måste man också bete sig som karaktären. Hittar man is-

tället på sin egen Discworld-karaktär så har du större frihet. Tanken är inte att du ska efterapa allt i böckerna utan att skapa *känslan av böckerna* i firandet, *en känsla av lekfullhet och underhållning*. Denna känsla kan man beteckna som ett gemensamt *ethos* (Geertz. 1973:126)

För att ta ett exempel på utklädsel ur boken vill jag jämföra två bilder av karaktären *Cohen the Barbarian*, en karaktär som förekommer i flera av Pratchetts böcker:

Man i bilderna 4 och 5 se en direkt intertextuell koppling mellan illustrationen i bild 4 och utklädanden i bild 5. Huruvida det är så att mannen (som introducerade sig själv som Cohen) är inspirationen till Paul Kidbys illustration vill jag låta vara osagt. Eftersom Kidby har deltagit i Hogswatch-firandet är det ingen omöjlighet. Till saken hör ändå att mannen på bilden till höger i Wincanton är Cohen the Barbarian. Vissa karaktärer "tillhör" vissa personer. Ingen annan av de återkommande deltagarna i Hogswatch-firandet klär ut sig till Cohen eftersom det redan finns en. Det finns flera exempel på karaktärer ur böckerna som på detta sätt är kopplade till *vissa personer* under firandet.

Om man ser på firandet som en social scen så är kostymeringen ett uttryck för scenen. Det är också ett uttryck för en gemensam folklore och uttrycker deltagarnas projektidentitet. Kostymerna är en del av den intertextuella leken och är en del av firandet som man ätar sig också för *nöjes skull*. Om man går med på att deltagarna är en scen, så är att klä ut sig en grupp-specifik sociofakt och en del av deltagarnas folklore. Detta betyder att man uttrycker att man ingår i samma "referensgrupp" (Ben-Amos 1972:13). Som jag tidigare påpekat betyder detta att man måste vara en del av gruppen för att förstå uttrycket på "rätt sätt". I min tolkning så skulle man bryta mot sociofacten (eller hur man betar sig) om man skulle komma utklädd till Cohen. Detta eftersom det redan finns en Cohen. På samma sätt skulle deltagarna, enligt min åsikt, bli konfunderade om mannen på bild 8 skulle komma utklädd

till något annat än Cohen the Barbarian. Det skulle bryta mot sociofactens förutbestämda, gemensamma regler.

Att klä ut sig fungerar i Wincanton på samma sätt som det gör i rollspel. Även om utklädnaden i Wincanton inte har med rollspel (i betydelsen *Live Action Roleplaying Game*) att göra, så fungerar kopplingen mellan utklädnaden i Wincanton och underhållning på samma sätt. Stromberg analyserar rollspel så här: "*The role player, on the other hand, sets out to be entertained in, and together with, a social group*" (Stromberg 2009:69). Skillnaden mellan LARP och utklädnadskulturen i Wincanton är att i LARP bygger man en karaktär i syfte att delta i ett äventyr (jmf *ibid.*). Detta är *inte* syftet med utklädnaden i Wincanton. Klä ut sig i Wincanton gör man *i syfte att ha roligt och genom detta ge uttryck för sin projektidentitet*. Det är också därför det är frivilligt att klä ut sig. Om man inte tycker att det tillför något till sitt firande av Hogswatch så varför klä ut sig? Fenomenet i Wincanton fungerar ändå på samma sätt som beskrivs i citatet ovan. Man försöker att skapa en underhållande situation genom lekfull aktivitet, detta i syfte att få ett avbrott från vardagen (jmf Stromberg 2009:7).

Deltagarna svarar ofta på frågan varför det klär ut sig i Wincanton med att de *får chans att klä ut sig i Wincanton*. Föräldrarna i fotot till höger (bild 6) uppgav att Hogswatch gav dem en anledning att klä upp sig tillsammans med sina barn. En medicine doktor som jag träffade vid middagen 2011, som klätt ut sig till Papa Doc (2011 var temat Mardi Gras), skämtade att det var trevligt att få byta från medicine doktor till Papa Doc ibland. Detta utklädande ser jag som ett exempel på ett uttryck av projektidentitet.

Att klä ut sig på Hogswatch kan alltså ses som ett uttryck man tar sig ann, dels för att det är *underhållande*, men också för att uttrycka projektidentiteten och den sociala samhörigheten. Utklädnanden uttrycker ju också förstås en *affektionell investering* gentemot Discworld och uttrycker som sådan fandomen. Man an-

vänder sig av böckerna som inspiration för att tolka det årliga temat för att *roa sig själv och andra*. Deltagarna uttrycker att nu är det Hogswatch genom att klä upp sig, utklädnad är bara ett hjälpmedel för att skapa ett *avbrott i vardagen* (jmf. Stromberg 2009:7), men klädnaden är en förlängning av den sociala scenens syfte: *Att ha roligt!*

Någon gång under Hogswatch-veckoslutet kommer Döden och delar ut Hogswatchklappar. Det går till så att fansen samlas på *The Bear* och väntar på att Döden i sin långa röda kappa ska komma och sätta sig på scenen. Döden refereras till som *The Hogfather*. Detta har sitt ursprung i intrigen i boken *Hogfather* (Pratchett 1999).

Döden/The Hogfather delar ut klappar Foto: Otto Chriek

Det är Hogswatch och Döden kommer med klappar

En av de mer spektakulära tillställningarna under Hogswatch är besöket av *The Hogfather*. För att förstå varför klapputdelningen ser ut som den gör måste man förstå kopplingen till Discworld.

Tidigare i artikeln nämnde jag att Hogswatch har en egen antropomorfisk figur kallad *The Hogfather* som i böckerna delar ut klappar genom att lämna dem i en strumpa på spiselkransen. I Wincanton så är det en annan vital antropomorfisk figur från Discworld som delar ut klapparna, nämligen Döden.

I *Hogfather* (Pratchett 1999) beskriver Pratchett hur det på kvällen innan Hogswatch beställs ett lönnmord på Hogfather. Det som ingen utom Döden vet, är att Hogfather är en utveckling av det tidigare midvinterblotet. På Discworld är midvinterblotet nödvändigt för att solen ska gå upp, men eftersom människan har blivit mera civiliserad firar man inte blot längre. Istället för att göra blot så har man utvecklats traditionen med presenter. Hogfather som tidigare var en antropomorfisk personifikation av midvinterblotet har alltså utvecklats till en fet man med grisansikte som delar ut klappar. Det viktiga i sammanhanget är att klap-

parna delas ut genom att Hogfather kommer ner genom skorstenen och ger dem i hemlighet, i strumpan på spiselkransen. På så sätt uppehålls tron på Hogfather och det är *denna tro som har ersatt midvinterblotet*. Följaktligen så behövs tron på Hogfather för att solen ska stiga upp nästa morgon.

Lönmördaren som får i uppgift att ta livet av Hogfather försöker göra det genom att utrota tron på Hogfather. Vad han inte vet är att denna tro måste finnas för att solen ska gå upp nästa morgon. Den enda karaktären på hela Discworld som vet om korrelationen mellan tron på Hogfather och solen är Döden. För att rädda världen faller det nu på Döden att klä ut sig till Hogfather och rädda tron på honom. För att rädda tron på Hogfather så beslutar sig döden för att göra ett framträdande iförd Hogfather-kostym i en butik i staden Ankh-Morpork. Den enda klapputdelaren som i Discworld-böckerna gör ett offentligt framträdande är alltså Döden. Sålunda är det Döden som gör ett framträdande i Wincanton.

Detta är ett ypperligt exempel på hur traditionerna i Wincanton re-situeras från böckerna in i verkligheten. Fansen firar en gemensam fest som behöver en klapputdelare. Att man väljer en karaktär ur boken är inget konstigt. Man är noga med att inte bryta känslan av tillhörighet med *Discworld* genom att bryta logiken bakom traditionerna i böckerna. Hogfather har aldrig gjort ett publikt framträdande i böckerna och därför gör han det inte heller i Wincanton. Alltså är det logiskt att det är Döden som delar ut presenter i Wincanton.

Men framförallt handlar klapputbytet om att ha roligt och ge varandra presenter. Som jag nämnde tidigare anordnas utbytet som ett hemligt julklappsutbyte. Alla som vill delta skriver upp sitt namn på en lista på Discworld Emporiums hemsida och sedan delas hemliga givare ut till varandra. Man får också lägga ner egna klappar i Hogfathers säck om man har någon som man vill ge presenter åt. Själva presenterna behöver inte ha en intertextuell koppling till Discworld. Alla Hogswatch-klappar är

inte från *The Discworld Emporium*, utan är ofta liknande presenter som man skulle ge någon i julklapp.

Själva ceremonin går till så att Hogfather sätter sig på sin tron på scenen på *The Bear*. Sedan läser en assistent upp vems klapp det är och ger den till Hogfather. Hogfather är hela tiden tyst. Detta eftersom Dödens röst i böckerna skrivs enbart i versaler och detta är svårt att tolka i verkligheten. Den som får en present går sedan upp på scenen och hämtar den. Oftast sätter man sig i Hogfathers knä och får sitt foto taget. Många av de deltagare som har varit med flera gånger har egna små ritualer när de tar emot klappar. Som ett exempel på detta kan nämnas Dr. John Hicks som varje år har på sig en ring föreställande Döden ur böckerna. Varje år när han tar emot klappar från Hogfather, får Hicks ett ”High Five”!

Ceremonin är egentligen ett enkelt presentutbyte som skulle kunna jämföras med vilket julklappsutbyte som helst. Det som gör just denna ceremoni speciell är den intertextuella leken. Döden som värd för en ceremoni som denna kan verka underligt om man *inte har läst Discworld-böckerna*. Det är i leken med intertexten och re-situationen som det grupp-specifika kommer fram. Ceremonin är helt enkelt en del av deltagarnas artistiska kommunikation eller folklore (jmf. Ben-Amos 1973:13) som uttrycker deras gemensamhet. Ceremonin är också en grupp-specifik sociofakt, en performans som utspelar sig på en *viss social scen* på en *specifik fysisk scen*. Utanför kontexten av Hogswatch, tillsammans med *vissa* vänner på *The Bear* är ceremonin nonsens. I kontexten av Hogswatch är den ett lekfullt uttryck för att deltagarna är Discworld-fans. Den intertextuella kopplingen och leken blir alltså det som definierar gruppen. Något som också uttrycks i sång!

12 days of Hogswatch

Ingenstans manifesterar sig deltagarnas lekfullhet och performans bättre än under den

sk. *Open stage*-sessionen. Efter att man ätit den traditionella middagen bestående av korv och potatismos (*bangers n' mash*) så förflyttar sig alla till *The Bears* bakre rum för att bevittna självskapad underhållning av alla de slag. Igen handlar det om att skapa *a good time*, och detta görs genom att vem som helst får gå upp på scenen och framföra vad som helst. På scenen på *The Bear* framför fansen allt ifrån musikstycken och poesi, till fräckisar och sketcher. Mycket av det som framförs har direkta intertextuella kopplingar till Discworld, men eftersom det är en öppen scen är inte heller det självklart. Precis som med utklädseln handlar det om att skapa en god Hogswatch-stämning (eller *ethos*).

Det mesta av underhållningen har ändå någon slags koppling till Discworld. Jag vill här beskriva fansens lekfullhet genom en sång som framfördes som allsång år 2011. Melodin som användes var från den traditionella engelska jul-carolen *12 days of Christmas* en carol där man räknar upp 12 gåvor för julens tolv dagar. Texten i *12 days of Christmas* går såhär:

On the twelfth day of Christmas, my true love gave to me...

12 Drummers Drumming, 11 Pipers Piping, 10 Lords-a-Leaping, 9 Ladies Dancing, 8 Maids-a-Milking, 7 Swans-a-Swimming, 6 Geese-a-Laying, 5 Gold Rings, 4 Colly Birds, 3 French Hens, 2 Turtle Doves. And a Partridge in a Pear Tree!

The 12 days of Christmas är en väldigt populär carol-sång i England och om man besöker landet vid jultid så kommer man nästan säkert höra den någonstans. Vad deltagarna gjorde under festen 2011 var att skriva en egen variant kallad: *The 12 days of Hogswatch*. Man bytte helt enkelt ut texten till:

On the twelfth day of Hogswatch, my true love gave to me...

12 - Watch Proceedings, 11 - Feegles Stealing, 10 - Trolls a stomping, 9 - Dwarves a Digging, 7a - Wizards Chanting, 7 - Hippos swimming, 6 - Beggar's Begging, 5- Skull Rings, 4 - Elephants, 3 - Witches, 2 - Vampires. And a turtle Swimming through Space!

Sjungandet gick till så att en grupp ställde sig på scenen och höll upp lappar med den omskrivna texten så att publiken kunde sjunga med.

Med att presentera denna sång vill jag poängtera hur lekfullheten under Hogswatch tar sig uttryck i en form av performans. Sången är också ett bra exempel på hur artistisk kommunikation fungerar att förstärka gruppen. Sången illustrerar även på ett bra sätt hur man från fansens sida vill inkludera alla i sin lek. Vid detta skede på kvällen hade också mängder av den lokala befolkningen hittat in i den bakre salen. Man kunde från fansens sida ha skrivit en helt *ny melodi*. Men man valde att inte göra det för att skämtet ligger i att man har gjort en ny variant av den klassiska sången, en sång som alla kan sjunga med i.

Sången uttrycker lekfullhet på flera plan. Dels är det en intertextuell lek som fansen känner igen, en grupp-specifik mentifakt, ett internskämt, en artistisk kommunikation som är specifik för deltagarna. Men sången uttrycker också en lek med de brittiska jultraditionerna som karaktäriserar Hogswatch-firandet. För att känna igen Hogswatch som en *jul-inspirerad fest* så använder man sig av en melodi som är sammankopplad med julen. Proceduren kan liknas vid när en studentförening skriver en ny julsnapsvisa och använder sig av melodin till *Hej tomte gubbar*.

Det är i de *intertextuella kopplingarna* i texten som uttrycket för gruppen och projektidentiteten finns. Man använder det intertextuella som kulturellt stoff i syfte att uttrycka sin projektidentitet (jmf. Castells 2009:7). Det roliga i texten ligger i att man skrivit om den traditionella Carolen till en *Discworld-tolkning*. Gruppens internskämt ligger i att det nu finns en Discworld-variant på carolen anpassad till Hogswatch. *The 12 days of Christmas* är en sådan självklar del av den brittiska julen att det var oundvikligt att skriva en *12 days of Hogswatch*. Detta är ett exempel på hur fansen bygger sina egna tra-

ditioner genom att tolka befintliga traditioner med hjälp av intertexten från Discworld.

Det är åter i den intertextuella leken som gruppen får mening. Deltagarna i Hogswatch-firandet definieras genom att de alla förstår leken med intertexten. Leken blir på detta sätt det som definierar gruppen Discworld-fans och definierar fansens projektidentitet.

Slutord

Det jag har försökt beskriva i denna artikel är hur tre olika aktörer tillsammans bygger ett firande. Staden och företagare hjälper till att bygga den fysiska scenen som fansen sedan låter sin sociala scen ta uttryck på. Det är en gemensam lek med en intertextuell koppling till Discworld. Oavsett om man talar om kommunstyrelsen, pub ägaren eller fansen så finns lekfullheten alltid där. Varje gång jag frågat fans, entreprenörer eller exempelvis taxichauffören som körde mig till tåget 2011: *Varför? Varför gör ni det här?* Så får man till svar *It is a laugh!*

Lek är något vi åtar oss frivilligt och för nöjes skull. Det är också en sorts kommunikation som är tids och platsbunden. Man skulle kunna tänka sig ett scenario där någon av de tre aktörerna jag beskrivit inte skulle ha viljan att satsa på den intertextuella lek som är Hogswatch. Istället har man från alla håll deltagit aktivt i att bygga en lekplats för Discworld-fandom. Tillsammans konstruerar fans, samhälle och företagare ett gemensamt *ethos* (Geertz 1973:126) av lek. Alla aktörer arbetar mot en känsla av att ha roligt. Staden gör det genom att döpa om gator och förklara sig som vänort till Ankh-Morpork, pub-ägaren genom att göra en speciell meny och fansen genom utklädnad och performans. Leken är ett gemensamt uttryck för en gemensam affektion gentemot Discworld och deltagarna emellan. Tillsammans så bildar de en karaktär eller känsla (eller *ethos*) som består av underhållning och lek. Wincaton är en plats för lek och deltagarna kommer dit för att det är roligt att vara del av leken. Det är genom leken Discworld-fando-

men tar sig uttryck. Discworld-fandom är en projektidentitet som utspelar sig i den tid och den plats som leken kring Hogswatch utgör. Genom att delta i leken deltar man också i en kollektiv självald identitet. Fandomen är också en social scen med lek och underhållning som genomgående poäng genom den folklöre och andra kulturella uttryck som Hogswatch består av, kulturella uttryck som hjälper till att bygga upp fansens projektidentitet genom aktivt deltagande. Leken blir på detta sett central för fandomen.

Den intertextuella kopplingen till Discworld är det som gör Wincanton speciellt. Det är också vad som gör just denna grupp fans speciella. De inser att man måste få leka, eller göra något för nöjes skull, eller *have a laugh!* Lekfullhet är en central del i Discworld-fandom. Något som jag själv är glad att jag har fått delta i.

KÄLLOR

TRYCKTA KÄLLOR

- Ben Amos Dan 1976, *Folklore in Context, essays*, Philadelphia
- Brunvand Jan Harold 1997, *The study of American folklore : an introduction, 4 ed*, New York
- de Caro Robert & Jordan Rosa Augusta 2004, *Re-situating folklore : folk contexts and twentieth-century literature and art*. Tennessee
- Castells Manuel 2009 *The power of identity (2nd Edition)*, Malden
- Del Negro Giovanna 2004, *The passeggiata and popular culture in an Italian town: folklore and the performance of modernity*, Montréal
- Gavin Jack & Phipps Alison 2005 *Tourism and Intercultural Exchange : Why Tourism Matters*. Clevedon
- Geertz Clifford 1973, *The Interpretation of Cultures*, New York
- Grossberg Lawrence: "Is there a fan in the House? The Affective sensibility of fandom" i *Adoring Audience: Fan Culture and Popular Media* ed. Lewis, Lisa A 1992 London
- Hills Matt 2002, *Fan cultures* London
- Saarikoski Helena 2009, *Nuoren naisellisuuden koreografi-oita, Spice Girlsin fanit tyttöyden tekijöinä*, Turku
- Jenkins Henry 2006, *Fans, bloggers, and gamers: exploring participatory culture* New York
- Kahn-Harris Keith 2006, *Extreme Metal: Music and Cul-*

ture on the Edge, New York

Pratchett Terry 1999, *Hogfather*, London

Pratchett Terry & Briggs Stephen 2004 *Nanny Ogg's cookbook*, London

Pratchett Terry & Kidby Paul 2002 *The Last Hero*, London

Pratchett Terry & Simpson Jacqueline 2008 *The Folklore of the Discworld*, London

Rossati Massimo 2009, *Ritual and the sacred : a neo-Durkheimian analysis of politics, religion and the self*. Farnham

Stromberg Peter G 2009, *Caught in play: how entertainment works on you* Stanford

INTERNETKÄLLOR

"Daily Mails hemsida" 1994: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-1167987/A-magic-idea-Town-uses-Sir-Terry-Pratchetts-Discworld-inspiration-street-names.html>, 15/3-12

"Discworld Emporiums hemsida" 2001 discworldemporium.com, 2/12-2010

"Discworld Emporiums nätforum" 2001 www.discworldstamps.co.uk/forum/viewtopic.php?f=20&t=18163, 20/3/12

"psjm-prints hemsida, Illustratören Paul Kidbys hemsida (Kidby är Pratchetts illustratör för Discworld)": <http://www.pjsmprints.com/biography/terrypratchett.html> 20.8.2012

"Transitionvision-TV Lokal web-TV för Wincanton området" 2010 http://www.transitionvision.tv/play/Arts_and_Leisure/Sir_Terry_Pratchett_at_Hogswatch_2011, 20/3/12

"Wincantons kommunstyrelses hemsida" 2001 <http://www.wincantontowncouncil.co.uk> 6/3-2012

SUMMARY

This article is about fan culture. Specifically, it concerns the fan culture of the Discworld-fans who every year in November celebrate *Hogswatch* in the town of *Wincanton*, Somerset.

The aim of this article is to illustrate how three different players, the Wincanton Town council, the local entrepreneurs, and the fans together construct a *scene* upon which Discworld-fandom is *performed*. This said performance is part of the construction of a *project identity* and a *social affiliation*, all part of the fandom of Discworld. The construction of the scene and the performance in the celebration is all part of an intertextual play with Discworld. The intertextual play relies on a *re-situation* process where the fan folklore is re-situated *from a literary context* into a *social context*.

In the article, I will show how the three different players, the town, the local entrepreneurs, and the fans, all play with the intertextual connection to Discworld. The town participates via an official twinning with the fictional city of Ankh-Morpork and the re-situated street names, the local pub owner who has a special menu, and the fans via the traditions and ceremonies of *Hogswatch*. Together they create a form of entertainment, generating fun and a good time.

In writing this article, I want to showcase how modern fiction fandom and fiction fans express themselves, their social affiliation, their affective relationship with Discworld and Terry Pratchett, and their own identity. I also want to show how having a good time is one of the cornerstones in the *Hogswatch* celebration.

ANN-HELEN SUND

Mera med mindre. Föremål, material och praktiker i Marthaförbundets hushållsrådgivning

Inledning

Om någon skulle ha sagt åt mig för 20 år sen att jag överväger att bli martha då jag är 30, skulle jag nog inte ha trott på det. Var det inte övervägande äldre människor som var marthor då? (Granér 2011)

Så skriver Vasabladets matbloggare på sin blogg, efter att ha tillkännagivit att hon - positivt - överraskad - börjat prenumerera på Marthaförbundets tidskrift. En bloggläsare kommenterar inlägget:

Oj det måste också jag göra! Brukar läsa den hos svärmor ibland då jag ser den på bordet. Kul att Marta förnygrat sig - eller hur skall man säga - de senaste åren. De har verkligen klarat av att svänga med i trenderna. Eller har världen blivit mera marthig?

Ett förbund som kanske mer än någon annan sammanslutning i Finland står för det husliga är Marthaförbundet. Liksom i blogginlägget ovan, har jag undrat över vad man kunde kalla en viss "marthighet" i samtiden, till exempel i ett stort intresse för att själv tillverka, odla, samla och sätta ihop mat, kläder, trädgårdsland och annat för personligt eller husligt bruk. Hur kan man förstå vad som ser ut som en renässans för huslighet?

Jag kommer i denna artikel att analysera husliga färdigheter, genom att fokusera på ett återkommande tema i Marthaförbundets hushållsrådgivning, nämligen devisen "mera med mindre". Detta råkar vara förbundets uttalat ledande tema just detta år 2012. Det var det också 1994, om än inte med precis samma tyngdpunkter som idag. Båda gångerna detta tema aktualiserades explicit, var i tider av ekonomisk kris i samhället. Krisperioder har i

Marthaförbundets långa historia med rådgivning om hushållning och konsumtion medför en intensifiering och uppblomstring av verksamheten, som förbundets historik med anledning av dess 100-årsjubileum, *Martha – kvinna i tiden 1899-1999* (red. Liljeberg-Elgert 1999), visar.

Tankefiguren "mera med mindre" är ytterst kontextbunden, men syftar alltid till en förändring och etablerar ett samband mellan något som har blivit eller borde bli mindre och något som borde bli mer. Det inbegriper också åtgärder som skall åstadkomma förändring mot ett önskvärt "mer" i den givna situationen. En sådan inramning av något, handlar både om att definiera och att hantera det som definierats. Sättet att hantera fenomenet i sin tur, kan ses som det sätt som det reproduceras på (Czarniawska & Löfgren 2012:11). Vad ser någon som betraktar hemmet och omgivningen med en "mera med mindre"-blick och vad slags praktiker blir aktuella för att åstadkomma "mera med mindre"? Det som jag speciellt vill fokusera på är denna materialisering och praktisering av hushållande, som det framkommer i en speciell rådgivningsform som Marthaförbundet ofta använder sig av: de praktiska husliga tipsen, i vilka idéer om "mera med mindre" sätts i verket på olika sätt i en tänkt vardag.

Artikeln grundar sig på en genomgång av Marthaförbundets tidskrift *Martha* 1990-2012, men analysen rör sig främst i samtiden, med frågan om marthaförbundets samtidslighet och samtidens marthighet som en utgångspunkt. Jag kommer att behandla "mera med mindre" tematiken som den tas upp i artiklar

i tidskriften åren 1994 samt 2012 samt kontextualisera ”mera med mindre”-tänkandet med aktuella diskussioner kring konsumtion och hushållning. Därefter fördjupar jag analysen genom att gå ner på tipsnivån. Jag skall börja med att presentera Marthaförbundet och dagens mångfacetterade konsumtionskritiska fält, som förbundet tar del i på sitt sätt.

Marthaförbundet

Marthaförbundet grundades 1899 och var från början tvåspråkigt, men delades 1924 i en svenskspråkig och en finskspråkig organisation (Marttaliitto), vilket är en indelning som fortfarande består. Kulturhistorikern Anne Ollila har studerat Marthaförbundets verksamhet från början av 1900-talet till slutet av 1930-talet. Hon visar i sin forskning hur hushållsrådgivning blev starkt länkat till socialpolitiska frågor som hälsovård och förbättrande av levnadsstandard och kom att spela en viktig roll i moderniseringen av det finländska samhället. Som ett bland många populära folkbildningsorganisationer grundades Marthaförbundet för att medverka till byggandet av ett nytt samhälle och en ny nation och utvecklades under 1900-talets första decennier till Finlands största förbund inom hushållsrådgivning. Denna utveckling var inte given på förhand, utan var delvis ett resultat av en arbetsfördelning mellan de olika kvinnoorganisationerna. Genom att ordna kurser i matlagning, rengöring och tvättning samt barnskötsel, ville man ändra på folks vardagliga vanor, beteenden och seder, speciellt ifråga om hygien, hälsa och familjeliv. Med detta praktiska tillvägagångssätt, antog man att folk gradvis skulle ändra sitt sätt att tänka och bli, samt uppfostra, fullvärdiga samhällsmedborgare. I centrum för den nya hemkulturen och familjemodellen, hämtad från medelklassen, var kvinnan. Hennes uppgift var att ta hand om och säkra både de fysiska och de emotionella behoven hos familjen och i hemmet. Medlemskap spred sig ofta som en kedjereaktion i en by. Ju mindre by, desto större social betydelse kunde föreningen ha, speciellt

om det inte fanns andra forum att samlas i (1993:337ff).

Finlands Svenska Marthaförbund presenterar sig idag på sin hemsida (www.martha.fi), som Finlands största svenskspråkiga kvinnoförbund med 10 000 medlemmar och som en förening som arbetar för en *hållbar livsstil genom medvetna val* och för att *kvinnor oberoende av ålder, ekonomisk ställning eller civilstatus ska kunna uppnå en hållbar och balanserad livsstil*. Detta gör förbundet genom rådgivning inom områdena ekonomi, hushåll och miljö - områden där just balans och hållbarhet framstår som centralt, problematiskt och något som det ständigt skall arbetas med på olika sätt - något som skall hanteras. År 2012 presenteras ”mera med mindre” på detta sätt:

Marthaförbundets genomgripande tema för i år är ”mera med mindre”. Då vi under några år hittills lyft fram en hållbar livsstil genom medvetna val, faller det sig naturligt att också visa att ett medvetet val inte ger mindre, utan till och med tvärtom - något mer. Pefingementalitet och förbud ska inte förknippas med Marthaförbundet, men däremot nog information, visande på alternativ och uppmuntran att prova något nytt - fördomsfritt - men också att våga sätta gränser. Att efterfrågan på en enklare livsstil -såväl kravmässigt som materiellt - ökat, syns ibland annat de kurs- och föreläsningensönskemål som våra sakkunniga på förbundet får. Viljan att lära sig tillreda mat från grunden, liksom intresset för färre tillsatser i maten och färre konstlade ämnen i kosmetik och rengöringsmedel syns konkret i det antal kurser och föreläsningar som personalen bokas för. När fler än 2 000 personer tar del av kurser i ekostädning, naturkosmetik, kemikalier i vardagen och ungefär lika många i föreläsningar om hur man hanterar vardagen och tillreder smart sparmat samt i seminarier och kost-, närings-, eller skolmatsfrågor, är det oftast svaret på frågan ”hur få mera med mindre” som ligger bakom (Martha, 2012/1).

En huslig renässans?

Dagens fokus på hem och huslighet kopplas ibland ihop med kvinnors ställning i samhället. Kritiker har sett detta som en social tillbakagång för kvinnor, där hemmet blir en hemmafälla, när hemmafrusysslor blivit inne,

husmorsromantiken blomstrar och kvinnors självförverkligande förläggs i hemmen (se Nilsson 2010). Miia Collanus (2008:72), som studerat betydelsena av hobby-hantverk, talar istället om en uppvärdering och ett firande av den tidigare nedvärderade och med kvinnor förknippade husligheten och av det hemlagade som befunnit sig längst ner på den estetiska hierarkin. Hon hävdar att det är fråga om en vardagligt tillverkad konst, inte en vardaglig produktion. Den här utvecklingen kan sägas göra sig gällande för praktiker (i hemmet eller utanför) som kan klassificeras, förstås och göras som hantverk, men hur är det med de mer reproduktiva praktikerna, som dammtorkning och tvättning?

Etnologen Orvar Löfgren efterfrågade 1996 mer forskning om vardagens hushållskonsumtion, om konsumtion som kompetens och som konsten att hushålla, detta i en kontext där både samhälls- och forskningsdebatten präglats av ytterlighetspunkterna att dels betrakta konsumtion som passiv förförelse (av vissa grupper) eller som kreativt, emancipatoriskt och symboliskt motstånd (1996:120). Begreppet hushållning kan användas som ett sätt att närma sig och förstå konsumtion, utan att separera konsumtion och produktion och utan att förstå konsumtion som en fråga som enbart handlar om individuella val. Denna orientering öppnar för att undersöka konsumtion som praktik, rutin och kompetens i samspel och samutveckling med föremål och den materiella omgivningen (Shove et al. 2007:10-11).

Idag har samhällsdiskussionen också tydligt satt den vardagliga, husliga konsumtionen i fokus, speciellt vad gäller hållbar konsumtion och utveckling. Kanske medför det att de ”tysta och vardagliga” husliga praktikerna inte längre framstår som lika osynliga, vardagligt självklara eller tråkiga? Hållbarhet är långt ifrån ett entydigt begrepp och som konsumenter och medborgare uppmanas vi att genom våra konsumtionsval påverka och ta ansvar för både personlig, kroppslig samt miljömässig hälsa och hållbarhet, för privatekonomins och sam-

tidigt för samhällsekonomins hållbarhet, parametrar som inte alltid är förenliga och som kan sätta konsumenter i en svår position, med motstridiga normer och osäkerhet (se Aro 2010:73).

Idén om ”mera med mindre” kan ses i många olika sammanhang och kopplas ofta till en enkelhet i en strävan efter ett mindre, som man hoppas skall ge mer. Ett exempel är boken *Lev mera på mindre* (Österåker, 2012), som handlar om självhushållning, medan en annan nytukommen forskningspublikation, med en liknande titel *Enemmän vähemmällä* (Mera med mindre) (Nikunen, 2011) har undertiteln *laman ja teknologisen murroksen vaikutukset suomalaisissa toimituksissa 2009-2011* (ekonomikrisens och den teknologiska brytningstidens inverkan på finska redaktioner 2009-2011). Den tecknar en bild av ökad brådska och fragmentering i arbetet och mindre tid till fördjupning och möjligheter att göra ett kvalitetsmässigt gott arbete. Det är kanske mot bakgrund av en sådan arbetsverklighet strävandena mot en nedtrappad och enklare tillvaro skall förstås, som utlovar just kvalitet i livet på många områden.

Ett civilisationskritiskt stråk i diskussioner om konsumtion är inte nytt, vilket Orvar Löfgren (2006; 2012) påpekat. I en sådan återkommande berättelse ses samtiden som ytlig eller genomkommersialiserad, överfull av allt möjligt, medan både gångna tider och framtidsbilder ter sig mycket enklare. I denna diskussion blir överflödssamhällen också bristsamhällen. Löfgren kallar detta ett ”hydrauliskt kulturellt tänkande”, där översvämning på ett område leder till att något annat dräneras - på känslor, engagemang och koncentration. Överflödet bildar i sådana diskussioner en utgångspunkt, definieras som endera ”bra” eller ”dåligt”, som problem eller lösning, och används både populärt och akademiskt för att förstå moraliskt laddade frågor. På så sätt knyts överflödsbegreppet till olika världsbilder och infogas i en vidare moralisk ekonomi. Att klassificera något som överflöd blir startpunkten för olika

hanteringar och försök att kontrollera. Men det är viktigt att komma ihåg att ”för mycket” alltid definieras av någon i en viss social och kulturell kontext och att det som dåligt eller problematiskt för någon, mycket väl kan vara nödvändigt, bra eller självklart för andra eller i ett annat sammanhang. Därför bör man undersöka för vem, hur och när något blir ”för mycket” eller ”för lite”, hur klassificeringen och den påföljande hanteringen kulturellt sett sker (Löfgren & Czarniawska, 2012:1ff).

Överflöd spelar en betydande roll i attityder på olika sätt kritiska till konsumtion eller konsumism, som har blivit allt mer spridda i många olika sammanhang. Hit hör också den ”gröna” diskursen, vars etiska frågor antropologen Daniel Miller menar spritt sig över många olika områden. Det resulterat i att olika stråk av altruism, smak och egenintresse ofta blir djupt nerbäddade i en och samma mening rörande vardaglig konsumtion - sammantaget förstått som att göra något gott, eller att bidra (2001:122f). Sociologerna och konsumtionsforskarna Sam Binkley och Jo Littler diskuterar anti-konsumism som en *diskursiv formation*; en kontextuell sammansättning av tankar, känslor, retoriker, diskurser och expertformer som på en given historisk tidpunkt placerar större värde eller betydelse utanför eller bortom de massproducerade varornas och tjänsternas domäner. Denna utgörs idag av ett brett omfång existerande sociala rörelser och deras diskurser och sträcker sig från religiösa och traditionsförespråkande grupper till ekologer och anti-globaliseringsaktivister. Sammansättningen kan också innehålla drag av österländsk mysticism, västerländska diet- och fitnessläror, nationalism, individualism och modernism m.m. Medan rörelsernas repertoarer är olikartade och i många fall oförenliga, har de gemensamt, att de delar synen på konsumtionsmarknaden som ett hinder för ett etiskt, moraliskt, politiskt, socialt eller kulturellt mål. Binkley och Littler menar att den som vill studera anti-konsumism, måste fokusera på kopplingar, ibruktaganden, föreningar och kontextuali-

serade tillämpningar av de varierande anti-marknadsdiskurserna och mobiliseringarna, istället för artikulerade agendor och doktriner (2008:524f). Sociologen Lyn Thomas föreslår att betoningen på huslighet kunde ses som en desillusionerad vändning mot en mer huslig och lokal form av medborgarskap, som möjligen kunde ha en viss politisk genomslagskraft (2008: 696f).

Föreningstidning och livsstilsmagasin

Någonting har hänt. Den nya medvetna livsstilen är här och allt fler blir intresserade. (Marthaförbundet 2009, 110 tips för en hållbar livsstil)

Marthaförbundet utger sedan 1917 tidskriften *Martha* (tidigare *Husmodern*), vilket ger en god möjlighet att studera hur diskursiva formationer kring hushållande och konsumtion tagit form och tagits i bruk i Marthaförbundets ideologi och verksamhet, hur nya teman inkorporerats och gamla tonats ner eller övergetts och hur nya kombinationer skapar nya helheter av vad hushållning innebär och hur man hushåller. Begreppet diskurs använder jag på ett liknande sätt som Miller (2001:15ff, 140) som en uppsättning värderingar och förväntningar som människor tenderar ha som sociala aktörer. Diskurser är normativa och innebär en press som ofta är moralisk. Diskurser införs inte bara ”ovanifrån”, utan folk är också själva normsökande (t ex för att förstå sin egen roll och sina relationer) och använder tillgängliga diskurser, ibland strategiskt, i olika situationer. Jag har därför intresserat mig för tematiseringar och kategorier i tidskriften *Martha*, som plockar upp samtida fenomen och diskurser i den egna verksamheten och förståelsen av denna. Samtidigt genererar Marthaförbundet genom sina sammansättningar normativa diskurser om hur man skall leva och göra moraliskt rätt ifråga om hushåll, miljö och ekonomi.

Tidskriften *Martha* har under det senaste decenniet fått mer karaktär av ett livsstilsmagasin och mindre prägel av förenings- och medlemstidning. Det är svårt att precis definiera

fenomenet livsstilsmedia, men generella drag kan sägas vara fokus på självutveckling och identitetskonstruktion, bland annat genom konsumtionsprodukter och smakdefinitioner (Ljungberg, 2010:2). Cecilia Ljungberg (2012) visar i sin doktorsavhandling i mediehistoria hur resetidningar under de senaste decennierna från att ha varit reseguider, liknande guideböcker med anvisningar och instruktioner, blivit mer som livsstilsmagasin. Denna förändring ser Ljungberg i layout, design av omslag, användning av bilder och i sättet att skriva och förhålla sig till läsarna. Genom perspektivförskjutningar och nya fokuseringar förändrades resetidningarna, mot att presentera en livsstil. En liknande förändring gör sig gällande för tidskriften *Martha*.

Vid sitt 110-års jubileum 2009 publicerade Marthaförbundet en tipssamling, som också kan läsas som en ny programförklaring – *110 tips för en hållbar livsstil*. Samtidigt omformades Marthabladet i riktning mot livsstilsmagasin, när tematiseringen *Må bra - gör själv - ekonomi - mat - miljö - relationer* formulerades och fick en bestående plats högst upp på tidningens omslag som en organiserande princip för innehållet. Marthaförbundet hade då sedan 1980-talet diskuterat miljöfrågor i hushållet, och mycket längre än så rådgivit om ekonomi och matlagning, men begreppet *hälsa* som tidigare använts, ersätts med *må bra* och *familj* med *relationer*. *Gör själv* hade tidigare inte framkommit som ett övergripande och självständigt tema. Artiklarna har ofta rubriker som definierar trendighet (*nu är det trendigt att*) samtidigt som trendighet på så sätt blir en del av förbundets självpresentation. Presentationer av de olika lokala föreningarnas verksamhet finns med, men ofta på de sista sidorna i tidningen. Olika samtida livsstilstendenser (som självhushållning, återbruk, inredning med loppisfynd), som kan kopplas till idéer om och materialiseringar av hållbar livsstil, är rikt representerade i tidskriftens artiklar och kan till en stor del ses som uppfångade av de nya kategorierna *gör själv* och *må bra*.

Kategoriseringarna visar på Marthaförbundets *strategi* eller de ramar som läggs upp för verksamheten. I de följande avsnitten skall jag ta upp kontextualiserade tillämpningar, eller de *taktiker* som utvecklar sig- och tar fasta på möjligheter inom de strategiska ramarna, när Marthaförbundet med praktiska råd och tips försöker nå allmänheten och förespråka olika förhållningssätt och praktiker. Michel de Certeaus begrepp *strategi* och *taktik*, är kulturanalytiska verktyg som sätter vardagliga praktiker i ett visst socialt och ekonomiskt sammanhang i förgrunden för att förstå deras operationella logik. Enligt de Certeau utvecklas kultur i en atmosfär av spänningar, artikulerar och förhåller sig på olika sätt till konflikter och dominerande krafter och erbjuder olika slags temporära lösningar, balanseringar och kompromisser (1984:xvi). Vad är det för spänningsfält Marthaförbundet rör sig i med sin rådgivning och vilka slags definitioner och hanteringar, problem och lösningar, ställs upp med ”mera med mindre”?

Förändringar och förvandlingar i vardagen

I tidskriften *Marthas* första nummer år 1994 läggs linjerna för det kommande årets verksamhet i ledartexten. Temat för året är *Familjen – trygghet och framtid*. Förbundet siktade på att förbättra människors kunskaper i kostfrågor, matlagning och andra hushållsfrågor. Dessutom skulle man verka för en levande landsbygd och ökad konsumtion av inhemska livsmedel samt bedriva ekologisk rådgivning. Temat ”mera med mindre” presenteras:

En stor del av dagens studerande och unga föräldrar har mycket knapphändiga kunskaper i vanlig enkel matlagning. Samtidigt är det många som i dagens ekonomiska situation har insett att det helt enkelt är nödvändigt och t.o.m. roligt att själv kunna tillreda god och näringsrik mat i sitt eget kök för en billig penning. Runt om i Svenskfinland kommer vi därför att arrangera kurser som vi kallar ”Mera med mindre” och som är öppna för alla intresserade, både äldre och yngre. Under devisen ”Naturen som skaffer” kommer vi att ordna kurser där vi lär oss

att ta tillvara allt det som naturen bjuder oss på, helt gratis (Martha, 1994/1).

Finland drabbades under 1990-talet av en djup och långvarig ekonomisk depression, med hög arbetslöshet samt omfattande statlig och kommunal nedskärningspolitik. Det är i denna kontext Marthaförbundet presenterar recept på ”sparmat” ur förbundets då aktuella publikation *Mera smarta spartips*. Det är bland annat kinakålsgröta, överraskningsströmming och leverpanna, och recepten illustreras av en teckning av en 1-mark som tänjs ut till en oval form av ett par händer. Samma illustration återfinns vid notisen *Budget och skuldrådgivning*, med telefonnummer till Marthaförbundets ekonomirådgivare, för privatpersoner som behöver råd och tips i ekonomiska frågor.

I Martha nummer 3 från samma år, rapporteras det från en ”Mera med mindre”-kurs i matlagning:

Det behövs visserligen en gnutta fantasi för att kunna hushålla förnuftigt, men för att verkligen kunna spara på slantarna när det gäller vardagsmenyn, behöver man också känna till vissa ”knixar”. Och för att komma billigare undan, men ändå samtidigt lyckas med konststycket att servera nyttig mat till sin familj, måste man lära sig att kombinera ingredienserna samt att bli förutseende. Det riksomfattande projektet MERA MED MINDRE hjälper husmor eller -far att tänka förnuftigt, sparsamt och dessutom hälsosamt. Att tillreda middagen från början till slut och inte ty sig till färdigmat, behöver inte ta så mycket tid i anspråk. Visserligen slipper man efter en stressig dag enkelt undan genom att servera familjen färdigmat, handplockad från affärshyllan, men det blir dyrt i längden och inte har måltiden heller det näringsvärde den borde ha (Martha, 1994/3).

Det talas om ett skriande behov efter handfasta och praktiska råd och det poängteras också att ”mera med mindre” handlar om en attitydförändring.

Det spelade inte så stor roll tidigare, då mäniskor hade mer pengar att röra sig med, oberoende av om man åt färdigmat eller vanlig husmanskost. Men nu, då de flesta familjer inte har några överlopspengar, gäller det att spara där det går. Och det går att verkligen spara på hush-

ållskassan, med hjälp av många men ytterst enkla knep (Martha 1994/3).

En kursdeltagare uttalar sig: -*Vi lärde oss laga verkligt förnuftig mat, utan att recepten för det var tråkiga, tvärtom*. Ett par recept från kursen avslutar artikeln - *Fisk med frasigt täcke och Festbröd från Grekland*.

Mot bakgrund av detta, kan man säga att ”mera med mindre” betraktas ur ett knapphetsperspektiv. Det ”mindre” man talar om är pengar, men knappheten gäller också matlagningskunskaper. ”Mer” är familjens mat - näringsriktig och hälsosam sådan. Scenariot är en situation där folk inte längre antas behärska vanlig, enkel matlagning. Metoden som ”mera med mindre” förverkligas enligt, involverar både förnuft och fantasi, ”knix” och ”enkla knep” – dvs. vissa praktiker och kompetenser där ”mindre” omvandlas till ”mer”. Frågan är *hur* förvandlingen – konststycket - går till? Det talas om att lära sig kombinera och att vara förutseende. Samtidigt genomförs förvandlingen ”mera med mindre” med vissa risker och det varnas också för farliga genvägar, ”att slippa undan” och ”ty sig till färdigmat”, som är dyr och ohälsosam. Den balans mellan omsorg och bekvämlighet som det handlar om, är återkommande i hushållning som en del av hushållets moraliska ekonomi, med sina krav på standard (Shove 2009:25).

I 1994-års situation, tog ”mera med mindre” sin utgångspunkt i mindre pengar och knappa matlagningskunskaper och föranledde praktiker som handlade om att tänja resurser och för Marthaförbundet framstår utmaningen som att återställa en slags basnivå av kunskaper i ”vanlig, enkel matlagning” bland befolkningen. År 2012 verkar ”mera med mindre” 2012, som redan beskrivet, ta avstamp i en situation av överflöd och handla om och en *strävan* mot ett ”mindre”, förstått som att uppnå en hållbar livsstil. Speciellt lokaliseras överflödet till komplext sammansatta och hälsomässigt riskfyllda produkter som kräver medvetna val - rensning och begränsning. Men det ekonomiska spar-

temat finns starkt kvar i ”Mera med mindre”-taktikerna och Marthaförbundet håller hushållskurser under detta tema:

Nytt för i år är hushållskurser inom ramen för temat Mera med mindre. Inspirerande matlagning varvas med spartips och ekonomitänk. Hur få hushållsslantarna att räcka till? Går det att koka smakrik soppa på en spik? Piffa till vardagsmaten - billigt men gott! Vardagsmaten behöver inte vara tråkig och jobbig att fixa till. Med inspiration, små variationer och gårdagens rester kan man enkelt trolla fram nya smaker och sätta piff på maten. Hushållsrådgivare [] handleder oss i konsten att skapa nya smakkombinationer (Martha, 2012/1).

Detta liknar mycket resonemanget om sparmaten 1994. Men det talas här inte om förnuft utan mer om *smak* och omvandlingen från ”mindre” till ”mer” som en konst att skapa nya smakkombinationer. Matlagningskursen *Baka ekonomikryddat bröd* handlar om att baka hälsosamt bröd med rena och närproducerade råvaror. *Du kan kombinera brödbak med tid för familjen, samtidigt som det är en ekonomiskt hållbar hobby som ger avkoppling för både kropp och själ* (Martha 2012/1). ”Mera med mindre” tar här formen av en omvandling från vardag till fritid och hobby, från vardagssyssla till vald syssla och avkoppling, och kanske från ensamaktivitet till social familjeaktivitet genom nya kombinationer av praktiker och med det, tider. På så sätt blir det också en fråga om livsstil.

”Mera med mindre” förverkligas här främst inom matlagningen. Ord som ”dessutom” och ”till och med” används som en förstärkning, genom att sätta samman flera argument för en viss praktik, men retoriken kan också verka tvärtom och försvaga genom att exponera just de kulturella motsättningar som man försöker lösa med ”mera med mindre”. Att det betonas att det vardagliga matlagandet för lite pengar *också* kan vara roligt och gott, kan tyda på att det finns en viss motsägelsefullhet som i sig kräver konststycken och omvandlingar - som ”festbröd” och ”frasigt täcke” över rätterna. Ett annat genomgående drag är de knix, knep,

trolleri och konststycken som förvandlingen ”mera med mindre” genomförs med. Detta leder mig in på tips som ett sätt att rådgiva, där ”mera med mindre”-lösningar sätts i verket.

Att handla smarth

Marthaförbundet använder ofta begreppet ”smart” om de praktiker och ting som presenteras och rekommenderas - till den grad att man kunde säga att ”smart” integrerats till en del av Marthaidentiteten genom förbundets egna begrepp *smarth*. Det smartha i sin tur, presenteras ofta med tips.

Hur skiljer sig ett tips från t ex en instruktion i hur olika praktiker framställs och förstås? Enligt *Svenska Akademiens Ordbok* är ett tips en upplysning syftande till att vägleda och vara till nytta för någons handlande, i synnerhet i fråga om praktiska, vardagliga göromål. Ett tips är ett råd, anvisning, vink, *särskilt med bibetydelsen av att upplysningen är inofficiell*, eller förtrolig (SAOB 2005). Tips är en väl etablerad genre i hushållning och ger intryck av att vara något beprövat, pålitligt och i vissa fall traditionsrikt. Vem har inte hört om ”beprövade husmorstips”? Sådana husmorstips tycks vara *särskilt* beprövade inom området fläckborttagning, vilket SAOB ger en vink om, då det under uppslagsordet ”tips” ges exempel ur ett verk som heter *Allt om fläckar* från 1946. Detsamma visar en av Marthaförbundets aktuella tipssamlingar, *Smartha tips*, som också kan läsas på förbundets hemsida som ett uppslagsverk i alfabetisk ordning eller ordnat enligt teman som matlagning, rengöring, bakning, fläckar, klädvård, kökstips, spartips och gör själv. ”Fläckar” är en av de största posterna med 39 stycken tips (varav de flesta återkommer i posten klädvård), med textilier som befläckas med en mångfald svår borttagliga ämnen; blåbär, vin, fett, stearin osv, och tekoppar och kastruller med beläggningar.

Filosofen Olli Lagerspetz, som analyserat smutsighet, påminner om att livsform, föremål och smuts inte kan skiljas från varandra.

Smutsighet kan bara förstås genom att se på hur vi lever med föremålen, hur vi anser att ett bra föremål är och vilka krav som ställs på oss i vårt liv med föremål. Att beskriva föremål och att beskriva ett liv med föremål är två sidor av samma sak: förhållandet är dialektiskt (2006:249ff). Tipsen riktar sig till ett tänkt hushåll där vissa problemsituationer uppstår; till ett liv med föremål, vissa praktiker och en viss ordning och standard samt till bevarandet och förbättrandet av denna ordning. Något ska bli (ännu) vackrare, godare, fräschare, billigare, hållbarare, mer hälsosamt eller enklare. Tipsen presenteras ofta som ett bättre *alternativ* till konventionella tillvägagångssätt. Det får alltså inte gå åt mer resurser - av tid, energi, pengar eller material - till att göra som det föreslås i tipset, än vad det konventionella sättet eller problemet i sig kräver, om det inte skulle åtgärdas. Sparsamhet och effektivitet är en underliggande drivkraft i alla dessa tips. Ett tips är alltså varken meningsfullt eller ”smart”, om man inte upplever eller kan känna igen det problem tipset presenterar en lösning på eller om åtgärderna som föreslås inte står i proportion till problemet, eller kommer i konflikt med viktiga värden. Det finns alltså också en risk för tips att ”slå fel” och inte alls framstå som ett smart tillvägagångssätt, utan som obegripligt, komiskt eller till och med slösaktigt eller cyniskt. Detta säger inte bara något om olika livsformer eller sätt att leva med föremål, utan också att tipsen innebär ett hanterande av flera olika, ibland motstridiga, värden, krav och krafter.

Det smart(h)a har ett element av *överlistande* av olika motspänstiga, besvärliga eller bestämmande ämnen eller krafter i hushållet och vardagen genom att identifiera och dra nytta av andra (lätt)tillgängliga krafter som resurser och hjälpmedel. Kraften som överlistas och övervinnas kan vara lukt eller smuts: *Mögelfläckar på textilierna. Blötlägg i surmjölk. Tvätta enligt tvättnavvisningarna; sjukdom eller kroppsliga besvär av olika slag: Om du bränner tungan kan du ta en tesked honung att suga på;* motspänstiga eller svårarbetade material:

Chokladglasyr. Smält chokladen i en platspåse i vattenbad. Klipp bort ett hörn av påsen och spritsa över kakan eller att klippa pizza istället för att skära; farliga eller störande ämnen: Fettsnål efterrätt. En lätt och läskande efterrätt får du om du blandar gräddfil med lite citron eller äppelsaft, häller i en bågare och fryser lätt. Obs! Inget socker; förruttelse och förfall: Fräsch persilja. Nyskördad persilja skall läggas i en plast- eller glasburk med lock. Lägg en bit vått hushållspapper i botten på burken. Persiljan håller sig fräsch i flera veckor eller Gamla blomkrukor i lera blir som nya om du gnider dem med matolja.

Ett liv med föremål betyder, enligt Lager-spetz, ett förvaltarskap av tingen: smutsighet är något som kräver åtgärder och det som bedöms smutsigt är också något, som är *någons* - som någon har ansvar för (2006:218-19). Olika former av förfall är ständigt pågående och människor försöker på olika sätt att stävja förfallet, men formerna för smutsighet är situationsbundna och historiskt sett varierande med de skiftande formerna för mänskligt ansvarstagande (2006:230, 253). I tipsen stävjas olika slags förfall, förorsakat av någon störande kraft, ofta genom att en ”god kraft” identifieras (något som gör gott, uppfräschar, förenklar, främjar hälsan osv). Denna är ofta en närliggande och kanske oväntad resurs, som i tipset att gödsla med kaffesump.

Tipset måste ofta hantera flera olika störande krafter på samma gång, som i detta tips som både gäller skadedjur och farliga ämnen: *Giftrött mot myror. Om du besväras av myror inomhus och inte vill använda kemiska medel kan du strö mald vitpeppar istället. En skalad vitlöksklyfta håller också myrorna borta.* Det samma kan gälla alla fläckborttagningstipsen, som starkt framträder som både ekonomiska och ekologiska alternativ till konventionella rengöringsmedel.

Tipset ska användas i ett tänkt hushåll och ett genomgående drag i tipset är också att ”det som redan finns” i och kring detta hushåll upptäcks, träder i kraft, tas i bruk och används till

hushållets fördel. De ”goda krafter”, material, ting och medel, som tas i bruk är alltså något man kan förstå som domesticerat och får på det sättet en karaktär av *icke-varor*. Ofta är det fråga om en slags tidlösa universalämnen som är så enkla, att det inte finns en innehållsförteckning. Därför kan de uppfattas som moraliskt ”rena” - icke-uppspjälkningsbara eller naturliga, ekologiska och ekonomiska. Sådana medel är framträdande i fläckborttagning och i tips om bekämpning av t ex lukt och skadedjur; bland andra ättika, hushållssprit och tallsåpa. En annan kategori av ”det som redan finns” är det halvt övergivna, bortglömda eller uttjänta, som träder i kraft som en (unik) resurs och som ett *material* (inte ett föremål) som kan bli något annat. ”Gör själv”-tipsen handlar om hur det går till, där t ex gamla ylletröjor blir till tyg som blir till benvärmare. Dessa material representerar ett slags överflöd eller överskott, som man kan experimentera med och som har kapacitet att påverka något annat i en positiv - stärkande, renande, värmande - riktning.

Tipsen riktar uppmärksamheten mot dels hotande förfall och oordning i hemmet, och vill erbjuda en materiell och moralisk rening och rensning av denna sfär, och dels mot material i hemmet som träder fram som oväntade resurser eller goda krafter. Tipsen kan oftast läsas som både miljö-, ekonomi- och hälsotips och som ett överlistande av både en husligt störande kraft och en marknadskraft, beroende på vilken kraft man anser utövar ett större tryck. Det ”smartha” kommer ur att denna kraft framgångsrikt har överlistats utan att viktiga värden har äventyrats; det utlovas en vinst och ett ”mera med mindre”. Marthaförbundets rådgivningsområden ekonomi, hushåll och miljö, förtätas på det sättet i tipsen.

Avslutande diskussion om sparsamhet, måttlighet, huslighet

Historikern Sarah Abigail Leavitt har undersökt amerikanska husliga rådgivningsmanualer i ett historiskt perspektiv och ser dem som

konstruktioner av en idealvärld där kvinnor hade och har makt att reformera samhället genom att reformera sina hem (1999:7). Genom att vi idag som konsumenter uppmanas påverka och ta ansvar för miljö och hälsa genom vår konsumtion, varav en stor del sker i hemmen, har Marthaförbundets verksamhetsfält fått en ny aktualitet, där ”hållbarhet” konkretiseras som vissa praktiker och val i vardagen. Samtidigt tar en viss ideal livsstil form i förbundets tidskrift *Martha*.

Michel de Certeau ser vardagliga praktiker, som att laga mat, läsa och shoppa, som *taktiska* till sin karaktär. Taktik innebär att förhålla sig till olika främmande och dominerande krafter i omgivningen och att kalkylera. Det taktiska är alltid på utkik efter möjligheter och omvandlar händelser till möjligheter genom att kombinera och syntetisera olika intryck och information för att sedan gripa möjligheten. Taktik har ingen bestämd plats, i motsats till strategi som har en avskild plats (t ex en institution) från vilken strategin utgår. Taktik blir *inte* till diskurs utan finns bara i sättet som möjligheten grips, enligt Certeau (1984:xix). Jag menar att det är så man kan förstå det *inofficiella* och *förtroliga* draget i tips och det att ett tips kan framstå som ett alternativ.

Tipsandet kan ses som både ett berättande om taktiker i vardagen och som en taktisk retorik - ett visande på möjligheter som kan gripas och vinster som kan göras istället för instruktioner och upprättande av regelverk, även om en sådan uppdelning är rätt flytande. Hos Marthaförbundet kan man ändå se en viss vändning mot rådgivning i tipsform. Mitt tidnings- och broschyrmaterial kan däremot inte tala om hur, när, av vem dessa tips tas i bruk eller om de används som ett regelverk, ett inspirationsmaterial, en hjälprea eller något annat.

De spänningsfält tipspraktikerna verkar i och de krafter som överlistas, bekämpas eller tas i bruk som hjälpmedel och möjligheter, måste ses i relation till ett socialt och ekonomiskt sammanhang - vilka krafter utövar ett tryck på människor i skilda sammanhang?

Utifrån det kan man tänka sig olika sätt att förhålla sig till tipsen.

Det är lätt att teckna en mycket schematisk bild, där ett tillstånd av knapphet leder till ”mera med mindre”-sparsamhet i konsumtion, eller så mycket som möjligt för så lite pengar som möjligt, medan en överflödssituation mera skulle handla om en ”mera med mindre”-måttlighet; koncentring och utrensning och därigenom en kvalitetshöjning. Men vardagen innebär både situationer av knapphet och överflöd, som vi endera på olika sätt definierar och förhåller oss till, eller inte alls lägger märke till. Det betyder t ex praktiker som siktar mot att bevara, skydda, underhålla och ta på vara och mot att göra sig av med ett oönskat eller besvärande överflöd av något. Men det handlar inte bara om att hantera brist- och överflödstillstånd i en viss situation. I både måttlighet och sparsamhet, finns det också en framförhållning, av dels att ”hindra knapphet”, dels att ”hindra överflöd” genom olika slags kalkyleringar. Var och när får något aldrig ta slut eller bli för lite? Vad måste begränsas så det inte blir för mycket? Måttlighets- och sparsamhetsstrategier kan på det sättet samspela, skapa varandras villkor, kollidera och gå in i varandra. Vad som är viktigt att komma ihåg gällande moraliserande diskurser om överflöd, är att det alltid är någon som har definierat och bedömt ”överflöd” som positivt eller negativt (Löfgren & Czarniawska 2012:1). Det är inte självklart att alla upplever ett överflöd där strävan efter ”mindre” är meningsfull eller ens möjlig. Olika ekonomiska och sociala förutsättningar kan ge helt olika perspektiv på vad hållbarhet i vardagen innebär och vad som är ett smart val. Det är något att vara uppmärksam på, när idéer om hållbarhet tar form som livsstil genom individuella val.

LITTERATUR

- Aro, Riikka, 2010. Good Consumers? – Normality and Sustainability in Consumer Culture. I: Korkiakangas, Pirjo (red.) *Ethnologia Fennica*, 37, Ethnos, Jyväskylä.
- Binkley, Sam & Littler, Jo, 2008. Introduction. I: *Cultural Studies*, 22:5, 519-530.
- Collanus, Miia, 2008. Hobby Crafting as Sensuous and Corporeal Performance. I: Terttu Tuomi-Gröhn (red.) *Reinventing Art of Everyday Making*. Peter Lang Frankfurt.
- Czarniawska, Barbara & Löfgren, Orvar, 2012. The Inherited Theories of Overflow and their Challengers. I: Czarniawska & Löfgren (red.) *Managing Overflow in Affluent Societies*. Routledge, New York.
- Certeau, Michel de, 1984. *The Practice of Everyday Life*. University of California Press, Berkeley.
- Lagerspetz, Olli, 200. *Smuts - en bok om världen, vårt hem*. Symposium, Stockholm.
- Liljeberg-Elgert, Sheila (red.), 1999. *Martha - kvinna i tiden 1899-1999*. Finlands svenska Marthaförbund, Helsingfors.
- Ljungberg, Emilia, 2012. *Global Lifestyles: Constructions of Places and Identities in Travel Journalism*. Makadam förlag.
- Ljungberg, Emilia, 2010. *Travel magazines, globalization and the consumer gaze*. Konferensbidrag. International Congress of Historical Sciences (Travel as a force of historical change). Hämtad från: <http://www.lu.se/lup/publication/1627672>
- Löfgren, Orvar, 1996. Konsumtion som vardaglig praktik och ideologiskt slagfält. I: *Socialvetenskaplig tidskrift nr 1-2 1996*. Umeå.
- Löfgren, Orvar, 2006. Det är bara för mycket - hemmet som rutin och kaos. I: Willim, R (red.) *ETN*, 5, HEM, Etnologisk skriftserie, Etnologiska Institutionen, Lunds Universitet.
- Leavitt, Sarah Abigail (1999). *From catharine beecher to martha stewart: A cultural history of domestic advice*. Brown University. *ProQuest Dissertations and Theses*, 263-263 p. Hämtad från: <http://search.proquest.com/docview/304528958?accountid=12187>. (304528958).
- Miller, Daniel, 2001. *The dialectics of shopping*. The University of Chicago Press.
- Nikunen, Kaarina, 2011. *Enemmän vähemmällä. Laman ja teknologisen murroksen vaikutukset suomalaisissa toimituksissa 2009-2010*. Journalismin tutkimusyksikkö, Tampereen yliopisto.
- Nilsson, Marina, 2010. *Hemmafru version 2.0: om inredningsmani, värninnehybris och andra moderna kvinnofällor*. Ica Bokförlag.
- Ollila, Anne, 1993. *Suomen kotien päivä valkenee Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Historiallisia Tutkimuksia 173, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Shove, Elizabeth et al., 2007. *The Design of Everyday Life*. Berg, Oxford.

- Shove, Elizabeth, 2009. *Everyday Practice and the Production and Consumption of Time. I: Time, Consumption and Everyday Life. Practice, Materiality and Culture.* Berg, Oxford.
- Svenska Akademien, 2005. Svenska Akademiens ordbok. Hämtad från: <http://g3.spraakdata.gu.se/soab/>
- Thomas, Lyn, 2008. Alternative Realities. I: *Cultural Studies*, 22:5, 680-699.
- Österåker, Maria, 2012. *Lev mer på mindre.* Österåker & Österåker.

FÄLTMATERIAL

- Finlands Svenska Marthaförbund. *Martha*. nr. 1 1994, nr. 3 1994, nr 1 2012.
- Finlands Svenska Marthaförbund (2012). *Vem vi är*. hämtat från: http://martha.fi/svenska/vem_vi_ar/
- Finlands Svenska Marthaförbund (2012). *Smartha tips*, hämtat från: <http://tips.martha.fi/start>
- Finlands Svenska Marthaförbund (2009). *110 tips för en hållbar livsstil*. Hämtad från: http://martha.fi/Site/Widget/Editor/225/files/pdf-filer/broschyrrer/110_tips_Web.pdf
- Granér, Anna, 2011, 18 januari. *Jag är ny prenumerant*. [bloggpost] Vasabladet. Hämtad från <http://blogg.vasabladet.fi/mat/2011/01/18/jag-ar-en-ny-prenumerant/>

SUMMARY

The Martha Association, a women's organization founded in 1899, seems to have gained a new popularity, perhaps as part of an ongoing shift towards a more local and domestic form of citizenship. The Martha Association today provides advice in the form of publications and courses within home economics, ecological consumption and food and nutrition, with the goal of enabling women to reach a balanced and sustainable lifestyle, through conscious choices within these areas.

In this article, I analyze domestic skills, by focusing on a recurrent theme in the Martha Association's journal *Martha*, namely 'more with less'. This was explicitly a leading theme for the Martha Association both in 1994 and 2012, each in times of financial crisis. But ideas of 'more with less' can also be found more implicitly in the Martha Association's advice – especially in the form of domestic tips, where 'more with less' is put to work as smart ways of operating in the home.

What does someone see, who views their home and environment with a 'more with less'-gaze and how is 'more with less' achieved in praxis? In 1994 'more with less' concerned the art of stretching (less) pennies and still make good and healthy food. For the Martha Association, this was a task of restoring a 'basic level' of cooking skills among women. Today, when 'more with less' is discussed, it can take its point of departure in scarce resources, but also in an abundance that is seen as problematic, unhealthy and overwhelming, and should be limited through conscious choices.

'More with less' is about defining problems and potentials, and of handling and managing what has been defined. In the domestic tips, called 'smart tips', this management in for example cleaning and cooking, can be understood as the outsmarting of various kinds of domestically disturbing forces, substances and material by using alternative methods and materials. These are often resources thought to already exist in the home, working as morally good, domesticated and domesticating materials and substances, and not as commodities. An underlying idea of thrift and efficiency can be seen in the tips. 'More with less' is achieved when forces causing decay, smell and other kinds of irritation, have been outsmarted without compromising important values. The domestic tips often deal with several disturbing forces at the same time, and can be read as simultaneously economic, ecological and health solutions, thereby densifying the Martha Association's scope of practice and the 'smartness' of the method. On the other hand, if the problem is not recognized, or if the methods suggested exceed the irritation or pressure that the problem causes, or if important values are compromised, then the tip does not work in the intended, smart way. Domestic tips are calculations to save money, time or other resources, but at the same time, to maintain and care about something or someone. This forms a field of tension that the tips move in and try to find solutions for.

Som vi ropar får vi svar - metodologiska aspekter på tillkomsten av skriftligt och muntligt biografiskt material

Inledning

1. Jag var en s.k. hemmafru, men sydde fortfarande på beställning. Vårt äktenskap knakade emellanåt i fogarna, vi var så olika i många punkter, Martin och jag. Efter stormiga gräl, blev det ändå försoning. Jag började längta efter något annat att göra, än koka mat, diska och städa [...] Om min käre man inte vore så negativt inställd till allt och alla, tror jag att vårt äktenskap skulle ha lyckats bättre [...] hans dåliga humör, hans inbundenhet, hans oförmåga att visa känslor, hans besserwiserattityd, har sårat mig och barnen många gånger. Jag har en massa fel, brister och olater som kan vara svåra att smälta (KLiv 33).

2. År 1958 köpte vi en Aravalokal på 52 kvadratmeter i centrum av X. Den hade alla då moderna bekvämligheter av vilka jag uppskattade badrummet allra mest. Det var mitt första egna badrum. Vi stannade där i tre år och fick under tiden vårt första barn. Jag jobbade på kontor en tid, också efter att vi blivit föräldrar. Jag hade moderskapsledighet endast två månader och gick tillbaka till jobbet efter det, men kom sedan underfund med att jag ville sköta mitt barn själv och sade upp mig. Då vi nu hade bara en lön att leva på och stor skuld på bostaden var det svårt att få ekonomin att gå ihop (M 6045).

3. Elsa: Men, men förbandstyget [blöjorna] måste man varje evig gång *koka*. Så man hade en massa som man hade i blöt, och sen så hade man en stor [kastrull], på den där vedspisen att koka det där förbandstyget. *Herregud*.

Lena: Så man fick nog dagarna att gå.

Elsa: [Suckar djupt]. När jag riktigt börjar tänka, hur i *all världen* ... Inte undra på att fruarna inte var på jobbet. Inte hade man något, inte fanns det något dagis eller något sänt inte, det fanns det ju inte. Så man *måste* ju vara hemma med de där barnen (IF mgt 2010/3).

Dessa tre citat representerar tre olika materialtyper som alla på ett eller annat sätt gestaltar

erfarenheter av vardagslivet som hemmafru på 1950-talet, något som jag just nu intresserar mig för. Det första textexemplet är en skriftlig levnadsberättelse ur samlingen Kvinnoliv i Svenskfinland från år 1995–96, som Institutet för Kvinnoforskning vid Åbo Akademi initierade, i vilken ”Maja” berättar om sitt liv. I berättelsen har jag speciellt tagit fasta på hur hon gestaltar sitt liv som hemmafru. Den andra texten är skriven av ”Klara” och ingår i ett svar på frågelistan ”När freden kom” som Etnologiska arkivet vid Åbo Akademi sände ut år 2006. Det sista textexemplet är en transkribering av en intervju som jag gjorde vårvintern 2010 tillsammans med ”Elsa” som varit hemmafru i hela sitt liv. Intervjun fokuserade specifikt på erfarenheter av livet som hemmafru som ett led i forskning om hemmafruars erfarenheter i Svenskfinland. Alla dessa tre materialkategorier är så kallat biografiskt material¹ som baserar sig på erfarenheter och är framställningar av ett själv (jfr Marander-Eklund & Östman 2011: 7ff). Jag går senare in på vad som kännetecknar de olika materialkategorierna. Dessa tre texter gestaltar inte livet som hemmafru på likartat sätt varken när det gäller form, stil eller betydelse. Förutom personliga och idiosynkratiska skillnader, och skillnader mellan skriftligt och muntligt material, bland annat den muntliga intervjuens dialogiska karaktär, finns här även andra skillnader som jag önskar metodologiskt diskutera och problematisera. Min utgångspunkt är att olika utgångspunkter i skapandet av biografiskt material genererar olika typer av utsagor. Här gäller den gamla devisen som man ropar får man svar (jfr Högdahl 2005: 429).

Syftet med min artikel är att med utgångspunkt i tre olika materialtyper, skriftliga levnadsberättelser, frågelistor och muntliga intervjuer – materialtyper som alla behandlar erfarenheter av vardagslivet som hemmafru på 1950-talet – visa på likheter och skillnader i framställningssätten gällande form, stil och betydelse. Hur kommer det sig att de olika kategorierna av material genererar så pass olika typer av utsagor trots att erfarenheterna som behandlas i princip är snarlika? Centralt här är att studera tillkomsten av materialet och att utforska betydelsen av de frågor som ställs samt vilken betydelse den instans, ”beställaren” som gjort uppmaningen att berätta har. Enligt samhällsvetaren Anni Vilkkö är självbiografien en avtalsmässig genre som uppstår i växelverkan med omgivningen med en föreställd läsare² som mottagare (Vilkkö 1992: 107; se även Mattsson 2011:7). Ett antagande som jag gör är att den instans som uppmuntrar till utformningen av en biografi är ett slags föreställd läsare och sålunda av stor vikt för utformningen av berättelsen. Jag utgår från de tre textexempel som jag inledde med men kommer med hjälp av annat material ur dessa tre materialkategorier visa att det finns gemensamma drag inom kategorierna.

Analysen av de tre materialtyperna kommer jag att göra med utgångspunkt i narrativa strategier som berättandet tar ansats i. Ett sätt att göra detta är att utgå från de extrema typerna av ett biografiskt berättande nämligen ”det bittra livet” och ”det ljuva livet” med mellan-kategorier såsom ”livet som fallgropar”, ”livet som hinderlopp” och ”det dämpade, uppförande livet” (Öberg 1999: 59). Andra sätt att analysera biografier är att urskilja berättelser av typen komedier, tragedier, framgångsberättelser, hjälteberättelser eller ironiska berättelser (Leinikki 2011: 183, jfr Johansson 2005: 90). Förutom avgränsade berättelser, med en början och ett slut kring strukturen komplikation och dess upplösning innehåller också ett biografiskt berättande kronologiska och deskriptiva sekvenser. Med kronologiska sekvenser

avses en framställning av levnaden i kronologisk ordning av typen ”först jobba jag på sågen [...] sen var jag arbetslös”(Arvidsson 1998: 25). De deskriptiva sekvenserna anger inget tidsperspektiv utan fokus ligger på utsagor om miljöer, rutiner och attityder (Ibid.). Min avsikt är inte att strikt kategorisera de berättelser som jag analyserar enligt berättelsetyper utan snarare att diskutera utgångspunkterna för de olika materialtyperna, relatera dem till narrativa strategier och begrunda betydelsen av materialets tillkomstsätt och visa på vissa trender i det material som jag valt som utgångspunkt i min studie om hemmafruar³.

Artikeln struktureras enligt följande: de tre materialtyperna presenteras med fokus på betydelsen av de frågor som ställs, narrativa strategier, form och stil, den beställande instansens samt dialogens betydelse. När det gäller intervjuer är dialogen mellan intervjuperson och intervjuare något som ofta, men inte alls alltid problematiseras. Ett exempel på utförlig problematisering av denna dialog är den i Sofie Strandén avhandling om berättande om krig (Strandén 2010). Min tanke är att den dialogiska karaktären även finns i skapandet av frågelistmaterial och skriftliga levnadsberättelser, men då som ett slags dold dialog. Det här är något som underkommuniceras i forsknings-sammanhang och därmed något som borde lyftas fram för att på så sätt nå en större förståelse för dessa materialkategorier och för att undvika feltolkningar.

Kvinnoliv i Svenskfinland

Det inledande citatet där Maja skriver om sitt liv ingår i en av de 130 levnadsberättelser (KLiv) som skrevs som svar på uppropet ”Berätta om ditt kvinnoliv” som gjordes av Institutet för kvinnoforskning vid Åbo Akademi. Levnadsberättelserna är insamlade åren 1995 och 1996 genom ett allmänt upprop i media utan specificerade frågor, som en allmän uppmaning till kvinnor att berätta om sitt liv. Uppmaningen löd: ”Det här gäller Dig, Du som lever eller har bott i Svenskfinland, det gäller både

gammal och ung, det gäller kvinnor på landet och kvinnor i stan” (May 2001: 323). Uppmaningen var således inkluderande med kvinnolivet i centrum. I uppropet framställdes också det som ofta tas för givet, det osynliga och det upprepade, som viktigt. Kvinnorna genererade olika levnadsberättelser men ofta har de en utgångspunkt i en betraktelse över hur deras liv artade sig: ”Mitt liv – hur blev det så här” (KLiv 33). Vissa av berättelserna har fokus på specifika teman såsom barnlöshet (KLiv 24), våld i hemmet (KLiv 16) eller arbetslöshet (KLiv 49). De flesta kvinnor berättar relativt kronologiskt om sitt liv utgående från det som har känts viktigt att ta upp i sammanhanget (Sand 1998: 34ff).

Av de totalt 130 levnadsberättelserna har jag analyserat fyra berättelser där skribenten är född på 1920- eller 1930-talet och som uttryckligen handlar om livet som hemmafru och som kan kommentera erfarenheter från livet på 1950-talet. Förutom Majas berättelser har jag tagit del av Alices, Ellas och Emmas berättelser⁴. Levnadsberättelserna är långa och ingående texter mellan 19 och 35 sidor med kronologisk struktur där berättelsen ofta inleds med en sorglös barndom i skuggan av kriget. I berättelserna framkommer hur de träffade sin tillkommande och hur deras liv som hemmafruar gestaltades. När de med facit i hand ser tillbaka på sitt liv reflekterar de med viss bitterhet över att de inte hade möjlighet att delta i yrkeslivet. Denna bitterhet kan vara något som relateras till erfarenheter i senare tider snarare än till det de upplevde på 1950-talet. På så sätt förekommer flera tidslager i berättandet. I sina berättelser gör de motstånd mot ett liv hemma med i vissa fall en make med dåligt humör som Maja berättar om. I berättelserna upplever jag att det är de negativa erfarenheterna som dominerar. Alice uttrycker att inget hon gjorde dög för hennes man. Ella berättar om hur hennes man ville göra om henne, förändra henne. Emma skriver med stor bitterhet och emfas hur hon på grund av sin makes arbete blev avskuren från arbetsmarknaden. Detta tyder på

att Majas sätt att gestalta sina erfarenheter så som hon gjorde i det inledande citatet inte är endast ett personligt sätt att uttrycka sig och framställa sitt liv ur en negativ synvinkel.

Maja skriver om hur hon började längta efter något annat att göra. Att omtala sig som en ”s.k. hemmafru” tyder också på att positionen inte var helt tillfredsställande och något som kan tolkas som ett resultat av omvärderingen av livet som hemmafru. På så sätt relaterar Maja i sin berättelse till ytterligare ett tidslager, nämligen till den tid på 1960- och 70-talen då hemmafruarna omvärderades och omtalades som ”bara” en hemmafru (Oakley 1976: 1ff; Matthews 1987: 182ff). Maja identifierar sig som en hemmafru men samtidigt som hon anpassar sig till den rådande hemmafruideologin gör hon även motstånd mot den. Hon sydde på beställning, det vill säga utförde arbete inom hemmets ramar som gav viss inkomst, något som var typiskt för kvinnor i denna generation (jfr Carlstedt & Forssén 1999: 124ff). Maja skriver om ett stormigt äktenskap men också om försoning. Hon uttrycker sitt missnöje över relationen till sin man, omtalar hans dåliga humör och besserwiserattityd och hur han kritiserar henne för hennes brister, något som hon tydligen har internaliserat eftersom hon skriver om sina fel och brister som ett faktum. Effekten av kvinnoforskarnas uppmaning att skriva om sitt liv är enligt litteraturvetaren Anna-Lena Keski-Nisula relativt långt ett berättande om tragik, maktlöshet och orättvisor samtidigt som det finns ett försonande drag i dem (Keski-Nisula 1998: 68ff).

Den öppna frågan och uppmaningen att berätta genererade således både långa och reflekterande berättelser om livet som kvinna, hustru och mor där både livets glädjeämnen och sorger tas upp. Maja, precis som Ella, Emma och Alice, häver ur sig allt det som är mödosamt i livet i sina levnadsberättelser. Det är som om Maja för en gångs skull anser sig ha rätten och viljan att berätta om hur hon egentligen upplevde sitt liv och skyr inte att ta upp också det som var negativt. På så sätt kan man

säga att hon och de andra kvinnorna som svarat på uppropet använder tragedin som narrativ strategi eller ”det bittra livet” och/eller ”det dämpade, uppoffrande livet”. Att det handlar om det bittra livet förstärks genom användning av värdeladdade uttryck (knaka i fogarna, längta efter, hade lyckats bättre, dåligt humör, fel, brister m.m.) och känslouttryck (sårat mig) som sätter känslor i rörelse hos mottagaren (jfr Ahmed 2004). Berättelserna karaktäriseras av en berättarstil som påminner om den när en kvinna berättar för sin väninna hur besvärligt livet kan vara, något som väninnan förväntas förstå. Snarare än att finna lösningar på problemet fungerar berättelserna som ett sätt att söka samförstånd och närhet (jfr Tannen 1995: 23f). Frågan är vem kvinnorna vill känna närhet och samförstånd med? Jag anser att det är uppmanaren till och mottagaren av kvinnornas levnadsöden – Institutet för kvinnoforskning. I inledningen till *I dialog med Kvinnoliv* (1998), som baserar sig på analyser av levnadsberättelserna, nämner kvinnovetaren Harriet Silius och historikern Ann-Catrin Östman att kvinnoforskaren blir en åhörare och lyssnare av levnadsberättelserna och att en förväntan på att kvinnoforskningen ska ge innebörd och sammanhang åt det skrivna och upplevda kan skönjas i deras berättelser (jfr Silius & Östman 1998: 20). Jag menar ändå att mottagarens betydelse är större än så.

Vilken inverkan har då den instans, ”beställaren” som uppmanat människor att skriva om sitt liv på materialets beskaffenhet? Min lärdom av undersökningar som baserar sig biografiskt material ger vid handen att människor väldigt gärna berättar om sina erfarenheter och många gånger anser det positivt att någon verkligen lyssnar just på dem (Marander-Eklund 2000: 83). Kvinnolivsberättelserna karaktäriseras enligt Keski-Nisula av att det är kvinnor som genom sina berättelser önskar bli synliga: ”Se mig” Förstå mig! Se min tillvaro” (Keski-Nisula 1998: 85). Drivkraften till att delta i en undersökning kan vara allt från en vilja att berätta för att på så sätt reda ut sina egna upplevelser,

att delge sina upplevelser med hopp om att de eventuellt hjälper andra personer i motsvarande situation, till att deltagandet i vetenskapliga undersökningar är något som man förväntas ägna sig åt. Det kan alltså vara fråga om allt från en plikt-känsla till att berättaren ser som en möjlighet till att skriva in sig i historien. Att det är en officiell institution som gör ett skrivupp-rop kan även bidra till att svaret känns angeläget (Hagström & Marander-Eklund 2005: 19). Jag menar att det faktum att mottagaren består av kvinnliga forskare som är sakkunniga på kvinnoforskning spelar en avgörande roll i genererandet av texterna, att föreställningar om den mottagande instansen inverkar på vad som kan och får skrivas om. Skribentens föreställningar om hur svaren förväntas bli utformade är beroende av vem som gör uppropet. Detta har att göra med det normerande och normativa i ett biografiskt skrivande, de tidsbundna uppfattningar om hur ett liv ska levas och hur det ska berättas (Marander-Eklund & Östman 2011:7). Sociologen Vanessa May, som analyserat ensamstående mödrar med utgångspunkt i Kvinnolivsmaterialet, påpekar att författarna till levnadsberättelserna var medvetna om att läsarna av deras texter skulle komma att vara akademiska kvinnor, eventuellt också feminist-ter (May 2001: 89). Att det var mer eller mindre feministiska kvinnoforskare som var ”beställare” av levnadsberättelserna innebar att sådant som eventuellt inte skrivits om tidigare, kvinnans vardagsliv, av skribenterna uppfattades som angeläget. Det kan också tänkas att skribenterna föreställde sig att den feministiska mottagaren förväntar sig att läsa om förtryck och maktlöshet men också om den lilla, vardagliga människan, såsom hemmafruar som i andra sammanhang kan te sig relativt osynliga. Samtidigt måste man komma ihåg att det är lättare att skriva om svåra och tunga saker än att berätta det muntligt åt en intervjuare.

Kvinnorna hörsammade uppmaningen att skriva om sina liv och framställer sina liv i hög grad ur ett eländesperspektiv⁵. Uppmaningen som genererar levnadsberättelser om kvinno-

liv i elände tyder också på att det i mitten av 1990-talet var möjligt att skriva om sitt liv ut ett sådant eländesperspektiv och kan ses som ett resultat av pågående diskussioner om kön och genus (jfr Öberg 1999). Men levnadsberättelserna kan också ses som en kommentar på 1990-talets diskussion om fysiskt och psykiskt våld riktat mot kvinnor (Lundgren et al 200; Heiskanen 1998). På så sätt kan levnadsberättelserna ses som en kommentar på den samtid de är skapade i. Dialogen mellan ”beställare” och mottagare av levnadsberättelserna har jag synliggjort genom att problematisera de svar jag har använt mig av i min forskning om hemmafruar. Att denna dialog inte var fullständigt dold tyder de tankar som framkommer både i Vanessa Mays avhandling (2001) och i studien *I dialog med Kvinnoliv* (1998). En analys av denna dialog visar i detta sammanhang att ”beställarens” effekt resulterade i eländesberättelser och till en vilja både att synas och att nå samförstånd med denna ”beställare”.

Frågelistsvar

Det andra textexemplet är ur ett svar på frågelistan ”När freden kom” som Etnologiska arkivet vid Åbo Akademi sände ut till ett fast meddelarnät år 2006 bestående av ca 250 svenskspråkiga och finskspråkiga meddelare. 96 meddelare svarade på denna frågelista. Frågelistan kom till som ett samarbete mellan professorerna i etnologi Anna-Maria Åström (Åbo Akademi) och Pirjo Korhakangas (Jyväskylän universitet). Temat låg nära doktorand Sonja Hagelstams forskning som handlar om brevväxling till och från fronten (Hagelstam 2011: 299ff). Frågelistan är lång och har många detaljerade frågor kring följande teman: kriget bryter ut, minnen från krigstiden, brevkontakter, fortsättningskriget, återgång till vardagen, krigstidens svåra minnen, de evakuerade, krigsbarnen och hur kriget uppfattats i nutid⁶. Frågelistan är en frekvent använd materialinsamlingsmetod inom de så kallade traditionsvetenskaperna, etnologi och folkloristik. Den innebär att män-

niskor i löpande text ger uttryck för sina minnen, erfarenheter och värderingar. Tidigare låg fokus på att samla in ”fakta” från en specifik plats där svararen representerade hela eller delar av befolkningen. Idag är strävan att belysa frågorna ur individens perspektiv (Hagström & Marander-Eklund 2005:9ff). Frågelistorna är självbiografiska till sin karaktär eftersom mäniskor skriver om sina kunskaper, erfarenheter och värderingar (*Att samla* 1991: 6). Många gånger är de slipade berättelser till sin karaktär eftersom personen som svarar har tid att fundera på hur han eller hon vill framställa sin berättelse eller sitt jag (Nurminen 1992: 221ff).

Klara, kvinnan som jag inledningsvis citerar, är född i början av 1930-talet. Hennes berättelse är 25 sidor lång och behandlar många av de teman som listas i frågelistan. Svaret kommenterar kriget och krigsslutet men dessa är inte på något sätt i fokus trots att berättelsen tidsmässigt inleds när vinterkriget bryter ut. Folkloristen Sofie Strandén påpekar att berättande om krig är en manlig genre, som både män och kvinnor anser att män har tolkningsföreträde till (Strandén 2010: 368ff). Detta skulle förklara varför varken kriget och freden är i centrum i Klaras svar. I övrigt är det fråga om ett berättande med utgångspunkt i en ”tvingande” kronologi kring vissa milstolpar (Nylund Skog 2011: 118f). Klara berättar om sin skolgång, om bristen på mat under ransoneringstiden, om brev till fronten och om krigsslutet. Men hon skriver också om sitt första jobb, sina studier, de olympiska spelen i Helsingfors 1952, hennes första semester, nöjeslivet och ett längre avsnitt under rubriken ”Eget hem och familj”. Det är ur detta avsnitt som citatet är taget. Här kommenterar hon sina erfarenheter som hemmafru och detta var något som jag specifikt letade efter och fann med hjälp av sökning på fritextdatabasen TRIP⁷. Detta avsnitt kan sägas motsvara frågan under temat hur kriget uppfattas i nutid och är formulerat på följande sätt: ”Om du var barn under kriget, hur utformade sig ditt liv efter kriget (i stora drag: utbildning, yrke, arbete, utkomst, familj)?”. Klara har ändå

valt att inte endast återge sitt familjeliv i stora drag så som uppmaningen var formulerad, utan använder flera sidor för att beskriva hur hon träffade sin man, hur deras hem såg ut och hur hon åker in och ut i förvärvslivet för att senare välja att stanna hemma för att själva ta hand om sina barn. På så sätt kommenterar hon hemmafruarnas situation på 1950-talet mycket väl. Hon har utbildning och var inställd på att förvärvsarbeta men realiteten med korta moderskapsledigheter⁸, bristande barntillsyn i kombination med normen om kvinnans plats i hemmet samt utmålet av moderskapet som kvinnans centrala uppgift gjorde att hon till slut valde att stanna hemma (jfr Satka 1993: 60). Svaret kommenterar också bostadsförhållandena under efterkrigstiden och idealet om en manlig familjeförsörjare väl (jfr Saarikangas 1993; Åström 1990).

Samtidigt som Klaras frågelistsvar kommenterar hemmafruns levnad väl har det karaktär av en levnadsberättelse i och med att det överspänner ett långt liv som hon ser tillbaka på. Det är en framställning av självet genom vilken hon förhandlar om sin position i samhället och tillskriver sig själv aktörskap och subjektivitet (Marander-Eklund & Östman 2011:8). Genom denna framställning relaterar hon bilden av sig själv till samhällets grundläggande värderingar (jfr Johansson 2005: 90; Nylund Skog 2011:119). Ändå är Klaras levnadsberättelse mycket annorlunda än den som Maja levererade. Detta, menar jag, inte enbart har att göra med att personerna Maja och Klara har olika erfarenheter, personligheter och personliga sätt att uttrycka sig utan också på narrativa konventioner som beror dels på sättet att formulera frågorna i frågelistan, dels på instansen som skapar och mottar frågelistsvaren.

Frågorna har i uppmaningen att skriva frågelistsvaret inte uppmanat till ett berättande, där man med berättelse avser återgivna händelser i tid och rum kring en kausalitet, händelser som evalueras till exempel med användning av värdeladdade ord som sätter känslor i rörelse (jfr Arvidsson 1998: 25; Ahmed 2004).

Här är en skillnad i att fråga eller låta personen i fråga berätta (jfr Carlstedt & Forssén 1999: 239). En berättelse gestaltar svaret på frågan vem vi är och vem vi vill vara och att analysera just berättelser ger en god ingång till människans erfarenheter och hennes värdering av dem (Nylund Skog 2005: 150). I frågelistsvaret ligger fokus inte på formen för det återgivna utan snarare på innehållet i detsamma. Här resulterade uppmaningen i en beskrivning av hur det gick till när freden kom, att återge en kronologisk och deskriptiv sekvens snarare än en berättelse. En berättelse kan definieras också med utgångspunkt vad den inte är. Det gör lingvisten Livia Polanyi som talar om *story* när en berättare vill framföra ett budskap, medan dess motsats *report* snarast utgör en redovisning av händelserna och som ofta återges på lyssnarens begäran (Polanyi 1985: 12ff). Ett annat sätt att skilja mellan narrativa språkliga former är att dela in dem i argument, beskrivning och berättelser (Johansson 2005: 122). Samtidigt bör vi komma ihåg att också beskrivningen har en narrativ form (Kristensson Ugglå 2011: 71f). Klaras frågelistsvar har en kronologisk och konstaterande snarare än en berättande karaktär eftersom den anger vad hon gjorde vilket år och vad som hände därpå. Detta innebär naturligtvis inte att svaret är av sämre kvalitet, det är bara annorlunda än om den varit argumenterande eller berättande. Inte heller utdraget ur Majas levnadsberättelse är berättande, snarare är den argumenterande med användning av värdeladdade ord som gör att den utandas en känsla av bitterhet. Citatet ur Klaras frågelistsvar är mer eller mindre neutralt till sin karaktär utan användning av varken positivt eller negativt laddade ord. Det är endast badrummet som omtalas positivt och svårigheten att leva på en lön framställs i negativa ordalag.

För att understryka att Klaras frågelistsvar inte på något vis är unikt i sitt slag presenterar jag ett exempel där ett nästan snarlikt svar ges, ett svar på frågelistan "Berätta om ditt 50-tal" som sändes ut av både etnologiska och folklo-

ristiska arkiven vid Åbo Akademi år 2000:

Jag gifte mig 1954 och vi bosatte oss i [stad], 5-6 km från centrum, i en aktielägenhet [bostadsrätt] om två rum och minikök och WC med handfat. Huset hade byggts strax efter kriget och hade inget varmvatten och alltså inte heller några badrum, bara en vedeldad bastu, där man hade regelbundna bastutider (M 5530).

Både detta och Klaras svar är svar på frågelistor som innebar en uppmaning om att berätta om en specifik tid, 1950- respektive efterkrigstiden. Dessa tider kännetecknas av ekonomisk tillväxt och framsteg och är ofta föremål för nostalgisering (Dahmén 1963; Klinkmann 2003: 107). När minnen av 1950-talet frammanas omtalas årtiondet ofta som en lycklig tid och en tid full av framtidstro (Marander-Eklund 2009: 22ff; Iloinen 2003: 30ff). På så sätt kan Klaras berättelse sägas vara en framgångsberättelse, där det nya badrummet symboliserar materiell tillväxt och en bättre framtid. På samma sätt kan det senare exemplet (M 5530) tolkas som en hjälteberättelse, om en tung levnad i anspråkslösa förhållanden. Samtidigt bildar det en kontrast till den materiella utveckling som skulle komma. Den berättas för en läsare i nutid om det enkla livet i förgångna tid.

Jag ställer mig frågan varför dessa svar ser ut som de gör. Jag menar att svaren utformas, förutom utgående från själva frågorna, beroende på skribentens föreställningar om hur svaren förväntas utformas i relation till den instans som skapat frågelistan och som också mottar den. Eftersom mottagaren av svaret är en traditionsvetenskaplig instans tänker sig meddelaren, som svarat på många frågelistor under en längre tid, att det är så här svaren ska se ut, att de ska vara detaljerade, beskrivande och de ska återge livet så "sanningsenligt" som möjligt. Eftersom svaren ska vara detaljerade får de lätt karaktären av kronologiska sekvenser. Enligt etnologen Billy Ehn liknar olika personers berättelser varandra, inte enbart för att de har liknande erfarenheter, utan också för att de lärt sig att på "ett likartat sätt gestalta sina upplevelser i kollektivt igenkännbara former" (Ehn

1992: 215f). Detta anser Ehn gäller speciellt när det handlar om när äldre personer berättar om livet "förr". På så sätt kan frågelistsvaren sägas gestaltas enligt en given genrekonvention.

Avsaknaden av bitterhet och andra negativa känslor anser jag har åtminstone delvis att göra med den stämpel som en kulturvetenskaplig instans lätt får, att vi gör så kallad trevlighetsforskning. Att vi folklorister dessutom ombeds hålla populära föredrag och ge radiointervjuer om livet "förr" och andra "trevligheter" reproducerar denna uppfattning. Detta har att göra med en populär uppfattning om kultur som något exklusivt innehållande en moralisk positiv värdering (Ek 1989: 56). Men hur svaren utformas har naturligtvis också med temat att göra. Till exempel en frågelistas om personlig hygien resulterade i närgångna berättelser om smuts och äckel (Klein 2003: 68ff). De gånger frågorna handlat om död och begravning är stämningarna naturligtvis också varit allt annat än "trevliga" (Ekrem 2000: 4ff). Samtidigt handlade den frågelistas som jag exemplifierar mina tankegångar med om kriget och dess följder. Ändå ges ett "trevligt" svar om "det goda livet" framför en eländesberättelse.

De frågelistssvar som jag tagit del av för min undersökning om hemmafruar på 1950-talet med utgångspunkt i frågelistan "Berätta om ditt 1950-tal" är över lag väldigt positiva till sin karaktär. De kan tolkas som uttryck för "det goda livet" i gångna, ofta nostalgiskt uttryckta, tider. De kommenterar livet som hemmafru ofta i och med att skribentens mor varit hemmafru och hennes insats i hemmet omtalas i positiva ordalag. Skribenterna är fulla av beundran när de skriver om sina mödrar – hennes arbete framställs som slitsamt och tungt på grund av bristande bekvämligheter och hon kunde minsann konsten att vända på slantarna. I svaren framkommer i vissa fall att modern ifråga mot sin vilja var "dömd till hushåll på livstid" eftersom fadern inte ville att modern skulle arbeta utanför hemmet (M 5601). Det är också fråga om att män omtalar sina fruar som hemma-

fruar på ett relativt oreflekterat såsom exempelvis: ”Min hustru var hemmafru och skötte hushållet” (M 5496). Svaret kan utläsas som ett uttryck för stolthet, att maken var stolt över att ha haft möjligheten att ha sin hustru hemma och stolt över det hon åstadkom. Men det kan också läsas som ett konstaterande utan värderingar. Att det i detta frågelistmaterial inte återfinns motsvarande eländesbeskrivningar som den som Maja och de övriga kvinnorna i Kvinnolivsmaterialet genererade kan bero på förväntningarna på hur ett gott svar ska utformas när det är ett traditionsarkiv som sänder förfrågan. Men det kan också bero på att arkiven inte ställt sådana frågor som skulle ha genererat berättelser om utsatthet och maktlöshet – i mitt fall om hemmafruns vardagsliv. Dialogen mellan ”beställare” och skribent kännetecknas i detta fall av en dold dialog. Denna dolda dialog kan liknas vid tanken om ”den tredje närvarande” i intervjusammanhang som etnologen Oskar Pripp nämner. Med detta avser han en osynlig frågeställare som i vissa fall tar över intervjun. Att så sker beror enligt Pripp på de budskap, bilder och förklaringsmodeller i samhället som omsluter den som intervjuas och som han eller hon inte kan bortse ifrån. Ett exempel på en sådan omslutning är då intervju-personer väljer att presentera sig utgående från stereotypa uppfattningar och tillskrivningar eller med utgångspunkt i psykologiserande resonemang. Detta gör att fältarbetaren borde reflektera över sin fältarbetsstrategi och ifrågasätta invant tänkande (Pripp 1999: 43ff). Framställningarna av ”det goda livet” kan vara ett uttryck för en stereotyp bild av 1950-talet som en lycklig tid samt ett resultat av given genrekonvention med utgångspunkt i tanken: så här brukar man gestalta 1950-talet. Reflektion över och ifrågasättande av frågornas art borde ske när en frågelistas skapas. Dels handlar det om att reflektera över frågornas art, genrekonventioner och förekomsten av ”den tredje närvarande”. Dels handlar det om att dokumentera dessa reflektioner så att forskare som inte deltagit i skapandet av frågelistan har en möjlighet

att ta del av den dialog som utan reflektion och dokumentering förblir dold.

Samtal med hemmafruar

Det sista exemplet är av annan karaktär än de två tidigare eftersom det är fråga om en muntlig intervju där berättelsen skapas i direkt och omedelbar dialog mellan intervjupersonen och mig i form av ett samspel (jfr Strandén 2010: 58ff). Det är en mindre slipad och språkligt mindre sammanhängande berättelse än en skriftlig levnadsberättelse men samtidigt också en mer spontan utsaga (Nurminen 1992: 221ff). Ofta uppfattas intervjun som uttrycksfull, inträngande, förklarande, att den kännetecknas av en närhet till det som undersöks, samt att den inger en känsla av autenticitet (Bursell 1993: 26ff). Intervjun innehåller det muntliga samtalets stilistiska kännetecken såsom användning av emfas, starka adjektiv, kraftuttryck och suckar. Dessa är stilmedel som berättaren använder som ett sätt att dramatisera berättelsen för att på så sätt att fånga lyssnaren och peka på det betydelsebärande i berättandet (Siikala 1990: 86ff; Marander-Eklund 2002: 113ff).

Intervjun⁹ med Elsa, men också med Ebba, Molly och Linnea, kretsar kring tre teman: minnen av 1950-talet, personliga drömmar och förväntningar på livet, samt erfarenheter av livet som hemmafru. Jag använde mig av ett frågeschema men följde det ganska löst. Intervjuerna karaktäriseras i hög grad av en jämförelse mellan dåtid och nutid där livet på 1950-talet görs begripligt genom att associera till förhållanden i dag. Den första som jag intervjuade för projektet var Elsa. Intervjun med henne gick väldigt ledigt – jag kände Elsa från förr – vi satt i hennes kök och tittade på bilder från 1950-talet. Elsa gestaltar sitt liv som hemmafru bland annat genom att återge narrativer, korta anedoktartade berättelser med en början och ett slut (jfr Arvidsson 1998: 25). Hon var glad över att ha fått en orsak att titta i de gamla fotoalbumen. Intervjuerna hölls i relativt ledig

samtalsstil. I vissa fall behövde jag inte ställa speciellt många frågor utan samtalet löpte på av sig självt. Att jag åldersmässigt är i kvinnornas barns ålder gjorde att det i vissa fall kändes som ett samtal mellan mor och dotter där modern berättade om tider som flytt men också som ett samtal oss kvinnor emellan. Att denna bit av vardagslivet var viktigt att dokumentera ansåg de alla samtidigt som vissa av dem menade att de inte hade så mycket att bidra med (jfr Mattsson 2011: 20; Strandén 2010).

Det avsnitt som jag inledningsvis valt att citera här återgavs som svar på min fråga om hur det var att vara ung på 1950-talet speciellt med tanke på att vara ung hustru och hemmafru. I intervjun framställer Elsa minnet av livet som hemmafru på 1950-talet som tungt. Hon understryker sina påståenden med hjälp av stilistiska medel såsom suckar, starka adjektiv och kraftuttryck. Elsa suckar när hon reflekterar över minnet av hennes arbetskrävande dagar i hushållet, hon betonar hur förbandstyget som användes som blöjor måste kokas och understryker detta med ett betonat "herregud". Att poängtera det tunga i att koka babyens blöjor är något som också Ebba gör: "... så kokade jag all den där babytvätten. Och då hade jag en stor blå kastrull som stod ständigt på spisen." Att Ebba till och med minns färgen på kastrullen hon kokade blöjorna i menar jag pekar på en särskild symbolisk laddning. Att arbetet med hushåll och babybyke var tungt och tidskrävande utgör också Elsas förklaring till att fruarna behövdes hemma på 1950-talet. I utdraget ur intervjun med Elsa framkommer också hur mammorna på 1950-talet måste vara hemma eftersom det inte fanns någon ordnad barnomsorg. Att Elsa berättar om att de gifta kvinnorna inte förvärvsarbetade på denna tid utan att de *måste* vara hemma är ett sätt att för mig som lyssnare berättiga sitt val att stanna hemma. Hon önskar få förståelse för sin livssituation med utgångspunkt i de värderingar som rådde på 1950-talet då det normerande idealet i medelklassens familjer gick ut på en hem-

mavarande mamma och en familjeförsörjande pappa (jfr Danielsen 2002: 11ff). Uttrycket "jag behövdes hemma", är något som återkommer i intervjuerna.

Kvinnorna som jag intervjuade var synnerligen angelägna om att förklara att tiderna var annorlunda på 1950-talet. Så gör också Molly genom att med emfas påpeka "det var så på *den* tiden [...] Att man skulle vara som den där som skötte hemma och allt vad nu där tillhörde." Linnea associerar till nutid då kvinnornas arbetssituation ser annorlunda ut: "Nå nu är det nu så vanligt [med förvärvsarbetande mammor], men det var annat då (småskratt). Man tänkte på ett annat sätt." Att framhäva att tänkesättet var ett annat på 1950-talet anser jag hänger ihop med omvärderingen av hemmafruns situation från slutet av 1960-talet och framöver i samband med andra vågens feminism som motade kvinnorna ut ur hemmet. Kvinnorna önskar i samtal med mig bli förstådda och respekterade med utgångspunkt i de då, på 1950-talet, rådande normerna och värderingarna. De föreställer sig att jag omfattar de värderingar om kvinnans "plats" som blev aktuella på 1970-talet och betonar därför de normerande ideal som de levde enligt. Här kan dessa tankar om kvinnans "plats" uppfattas som en "tredje närvarande" vilket gör att de så bestämt tar avstånd ifrån dessa tankegångar.

Elsa framhåller att hon upplevde livet som ung hustru och mor som arbetsdrygt: "Jo, jobbigt. Men alla hade det ju *lika*, så man trodde att det skulle vara på det sättet". På så sätt relaterar hon till det då på den tiden omgivande idealet om att stanna hemma som hemmafru. Som ung hustru och mamma ifrågasatte hon inte detta ideal utan anpassade sig till det. Elsas berättelse kan tolkas som en hjälteberättelse om tungt arbete i enkla förhållanden. I berättelserna gestaltas en heroisk kvinnlighet, en kvinna som klarar av tungt arbete. Den heroiska kvinnligheten kan också ses som en del av föreställningen om den starka finländska kvinnan (Markkola 2002: 79). Samtidigt bildar be-

rättelsen en motivering för beslutet att stanna hemma. Denna hjälteberättelse anser jag växer fram i relation till mig som intervjuare. Efter som idealet med en hemmavarande mamma omvärderades under sent 1960-tal och 1970-tal då hemmafruarna förväntades, kunde och också ville bege sig ut i arbetslivet krävs en motivering för varför kvinnan i fråga *inte* gjorde det (Axelsson 1992: 22). En möjlig tolkning är att Elsa och de andra kvinnorna jag intervjuat utgår från att jag representerar en syn på hemmafruar som en sorts förspild kvinnokraft och som ett uttryck av patriarkal ordning så som andra vågens feminister i vissa fall gör. Bland annat Yvonne Hirdman anser att hemmafruns tillvaro vilar på en tvingande patriarkal genusordning (Hirdman 2007). Det är som om mina intervjupersoner önskar garantera att jag ger deras berättelser rättvisa. Därför lyfter de fram det tunga och myckna arbetet som de förväntades göra.

De öppna frågorna i intervjun ledde till ett berättande med den muntliga intervjuens kännetecken där formen och stilen för det berättade är av betydelse. Öppna frågor ger utrymme för intervjupersonens erfarenheter och tolkningar av dem. En aspekt på form är de stilistiska drag som förekommer i intervjun och som blir synliggjorda med en transkribering som framhäver den muntliga karaktären (Tedlock 1971: 114ff). Att fokusera på berättandets form och stil är ett sätt att nå det betydelsebärande i det som berättas. På så sätt ger det möjlighet till ett analytiskt djup. Samtidigt är intervjusituationen och den dialog som sker i den av betydelse. Som intervjuare representerade jag i detta fall dels en vetenskaplig instans, dels en generations- och könstillhörighet. Det var fråga om hur en äldre kvinna berättar om förutsättningar för livet som hemmafru på 1950-talet för en annan kvinna som åldersmässigt kunde vara en dotter. Dessutom är det en hemmafru som berättar och motiverar sitt val av att stanna hemma för en yrkesverksam kvinna. Detta resulterade i ett berättande som med hjälp av stilistiska medel fokuserar på att

nå erkänsla för ett livsval i enlighet med då rådande normer.

Slutord

I denna artikel har jag diskuterat olika materialtyper, skriftliga levnadsberättelser, frågelistsvar och muntliga intervjuer som alla på ett eller annat sätt gestaltar vardagslivet som hemmafru på 1950-talet. Centralt har varit att diskutera frågornas utformning och betydelse och den betydelse som instansen har som uppmanar till att berätta. Förutom skillnaden mellan det muntliga, spontana, uttalat dialogiska och icke-slipade berättandet i intervjuerna och de skriftliga, mera slipade levnadsberättelserna och frågelistmaterialet framträder även andra skillnader. För det första handlar det om de ställda frågornas karaktär. Öppna och inkluderande frågor skapar möjlighet för att gestalta erfarenhet i berättandets form på ett reflekterande sätt och där användning av värderande ord och emotionsuttryck förmedlar berättarens hållning till världen. I det material som jag analyserat ter det sig som långt styrda och detaljerade frågor resulterar snarare i kronologiska sekvenser än ett berättande. För det andra och mycket centrala handlar det om att en kvinnoforskningsinstitution och ett traditionsarkiv som initiativtagare och mottagare genererar olika typer av berättande. Det förra ledde till en berättelse om "det bittra livet" medan traditionsarkivets frågelista resulterade i mera neutrala berättelser eller positiva berättelser om "det goda livet". Intervjuerna skapade i en dialog mellan de äldre kvinnorna och mig resulterade i en hjälteberättelse om hårt arbete samtidigt som jag läser ut en önskan om att bli förstådda enligt de normer som rådde på 1950-talet. De önskar att jag ska ha en empatisk förhållning till deras erfarenheter och genererar därför ett slags "förstå mig rätt"-berättelser (Strandén 2010).

De olika materialtyperna resulterade således i olika narrativa strategier som genom olika användning av aspekter av stil, form och betydelse gestaltar erfarenheterna på olikarta-

de sätt. Det innebär inte att de olika materialtyperna skulle vara av bättre respektive sämre kvalitet utan de har helt enkelt olika utgångspunkter och resulterar i endera i ett berättande som ger god ingång i skribentens/intervjuersonens världsbild eller i kronologiska sekvenser med detaljrikedom om det förgångna. Vilketdera forskaren använder bör stå i relation till det kunskapsmål han eller hon har som målsättning. Samtidigt påstår jag att omedvetenheten om den dolda dialogen gällande i synnerhet frågelistmaterialet är problematisk. För att undvika att dialogen mellan den som ställer frågor och den som svarar på frågelistor förblir dold krävs eftertanke gällande frågor- nas art och dokumentering av de tankegångar som var aktuella då frågelistan skapades. Det innebär också att beakta betydelsen av ”den tredje närvarande”. Om så inte görs finns risk för reproducering av stereotypa uppfattningar med utgångspunkt i givna genrekonventioner snarare än att bilda en ingång till människors erfarenheter.

Min avsikt i denna artikel var inte att visa på någon allmängiltighet i ett större material utan att diskutera frågor och avsändaren/mottagarens betydelse i skapandet av biografiskt material. Jag anser att det är synnerligen viktigt att föra metodologiska diskussioner kring skapandet av det empiriska materialet eftersom det visar sig att hur vi ställer frågor och vem som ställer frågor resulterar i olika typer av material med utgångspunkt i olika genrekonventioner. Detta bör forskarna vara medvetna om eftersom som ”vi” ropar får ”vi” svar.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Opublicerade

Åbo, Åbo Akademi, Institutet för kvinnoforskning

Kvinnoliv i Svenskfinland (KLiv) 1995–1996: Maja KLiv 33, Emma KLiv 49, Ella KLiv 71, Alice KLiv 116.

Åbo, Åbo Akademi, Cultura, Etnologiska samlingarna: Frågelistan nr 63 (2000) ”Berätta om ditt 1950-tal”,

Frågelistan nr 71 (2006) ”När freden kom”.

Folkloristiska samlingarna, intervjuer Elsa IF mgt 2010/3, Linnea IF mgt 2010/4, Ebba IF mgt 2010/6, Molly IF mgt 2010/7.

Publicerade

Ahmed, Sara 2004. *Cultural politics of emotion*. Edinburgh: University Press Edinburgh.

Arvidsson, Alf 1998. *Livet som berättelse. Studier i levnads- historiska intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

Att samla självbiografiskt material. *Handledning och för- teckning över Nordiska museets frågelistor* 1991. Red. Stefan Bohman et al. Stockholm: Nordiska museet.

Axelsson, Christina 1992. *Hemmafrun som försvann. Övergången till lönearbete bland gifta kvinnor i Sverige 1968–1981*. (Institutet för social forskning 21.) Stockholm: Stockholms universitet.

Bursell, Barbro 1993. Intervjun som kunskapskälla. I: *Muntliga möten. Om intervjuer i museernas sam- tidsdokumentation*. Stockholm: Nordiska museet, s. 12–35.

Carlstedt, Gunilla & Annika Forssén 1999. *Mellan ansvar och makt. En diskussion om arbete, hälsa och ohälsa utifrån tjugo kvinnors livsberättelser*. Luleå: Luleå uni- versitet.

Dahmén, Erik 1963. *Ekonomisk utveckling och ekonomisk politik i Finland. En undersökning av åren 1949–1962 samt några framtidsperspektiv*. Helsingfors: Finlands Banks institut för ekonomisk forskning.

Danielsen, Hilde 2002. *Husmorhistorier. Norske husmødre om menn, barn og arbeid*. Oslo: Spartacus.

Ehn, Billy, 1992. Livet som intervjukonstruktion. I: *Själ- vbiografi, kultur, liv: Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Red. Christoffer Tigerstedt, J P Roos & Anni Vilkkö. Stehag: B Östlings bokförlag Symposium, s. 199–219.

Ek, Sven B 1989. *Qultur som problem*. Göteborg: Robek- Konsult.

Ekrem, Carola 2000. Frågelistan och döden. I: *Själviogra- fen 1/ 2000*, Stockholm, s. 4–7 s.

Hagelstam, Sonja 2011. Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoit- taminen jatkosodan poikkeusoloissa I: *Kirjeet ja histo- riantutkimus*. Red. Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahti- nen & Kirsi Vainio-Korhonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 299–328.

Hagström, Charlotte & Lena Marander-Eklund 2005. Att arbeta med frågelistor. En introduktion. I: *Frågelistan som källa och metod*. Red. Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund. Lund: Studentlitteratur, s. 9–29.

Heiskanen, Markku 1998: *Usko toivo harkkaus. Kyselytutki- mus miesten naisille tekemästä väkivallasta*. Helsinki: Tilastokeskus.

Hirdman, Yvonne 2007. *Gösta och genusordningen. Femi- nistiska betraktelser*. Stockholm: Ordfront.

Högdahl, Elisabeth 2005. *Kreativ etnografi. Konferenspaper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudi- er, Norrköping 13–15.6.2005*. www.ep.liu.se/ecp/015/

- Iloinen 1950-luku. *Purkkaa, sotakorvauksia ja unelmia*. 2003. Red. Kai Linnilä et al. Jyväskylä: Amanita.
- Johansson, Anna 2005. *Narrativ teori och metod. Med livsberättelsen i fokus*. Lund: Studentlitteratur.
- Keski-Nisula, Anna-Lena 1998. ”Är detta rimligt? Om maktlöshet och uppror i livshistorier skrivna av kvinnor”. I: *I dialog med kvinnoliv*. Red. Harriet Silius et al. (Publikationer från institutet för kvinnoforskning vid Åbo Akademi 11.). Åbo: Åbo Akademi, s. 61–89.
- Klein, Barbro 2003. Nm 223 Personlig hygien. Reflektioner kring frågelistor, meddelarskap och vetenskap. I: *Frågelist och berättarglädje. Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*. Red. Bo G, Nilsson et al. Stockholm: Nordiska museet, s. 69–88.
- Klinkmann, Sven-Erik 2003. Nostalgiska strategier i filmen *Il Postino*. I: *Människan och tiden. Time and humanity*. Red. Nils G. Holm & Ulrika Wolf-Knuts. (Religionsvetenskapliga skrifter 60.). Åbo: Åbo Akademi, s. 93–124.
- Kristensson Uggla, Bengt 2010. Människan är inte en berättelse. Om identitet och narrativitet. I: *Biografiska betydelse. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman. Hedemora: Gidlund, s. 67–86.
- Leinikki, Sikke 2011. Pätäkitty työ, sukupuoli ja toimijuus (työ)elämässä. I: *Työtä tekee mies, nainen*. Red. Kirsi-Maria Hytönen & Eerika Koskinen-Koivisto. (Väki Voimakas 24). Jyväskylä: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 179–203.
- Lejeune, Philippe 1989. *On autobiography*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lundgren, Eva et al. 2001: *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfattningsundersökning*. Umeå: Brottsförmyndigheten.
- Marander-Eklund, Lena 2002. Narrative Style. How to Dramatize a Story. I: *Arv* 2002 s. 113–123.
- Marander-Eklund, Lena 2009. ”Kanske den bästa tiden i mitt liv”. Analys av emotioner i ett frågelistmaterial om livet i efterkrigstidens Finland. I: *Tidskrift för kulturforskning* 2009/4 s. 22–38.
- Marander-Eklund, Lena & Ann-Catrin Östman 2011. Biografiska betydelse. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser. I: *Biografiska betydelse. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman. Hedemora: Gidlund, s. 7–20.
- Markkola, Pirjo 2002. Vahva nainen ja kansallinen historia. I: *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*. Red. Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen. Tampere: Vastapaino, s. 75–90.
- Matthews, Glenna 1987. ”Just a housewife”. *The rise and fall of domesticity in America*. New York: Oxford University press.
- Mattsson, Kristin 2011. *Att skriva det finlandsvenska. Etnicitet i kvinnors livshistorier*. Åbo: Åbo Akademi förlag.
- May, Vanessa 2001. *Lone motherhood in Finnish women's life stories. Creating meaning in a narrative context*. Åbo: Åbo Akademi förlag.
- Nurminen, Eija 1992. En jämförelse mellan skriftliga och muntliga livshistorier. I: *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Red. Christoffer Tigerstedt et al. Stockholm: Stehag: Symposium, 221–240.
- Nylund, Skog Susanne 2005. Hisnande historier och talande tystnader. Berättelser i frågelistsvar. I: *Frågelistan som källa och metod*. Red. Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund. Lund: Studentlitteratur, s. 149–168.
- Nylund, Skog Susanne 2011. Rörliga rötter. Intertextualitet och diaspora i en judinnas levnadsberättelse. I: *Biografiska betydelse. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Red. Lena Marander-Eklund & Ann-Catrin Östman. Hedemora: Gidlund, s. 111–132.
- Oakely, Ann 1976 [1974]. *House Wife*. Middlesex: Penguin.
- Polanyi, Livia 1985. *Telling the American story. A structural and cultural analysis of conversational storytelling*. Norwood: Ablex.
- Pripp, Oscar 1999. Reflektion och etik. I: *Etnologiskt fältarbete*. Red. Lars Kaijser & Magnus Öhlander. Lund: Studentlitteratur, s. 41–54.
- Saarikangas, Kirsi. 1993: *Model Houses for Model Families. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland*. Helsinki: Societas Historica Finlandiae.
- Sand, Gunilla 1998. Kvinnoliv i Svenskfinland – ett tvärsnitt av materialet. I: *I dialog med kvinnoliv*. Red. Harriet Silius et al. (Publikationer från institutet för kvinnoforskning 11.) Åbo Akademi: Institutet för kvinnoforskning, s. 34–60.
- Satka, Mirja 1993. Sota-aika perhekäsitusten ja sukupuolten suhteiden murroksena. I: *Hyvinvointivaltio ja historian oikut*. Red. Pertti Haapala. (Väki voimakas 6). Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, s. 57–73.
- Siikala, Anna-Leena 1990. *Interpreting oral narrative*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica. (FF Communications 245.)
- Silius, Harriet & Ann-Catrin Östman 1998. Att berätta och lyssna till livshistorier – en diskussion kring våra läsningar. I: *I dialog med kvinnoliv*. Red. Harriet Silius et al. (Publikationer från institutet för kvinnoforskning 11.) Åbo Akademi: Institutet för kvinnoforskning, s. 10–33.
- Strandén, Sofie 2010. ”I eld, i blod, i frost, i svält”. *Möten med veteraners, lottors och sjuksköterskors berättande om krig*. Åbo Akademi: Åbo.
- Tannen, Deborah 1995 [1990]. *Du begriper ju ingenting. Samtal mellan män och kvinnor*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Tedlock, Dennis 1971. On the translation of style in oral narrative. I: *Journal of American Folklore* 89, s. 114–133.
- Vilkko, Anni 1992. ”Att skaka hand med handskarna på”. Kvinnliga självbiografier och tolkarens position. I: *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Red. Christoffer Tigerstedt et al. Stockholm: Symposium, s. 107–127.
- Åström, Lissie 1990. *Fäder och söner. Bland svenska män i tre generationer*. Stockholm: Carlsson.

Öberg, Peter 1999. *Livet som berättelse. Om biografi och äldre*. Uppsala: Uppsala University.

SUMMARY

As we call so shall we be answered - methodological aspects in the formation of oral and written biographical material. In this article, I have discussed various types of materials: written biographies, questionnaire answer, and oral interviews; all of which in one way or another portray the everyday life of a housewife in the 1950s. Of central importance has been the discussion concerning the formation of the questions and their significance, as well as the importance of that the authority has been requested to tell. In addition to the difference between the oral, spontaneous, spoken dialogic and unpolished life narratives in interviews and the written, more polished life stories and questionnaire material, other differences also occur. Firstly, these concerns the nature of the questions asked. Open and inclusive questions create the opportunity to shape the experience in the narrative form in a reflective manner, and also allow the use of significance words and emotional expression to convey the narrator's attitude toward the world.

In the material I analysed it seems that very controlled and detailed questions resulted rather in chronological sequences than a narrative. Second, and very central, is the fact that a women's research institute and a tradition archive, as initiator and receiver, generate different types of storytelling. The former led to a story about "the bitter life" while the tradition archive's questionnaire resulted in more neutral stories or positive stories about "the good life". The interviews created in a dialogue between the older women and me resulted in a heroic tale of hard work while, as I understand it, expressing a desire to be understood according to the standards that prevailed in the 1950s. They want me to have an empathetic attitude to their experience and therefore generated a kind of "understand me right" -stories (Strandén 2010).

The different types of materials thus resulted in different narrative strategies through the use of various aspects of style, form, and meaning, which portray experiences in different ways. It does not mean that the different types of materials would be of better or worse quality but that they simply have different starting points and result in either a narrative that provides good access into the writer / interviewee's worldview or in chronological sequences which are rich in detail about the past. Whichever the researcher uses should be in relation to the learning goals he or she has as their aims. At the same time, I would suggest that an unawareness of the hidden dialogue regarding in particular the questionnaire material is problematic. To avoid the dialogue remaining hidden between those who are asking the questions and those responding to the questionnaires requires reflection as regards the nature of the questions and the documentation of the thought processes that were current when the questionnaire was created. It also means taking into account the importance of the "third presence". If this is not done there is a risk of reproducing stereotypical understandings based on the conventions of the given genre, rather than establishing access to the human experi-

ence.

My intention in this article was not to show any general application for larger material, but to discuss the questions and the senders / recipient's significance in the creation of biographical material. I think it is extremely important to conduct methodological discussions about the creation of empirical material, because it transpires that how we ask questions, and who asks questions results in different types of materials that are based on the different genre conventions. Researchers should be aware this because as "we" call so shall "we" be answered.

- 1 Begreppet biografiskt material är bredare än begreppet självbiografiskt material. Det senare innebär endast ett berättande om ett själv medan ett biografiskt material innebär dels ett berättande om självet, dels om andra (Marander-Eklund & Östman 2011: 7)
- 2 Under 1990-talet sattes mycken vikt vid läsningen av levnadsberättelser med tänkt läsare (*implied reader*) i fokus. Denna läsare sägs långt som manlig till sin kulturella läggning (Vilkko 1992: 112). Man talade också om en självbiografisk pakt (Vilkko 1992: 107, se Lejeune 1989: 29f)
- 3 Artikeln är ett delresultat av projektet "Happy days? Everyday life and nostalgia of the extended 1950s" (FA 137923). I min andel av projektet studerar jag gestaltningar av hemmafruars liv i Svenskfinland med fokus på 1950-talet med utgångspunkt i olika materialtyper. Ett stort tack till Sofie Strandén-Backa för kommentarer på artikelmanuset.
- 4 Här återfinns Alice (KLiv 116) som hela sitt liv var hemmafru, Ella (KLiv 71) som var representationshustru och som skrev artiklar, Maja (KLiv 33) som utförde arbetsuppgifter med utgångspunkt i hemmet och Emma (KLiv 49) som var diplomathustru. Deras öden är relativt olika men har det gemensamma draget att de alla representerar en högre medelklass.
- 5 Att levnadsberättelserna handlar om upplevelser om livets baksidor aktualiserar starkt de etiska frågeställningarna.
- 6 <http://web.abo.fi/arkiv/etn/dokument/fragelista70.pdf>
- 7 Här använde jag sökordet "hemmafru". Sökningen gav 47 träffar i frågelistmaterialet. De frågelistor som är aktuella handlar om ransoneringstiden (1 svar), arbete på landsbygden och i tätorter (1 svar), 1950-talet (29 svar), Bruksliv (6 svar), 1960-talet (4 svar) och När freden kom (6 svar).
- 8 Från och med år 1964 fick mödrar en lagstadgad rätt till 54 vardagars moderskapsersättning (Finlex 364/1963). År 1970 förlängdes tiden till 180 vardagar (Finlex 320/1970). I Finland trädde lagen om barndagvård i kraft år 1973.
- 9 Jag har gjort sex intervjuer med kvinnor som är födda på 1920-och 1930-talet från både större och mindre städer i svensktalande trakter i Finland. Kvinnorna har mer eller mindre hela sitt liv varit hemmafruar. Min intervjustrategi gick ut på att jag frågade om kvinnan ifråga upplevde sig som hemmafru och ställde frågor kring hemmafruns vardag, om barnkötseln, matlagning för att på så sätt nå de erfarenheter av livet som hemmafru med utgångspunkt i 1950-talet.

RECENSIONER

Metodologiska utmaningar i forskningsprocessen

Metodböcker för studerande och forskare som sysslar med kulturanalys i olika former utgör i dag en allt populärare och viktigare vetenskaplig genre, vilket omvittnas t ex av framgången för en bok som Mieke Bals *Travelling Concepts in the Humanities* från år 2002 eller för den delen en viktig bok om speciellt metodik när det gäller visuella studier, Gillian Roses *Visual Methodologies*, vars första upplaga utkom 2001. Inte minst just *Travelling Concept* tycks ha spelat en viktig roll som impulsivare för finländska försök att fånga in de metodologiska komplexiteterna och utmaningarna i kulturforskningsprocessen. Det visas t ex redan av rubriken på den fylliga (över 450 sidor) översikten *Vaeltavat metodit* (på svenska vandrande metoder) som gavs ut av kulturforskare i Joensuu år 2010 (recenserad i *Budkavlen* 2011). När den svenskspråkiga, utpräglat praktiskt lagda *Metodkompassen* gavs ut 2004 av kulturforskare (folklorister och religionsvetare) vid Åbo Akademi var just Bals bok en central referenspunkt i den recension boken fick i *Finsk Tidskrift*. Det visar på, så vitt jag kan se, att det existerar ett fortgående behov av pålitliga vägvisare för ingångar i kulturanalysens enorma problemfält, ett område som alltså är svåröverskådligt och troligen aldrig kommer att bli ett område där en enda metodik eller forskningsansats kommer att bli dominerande, även om t ex Foucaultiansk diskurs- och maktanalys ofta framstått som den bas utan vilken en kulturanalys värd att tas på allvar inte kan existera.

Det som gör kulturanalysen så utmanande är bl a att undersökningarna tar upp så fundamentala frågor om tid och rum, text och tolkning, historia och minne, individ och kollektiv, att det helt enkelt är omöjligt att nå fram till någon typ av allomfattande teori, vilket gör att en metodologisk relativism på gott och ont så lätt breder ut sig inom de här forskningsområdena och disciplinerna. Därför är också Seppo Knuuttills ord från *Vaeltavat metodit* bra att hålla i minnet när man läser den nya, jämfört med den boken, något tunnare ”systemvolymen”, *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin* (2011). Knuuttilla påpekade då det kanske inte alltid helt genomreflektade faktum att frågor om vilka forskningsfrågor man ställer till ett material är helt avgörande för hur detta material sedan kommer att se ut. När jag läser *Tekstien rajoilla*¹ som, till

skillnad från *Vaeltavat metodit* eller *Metodkompassen*, inte är skriven av forskare från ett enda universitet (däremot är skribenterna starkt koncentrerade till två universitet, Turun yliopisto i Åbo och Itä-Suomen yliopisto i Joensuu) är det ett par övergripande frågeställningar som har en speciell betydelse för min läsning.

Den första frågan gäller hur dessa tretton texter skrivna av folklorister, historiker, kvinnoforskare, litteraturvetare, medieforskare och kulturanropologer handskas med det besvärliga – och spännande! - området identitet och identitets kategorier, forskning om identitet alltså. Inte minst är jag spänd på att se om ett forskningsgrepp som i dag introduceras mer och mer finns företrätt i antologin, jag tänker alltså på det intersektionella angreppssättet, där man inte isolerar en enda identitetsbaserande kategori, som klass eller kön eller etnicitet, som utgångspunkt för sin undersökning, utan söker skärnings- och ömsesidiga påverkningspunkter och –linjer mellan flera, i bland många olika identitetsformande kategorier (eller identifikationsprocesser, om man väljer att se kategorierna som mer öppna, flytande). Det måste genast sägas att boken vad gäller just detta sätt att läsa – som alltså kan sägas hylla ett av de ideal som lyfts fram här, nämligen att läsa ”motströms” – inte ger speciellt mycket. Det intersektionella perspektivet är inte närvarande i någon som helst central mening. Visserligen nämns identitetskategoriernas mångfald i ett flertal texter, men steget över till att diskutera hur dessa kategorier/kategoriseringar fungerar s a s ”i verkligheten” eller i det studiematerial externa diskuterar, dvs i texter av mycket varierande slag, tas aldrig. Det betyder inte att inte boken skulle vara ett värdefullt bidrag vad gäller metodologiska frågor inom kulturforskning som fokuserar på texter. Det betyder däremot att fokus i texterna finns på andra frågeställningar, framför allt kanske på narratologi och minnesforskning.

En iakttagelse jag gjorde i samband med recensionen av *Vaeltavat metodit* som förstärks när jag läser den nu aktuella boken vad gäller influens- och referensområdet som de finska kulturforskarna befinner sig i, i varje fall om man ser på hur texterna och listor över refererad litteratur ser ut, blir att det nordiska inslaget, för att inte tala om det finlandssvenska, är närapå non-existent. Det är i stället de engelskspråkiga böckerna som fungerar som viktiga

1 Sami Lakomäki, Pauliina Latvala & Kirsi Laurén, *toimittaneet* 2011. *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkö-*

kulmia kirjoitettuihin aineistoihin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 356 s.

inspirationskällor, vid sidan av de finskspråkiga, som i det här fallet är det helt dominerande dialogområdet för de enskilda texterna. Ett visst intryck av en kulturanalys som byggs upp för att kunna vara så nationellt självförsörjande kan därmed inte undvikas, liksom alltså inte heller det faktum att det, förutom den nationella kulturanalysdiskursen, är nästan enbart böcker från en engelskspråkig sfär (också allt oftare originalböcker på engelska) som utgör det utifrån kommande influensområdet. Att det nordiska och finlandssvenska är så marginaliserat upplever jag som ett problem som inte är helt lätt att lösa, ett problem som också har tydliga kultur- och utbildningspolitiska konsekvenser.

Att det omvänt också ofta kan vara så att skandinaviska forskare, av språkliga skäl (dvs bristande kunskaper i finska) inte förmår ta till sig spännande forskning på finskt kulturanalytiskt håll är inte mindre problematiskt, tvärtom kanske. Det är också så att alldeles för få böcker inom det här området, skrivna på finska, finns översatta till nordiska språk eller för den delen engelska. En allt svagare undervisning i svenska i finska skolor i Finland riskerar alltså, ifall denna trend fortsätter, att ytterligare försvaga mångfalden vad gäller kulturella och språkliga intryck för landets språkliga majoritet (en motsvarande tendens i finlandssvensk kulturanalytisk forskning kan motverkas genom ett aktivt intresse för dels finsk, dels övrig nordisk kulturforskning).

Tendensen mot en ”anglifiering” av kulturvetenskaperna fick för övrigt, vid den nordiska etnolog- och folkloristikongressen som hölls i Bergen i juni 2012, en tydlig uppbackning i en i sig mycket spännande keynote-föreläsning - ”*Toxic Waste or Accidental Happy Endings? Reflections on Ethnology’s Impact on Cultural Diversity*” - av professorn i etnologi i Helsingfors, Hanna Snellman, som förespråkade engelskan som ett allt starkare lingua franca också i nordiska kongress-sammanhang inom ämnena etnologi och folkloristik. Jag är långt ifrån säker på att det förslaget är speciellt lyckat, om man tänker på behovet av en stark och självständig nordisk forskning inom de här ämnena.

Av de välskrivna och förhållandevis lättillgängliga texterna i *Tekstien rajoilla* vill jag speciellt lyfta fram några som jag tror har en speciell teoretisk relevans, vilket gör dem viktiga för forskare från flera olika närliggande discipliner.

En sådan text är Annamari Irantos text som utifrån läsningar av brev och dokument kring den finske tv-personligheten Hannu Karpos tv-program *Karpolla on asiaa* i MTV3 om människor som upplever sig ha blivit orättvist behandlade av myndigheterna, ställer en rad viktiga frågor om upplevelser, känslor, både hos dem som skrivit texter som forskaren undersöker och forskarens egna känslor. Hon betonar speciellt behovet av ett mångfacetterat forskningsnät i den typ av starkt kontextdriven forskning som det i det här fallet gäller, vilket hon gör bl a med hjälp av

tematiseringar av materialet och forskningsdagbok, kombinerade med en Ricoeurs hermeneutisk ansats som gör att tolkningsmöjligheterna teoretiskt sett kan te sig nästan obegänsade. Samtidigt finns här, och det kan man kanske se som en speciell landvinning i inte minst finskspråkig kulturforskning, en medvetenhet om en punkt i forskningen när en sk saturation är för handen, dvs forskningsmättet börjar kännas rågat och det tilläggsvärde som ytterligare forskning i ämnet kan ge framstår som alltmer begränsat. Iranto har försökt – och, tycker jag, lyckas i detta – visa på hur man kan föra diskursanalysen av enskilda texter vidare genom att analysera det hon kallar ”puhunnat”, dvs sätt att tala, alltså ett slags språkakter där fokus kommer att ligga på kunskapsproduktion vad gäller den typ av tänkande om rätt och orätt som texterna innehåller. Hon säger att språkaktornas intentionalitet framhäver det faktum att det handlar om en medveten verksamhet från språkbrukarnas sida, en vilja att säga någonting med en viss bestämd avsikt. De diskursiva praktikerna producerar ett speciellt utformat fält av yttranden samtidigt som språkbruket i sig producerar diskurser. Frågan är sedan hur långt uttolkaren av texterna kan gå i sina tolkningsförsök. Iranto påpekar att tolkandet inte kan innebära att forskaren nödvändigtvis i samtliga fall ska ställa sig på skribenternas sida, genom ett godkännande av sakinnehållet i utsagorna. Frågan kommer också att handla om forskarens egen subjektivitet, vilket enligt Iranto innebär att forskaren också bör kunna utmana etablerade läsarter bl a genom experiment och motströms-läsningar av texterna.

En annan mycket intressant text som tar upp frågor om kontextualiseringens problem är Anna Hynnins där författaren diskuterar kontextualiseringar vad gäller skrivande för olika insamlingsprojekt hos arkiv. Hynninen diskuterar de olika skrivsätt som en av Suomalaisen Kirjallisuuden Seuras mest aktiva sageskvinnoor/skribenter, Toini Pelkonen, i olika insamlings-sammanhang producerat, texter som på ett självbiografiskt sätt, vilket Hynninen visar, bygger upp alltmer komplexa och ”okonventionella” livshistorier knutna till denna person. Det förtjänstfulla i Hynnins analys är bl a att hon noggrant kan visa på hur många olika nivåer det är som påverkar det kontextuella i detta (och andra liknande) fall. Utgående ifrån Richard Baumanns tanke om ett ”nätverk av kontexter” bygger Hynninen upp en förståelse av Pelkonens olika texter som framhäver att tolkningen bör grunda sig på en fungerande, relevant kontextualisering. Hon säger att kontextualiseringen av forskaren kräver en speciell bedömningsförmåga, en kännedom om olika tolkningskontexter och ett kreativt tänkande. De olika kontexterna hänger ihop på olika sätt. Att göra en skillnad mellan dem är ofta som att dra ett streck i vattnet, något som då alltid måste göras utifrån de speciella utgångspunkterna och förutsättningarna i materialet i fråga. De kontextuella nivåer Hynninen undersöker i Pelkonens texter är arkivinstitutionen/insam-

lingsdirektiven, konventionerna vad gäller självbiografiskt skrivande/arkivavtalet, den kulturella och sociala kontexten, skrivtidpunkten, berättarpositionen, skrivmotiven samt som sista faktor forskaren själv som den som till sist bygger upp kontexterna. Vad gäller de olika versioner av sitt liv Pelkonen utformat i texterna konstaterar Hynninen, referande till en undersökning av Pauliina Latvala, att en lokalisering vad gäller förhållandet till gårdagen i ett fall som Pelkonens har åtminstone tre olika dimensioner: en lokalisering i relation till en landsbygdsidyll, en lokalisering i relation till en marginal och en lokalisering i form av en medveten skrivvariant.

Den tredje texten jag speciellt vill lyfta fram ur denna innehållsrika och mångsidiga antologi är Jyrki Pöysäs viktiga undersökning av tidsbegreppets komplexiteter i uppteckningar gjorda av en skribent, om hur det var att leva som ung kvinna i en by i Karelen under inbördeskrigets dagar 1918. De olika kronologier och tidsskikt Pöysä lyfter upp utgår ifrån ett tänkande kring tiden betraktad dels som en rörelse, dels som en fråga om upprepning (iterabilitet). Pöysä som filosofiskt baserar sin text ända tillbaka hos kyrkofadern Augustinus meditationer om tiden och i Marcel Prousts sätt att hantera tidsbegreppet i sin stora romansvit *På spaning efter den tid som flytt*, samt narratologiskt på

Gérard Genettes undersökningar av **berättandets temporaliteter**, utför en noggrann närläsning av den undersökta texten med hjälp av ett tidsbegrepp som delar upp uppteckningarna i i detta fall tre olika textuella nu-situationer som sedan undersöks speciellt vad gäller hur dessa ”nu- eller närvaro-plataer” i texterna kompliceras genom att skribenten för in dels tillbakablickar (flashbacks) och dels framåtblickar (flashforwards) samt också ett slags affektiva resonansbottnar där textens tyngd ökar. Därmed kan Pöysä öppna upp texten i vad han kallar mikrotemporaliteter. En slutsats blir att det med utgångspunkt i det Genette kallar ”den första berättelsen”, dvs den berättelse som utgör en bas för det övriga, blir möjligt för forskaren att noggrant, om än alltid enbart delvis, rekonstruera de subjektiva perspektiven i beskrivningarna av händelseförloppet eller -förloppen. Därmed kommer forskaren också, menar Pöysä, att kunna visa på hur skribentens världsuppfattning, i form av textens **inbyggda temporaliteter (aningar, profetior, minnesbilder, intensiva nu-upplevelser, känslor av tidlöshet etc.)**, hela tiden konstrueras i de texter som forskaren studerar. Pöysäs text fungerar som en stark avslutning på antologin som med sitt breda innehållsområde och sina välskrivna texter är en samling som också som helhet kan rekommenderas.

Sven-Erik Klinkmann

Konflikter och förtroende i skärgården

Skärgården – och särskilt den åboländska – har många kvaliteter. På en överordnad nivå råder en bred konsensus om att de estetiska elementen i skärgården är av hög kvalitet. Längre ned i denna hierarki finns emellertid inte en sådan konsensus. Det finns många kategorier av individer med relation till skärgården; de har var för sig egna uppfattningar om den kulturella ordningen – förstätt i ett konstruktivistiskt¹ sammanhang – av element i skärgården, från naturens skönhet, till sälar, skarvar, vindmöllor, fiskodlingar etc.

En del av dessa individer uppträder i flera sammanhang i olika roller, medan andra enbart har en roll i ett skärgårdssammanhang. De kan vara biologer, teologer, kulturhistoriker som tar upp skärgården i något sammanhang samtidigt som de har sommarstuga i skärgården, seglar eller har någon annan skärgårdsanknytning. De kan också vara affärsmän eller ha jobb inom den offentliga sektorn utan någon anknytning till skärgården i jobbet. På fritiden kan relationen bestå i att de rätt mycket på samma sätt som de förra använder en sommarstuga, seglar eller på annat sätt gör något med anknytning till skärgården. I allmänhet använder nämnda individer skärgården i ett fritidssammanhang. Delvis som en kontrast finns sedan de bofasta som också har sina uppfattningar om denna kulturella ordning. Många av dem använder skärgården i ett ekonomiskt sammanhang och får sin inkomst från skärgården som resurs. Andra får en del av sin utkomst från olika former av distansarbete.

Denna kontinuerliga process kring den enskilda individens kulturella ordning av sin omvärld – diskurs om man så vill – finns det inte något objektivt, neutralt slut på; den fortsätter ibland med nya element och ibland så att element faller bort.

Föreliggande bok² är ett inlägg i denna diskussion. Den är redigerad och skriven av forskare i biologi, statsvetenskap och teologi.

Björn Vikström har skrivit bokens mest intressanta artikel om tvärvetenskapligt samarbete, relationer mellan

forskare inbördes och till andra och dessutom kring begreppet förtroende. Han ser detta förtroende som en avgörande förutsättning för tvärvetenskapligt samarbete också i kontakten med andra. I denna artikel gäller det skärgårdens problem, men perspektivet är vidare. Han går ändå inte så långt att han skriver att ytterligare en förutsättning är respekt och en vilja att förstå huvudlinjer och konsekvenser i andra vetenskapers begrepp, metoder och teorier.

En annan intressant artikel är teologen Patrik Hagmans om asketism som ställningstagande för ekologisk hållbarhet och indirekt mot föroreningen. För honom är askesen ett medel för att förändra människan, så att askesen innebär dels personlig utveckling och dels en utveckling av gemenskapen jämte en ödmjukhet. En förutsättning för denna användning av askesbegreppet är dock att miljöperspektivet inte är för snävt. Slutsatsen är att det krävs någon form av det som jag skulle kalla publik.

Tage Kurtén skriver om hantering av miljöfrågor ur ett moraliskt perspektiv. Hans konklusion är att det inte finns objektiva kriterier för gränsen mellan det moraliskt acceptabla och det som inte kan accepteras utifrån ett moraliskt perspektiv. Miljöfrågor och etik är en helhet vars struktur och innehåll varje enskild individ måste överväga. Men också en helhet har – på det sättet som jag ser det – en ram, som innebär att man lämnar bort det som faller utanför denna helhet. Var går då gränsen för denna helhet? Det saknar jag en diskussion kring. Kurtén påpekar också att begreppet ”fakta” är problematiskt i och med att konsensus inte råder. Ansvaret för att besluta sig för en synpunkt finns därmed hos den enskilda individen. Ytterst är det en fråga om förtroende.

Dessutom finns det andra artiklar innanför en dialogisk ram mellan ämnen och teman som biologi, teologi, etik, statsvetenskap och samhällsförändring. På en mer överordnad nivå har de flesta synpunkter i dessa artiklar framförts tidigare inom ramen för den omfattande press som sätts på politiker och på dem utan biologisk fackkunskap om Östersjöns och också Skärgårdshavets allvarliga situation.

Innanför denna ram finns INTERARC-projektet som den projektmässiga ram för de flesta av bokens författare; artiklarna är ett resultat av projektarbetet.

Marko Joas skriver om demokratiproblem, Sam Grönholm tar upp motsättningar om hur skärgården bör utvecklas; han menar att de bör lösas med interaktiva processer. Minna Näsman skriver om natur- och människosyner bland bofasta och fritidsgäster i Åbolands skärgård i relation till modernitetsbegreppet. Maria Sjöholm skriver om miljöhot och medborgardeltagande i Åbolands skärgård. Hon använder begreppet ”governance” som troligen är

1 För dem som inte är kulturvetare bör jag förklara att konstruktivism innebär – grovt sagt – ett synsätt om att vi själva konstruerar vår omvärldsbild (vad som är vackert, fullt etc.). Så långt som möjligt försöker vi därefter primärt att röra oss i en sådan miljö. Byggnader är fysiska realiteter, men byggs ändå enligt värderingar om vad som är vackert, funktionellt etc. Självklart finns dock också fysiska realiteter som inte någon har en inverkan på t.ex. ett vulkanutbrott.

2 Konflikter i skärgårdsmiljön. Biologiska, etiska och samhällsreligga perspektiv på Åbolands skärgård. Red. Erik Bonsdorff, Patrik Hagman, Marko Joas, Tage Kurtén, Björn Vikström. Åbo: Åbo Akademi förlag. 2011. 175 sidor

nytt för många av Budkavlens läsare, och som är ett nerifrån-perspektiv på beslutsprocesserna. Det är en motsats till det mera traditionella governmentbegreppet som har ett uppifrån- och nedåt-perspektiv i beslutsprocesserna. I artikeln finns många fina synpunkter på transparens och medborgardeltagande, men Sjöholm skriver inte om hur man kan undvika värdemässiga fronter och polariseringar mellan invånarkategorier i denna demokratiprocess. Inte heller diskuterar hon om dessa negativa konsekvenser likväl hade kommit fram också vid en traditionell governmentbeslutsprocess så att beslutet meddelas uppifrån och utan möjlighet till diskussion.

Cecilia Lundberg och Erik Bonsdorff skriver om den marina miljön och om realistiska utvecklingsalternativ för den.

Jag kan inte annat än beklaga att dessa författare har avslutat skriv- och redaktionsprocessen av boken innan avslutningen och kulmen på den långdragna processen om namnet för den fusionerade kommunen nåddes och namnet blev Pargas. Alternativet hade varit att behålla Västaboland, det som först var namnet på den sammanslagna kommunen som bestod av Pargas, Nagu, Korpo, Houtskär och Iniö. Denna process karakteriserades av

mycket fastlåsta positioner. Gullkrona förkastades efter en lång diskussionsprocess, eftersom det redan finns en plats med det namnet. Det påhittade namnet Havskrona – en plats som inte finns – förkastades också. Efter det kördes namnet Pargas stad igenom, också i en folkomröstning med – grovt räknat – Pargasbor kontra glesbygdsbor från de andra kommunerna. Det finns en säregen prestige i Finland i att vara stad – nämnas kan att stadsbegreppet avskaffades i Danmark i och med kommunreformen 1972; redan före hette det på danska Københavns kommune (www.kk.dk).

Jag har nämnt att boken är ett resultat av INTERARC-projektet och därför enbart omfattar artiklar som är skrivna av forskare från ämnen inom det projektet. Det är enbart att notera att en konsekvens härav är att boken inte innehåller artiklar av kulturvetare (etnologer, folklorister, historiker) som också forskar i skärgården. Inte heller i titeln finns det något om kulturvetenskap. Artiklar av kulturvetare kunde troligen ha ökat bredden i boken som helhet.

Jag vill rekommendera särskilt Björn Vikströms artikel, men också andra teologers artiklar. Synpunkterna i de andra artiklarna har jag läst tidigare, åtminstone i stora drag.

Ole Rud Nielsen

Diskursteori möter kritisk diskursanalys

Diskursteori (DT) och kritisk diskursanalys (CDA) är två teoretiska traditioner som under de senare årtiondena har kommit att starkt dominera kultur- och samhällsvetenskaperna i Norden. De här två grenarna av diskursanalysen har emellertid delvis olika rötter och det verkar hela tiden ha funnits ett glapp mellan de två traditionerna, trots att båda har använts för att studera liknande frågeställningar. Ett välkommet inlägg i den vetenskapliga debatten är därför antologin *Tracking Discourses. Politics, Identity and Social Change*¹, redigerad av Annika Egan Sjölander (Umeå universitet) och Jenny Gunnarsson Payne (Södertörns högskola), som strävar efter att fylla denna lucka genom att låta DT och CDA gå i dialog med varandra.

Tracking Discourses är en tvärvetenskaplig antologi med forskare – huvudsakligen från Umeå universitet – som representerar ämnen som medie- och kommunikationsvetenskap, etnologi, statsvetenskap och sociologi. Boken inleds på en mera teoretisk och begreppslig nivå för att sedan övergå till att handla om konkreta tillämpningar av DT och CDA. I antologin medverkar tolv skribenter, varav fem är doktorander.

En av bokens huvudredaktörer, Annika Egan Sjölander, diskuterar inledningsvis varför det är nödvändigt att studera de båda traditionerna, och vilka likheter och skillnader som kan tänkas finnas mellan dem. Teoretiska utgångspunkter och begrepp – såsom till exempel relationen mellan det diskursiva och det icke-diskursiva – inom de båda diskursanalytiska traditionerna sammanfattas, diskuteras och jämförs. David Payne och Jenny Gunnarsson Payne fortsätter begreppsdiskussionen genom att utforska förståelser av "emancipation" i relation till DT och CDA. Inledningsvis dryftas betydelsen av "kritik" i de båda traditionerna, varpå en genomgång av Ernesto Laclaus idéer i frågan följer.

Ett av de huvudsakliga syftena med boken sägs vara att fylla ett tomrum i den engelskspråkiga akademiska litteraturen gällande tillämpningen av DT och CDA i svensk kontext. Återstoden av antologin ägnas därför åt nio fallstudier, i vilka skribenterna med utgångspunkt i diskursanalys undersöker olika typer av texter: policydokument, nyhetsinslag, företagsrapporter och utdrag ur intervjuer. Artiklarna är grupperade enligt ämne – de tre första bidragen behandlar diskurser inom utbildningen, och de tre därpå följande mediediskurser i relation till identitet. Här berörs även andra typer av analytiska infallsvinklar, såsom multimodal och foucauldiansk diskursanalys. Företagsi-

dentitet står i fokus i följande artikel, som även tillför en kvantitativ aspekt till studiet av diskurser. De avslutande två artiklarna berör geografiska platsers betydelse för individers självförståelse.

Tracking Discourses är en utmärkt introduktion till aktuella forskningsteman, och är till övervägande del välskrivnen och lättläst, även om nivån bitvis är något ojämn. Den största behållningen fick jag personligen av de inledande artiklarna som sammanställer och diskuterar de diskursanalytiska traditionerna på en teoretisk och idémässig nivå. Det kunde ha varit intressant med en utvidgad diskussion om centrala och aktuella teman som reflexivitet, makt och materialitet, till exempel i en avslutande, problematiserande och sammanfattande text. I det stora hela håller emellertid boken vad den lovar, och som exempelvis samling kan den vara mycket värdefull genom att den presenterar olika perspektiv, material och analytiska grepp. Jag vill därför rekommendera den i synnerhet för studenter som skriver magister- eller kandidatuppsatser och vill få en överblick över bärande idéer inom diskursanalysen och dess praktiska tillämpningar.

Andreas Backa

¹ Egan Sjölander, Annika & Gunnarsson Payne, Jenny (eds) 2011: *Tracking Discourses. Politics, Identity and Social Change* Lund: Nordic Academic Press. 342 s.

Fenniska minoritetsspråk i det senmoderna samhället

De fenniska minoritetsspråken har som ett resultat av assimilationspolitik, modernisering och nationalism länge befunnit sig i en utsatt position. Den senaste tiden har man emellertid kunnat iakta ett ökat intresse för dessa språk, både inom språkforskningen och inom den politiska debatten. Talarna har i allt högre utsträckning börjat kräva sina språkliga och kulturella rättigheter – något som exempelvis de nyliga initiativen till egna flaggor för sverigefinnar och tornedalingar vittnar om – och det görs försök till att revitalisera språk som hotar att försvinna. Frågeställningar gällande de finskbesläktade minoritetsspråkens ställning i dag och deras framtida utveckling dryftas i antologin *Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium*¹ som redigerats av professorerna i finska språket Helena Sulkala och Harri Mantila från Uleåborgs universitet. Bokens huvudsyfte är att introducera olika aspekter av revitaliseringen och standardiseringen av tretton fenniska minoritetsspråk: meänkieli (som tidigare kallades tornedalsfinska), sverigefinska, kvänska, kareliskan i Viena, Olonets och Tver, finskan i Karelen, lydiska, vepsiska, votiska, vöru, setu och liviska.

Antologin består av åtta artiklar av forskare och doktorander från universiteten i Uleåborg och Tromsø och är ett resultat av Finlands Akademi-projektet ”Northern Societies and Minority Languages”. Inledningsvis ger Helena Sulkala en översikt över de språk som behandlas i boken: deras utbredning och antal talare, den kulturella kontexten, det språkrättsliga läget och försök till revitalisering. Eira Söderholm fortsätter med att diskutera likheter och skillnader mellan några finskbesläktade språk, och undersöker hur dessa drag kan påverka de val som görs när man försöker skapa ett nytt standardspråk. Harri Mantila ställer valen som görs i standardiseringsprocessen i relation till två morfofonologiska drag. Därefter behandlar Anna-Riitta Lindgren i sin artikel orsakerna till att små språk blir utrotningshotade, framför allt i relation till moderniseringsprocesser. Annika Pasanen diskuterar så kallade språkreder – språkbadsliknande aktiviteter på minoritetsspråket riktade till förskolebarn – och hur dessa kan tänkas påverka ett språks framtida utveckling. Niina Kunnas och Laura Arola analyserar i sin gemensamma artikel attityder bland talare av minoritetsspråk i Tornedalen och Karelen. Avslutningsvis utforskar Anitta Viinikka-Kallinen i två ar-

tiklar vilken påverkan skönlitterära verk och media har på minoritetsspråkens ställning.

Överlag är detta en läsvärd bok, särskilt med tanke på att språken som behandlas är relativt okända för gemene man. Den är intressant även för en större läsekrets genom att **den ger en bra allmän inblick i de fenniska minoritetsspråkens situation i dag**, och genom att en del av frågeställningarna som behandlas är centrala även för minoritetsspråk i allmänhet i det senmoderna samhället. Liksom många andra antologier lider tyvärr även denna av en viss spretighet, och för någon som inte har lingvistisk utbildning är innehållet till vissa delar inte omedelbart åtkomligt på grund av terminologin. Bitvis är boken också ganska politisk, och detta är tyvärr inget som problematiseras i något större utsträckning. En större medvetenhet om ideologi som något som inte bara ”andra” har hade kunnat tillföra ytterligare en intressant aspekt till helheten. Bokens styrka är emellertid att den sammanställer många olika synvinklar i ett relativt tillgängligt format på ett språk som kan läsas även av icke-finsktalande personer, och utgör på det hela taget en utmärkt introduktion till ämnet.

Andreas Backa

1 Sulkala, Helena & Mantila, Harri (red.) 2010: *Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium*. Helsinki: Finnish Literature Society, 2010. 210 s.

Biografiska betydelser

Intresset för levnadsberättelser är stort. Tryckta biografier och memoarer har fått ett uppsving och säljs som aldrig förr i bokhandeln. Samtidigt arrangeras både studiecirkel och kurser i hur man kan skriva sin egen historia. Även inom universitetsvärlden blomstrar intresset. Etnologer, folklorister, historiker, litteraturvetare, filosofer och sociologer tillhör dem som intresserar sig för studiet av levnads-historiskt berättande.

*Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*¹ är ett resultat av seminariet "Att skriva sin historia", som hölls vid Åbo Akademi år 2008. Volymens redaktörer, folkloristen Lena Marander-Eklund och historikern Ann-Catrin Östman, är båda verksamma vid akademien. I boken står skriftliga erfarenhetsbaserade berättelser i centrum. En viktig utgångspunkt är att biografiskt berättande är normativt, att det är kopplat till tidsbundna föreställningar om hur liv ska levas och hur man ska berätta om det, samtidigt som berättandet också utgör betydelsefulla handlingar. Inte minst ger levnadsberättelsen författaren möjlighet att positionera sig, att skapa en självpresentation. En målsättning med boken är att lyfta fram olika infallsvinklar, metoder och teoretiska diskussioner; att både fördjupa förståelsen för levnadsberättelser och ge exempel på olika sätt att analysera dem. De empiriska exemplen som lyfts fram och diskuteras rör sig i ett tidsspänn från 1800-talet och framåt. Sammanlagt tio forskare från Finland och Sverige bidrar med artiklar. Boken är uppdelad i tre delar.

Identitetsbegär och minnespolitik är temat för bokens första del, som inleds av etnologen Birgitta Svensson. Artikeln kan läsas som en introduktion till ämnet för boken. Hon visar på levnadsberättelsers normativa drag men också på vad de säger om tiden och platserna de återberättas i. "Människor skriver in sina liv i den stora historien samtidigt som historien tar form i deras liv", som Svensson konstaterar. Hon resonerar också kring förändringen av det biografiska tänkandet, bland annat utifrån tankar om vår tids fragmentering eller "kulturella avreglering". I artikeln "Identitetsbegär" analyserar och jämför Marianne Liljeström ett antal självbiografiska texter producerade av kvinnor i Sovjet, såväl texter publicerade och officiellt sanktionerade under 1960-talet som berättelser som först kunde publiceras efter Sovjetunionens fall 1991. Förhållandet mellan identitet och berättande diskuteras, liksom kontexterna som berättelserna författats i. "Människan är

inte en berättelse!" är den talande titeln på Bengt Kristensson Ugglas artikel, vari han resonerar kring den "språkliga vändningen" och narrativ identitet. Historikern Ville Kivimäki utgår från berättelser om krigserfarenheter. Några empiriska exempel ges inte, istället är kapitlet huvudsakligen av teoretisk karaktär. Kivimäki lyfter bland annat fram den tyska erfarenhetshistorien, inte minst Reinhart Koselocks forskning.

I bokens andra del fokuseras på form och retoriska medel. Etnologen Susanne Nylund Skog utgår från en levnadsberättelse författad av en äldre judinna, boende i Stockholm. Nylund Skog analyserar hur form, innehåll och mening är sammanbundna i texten; hur kvinnan i en intertextuell process skriver in sig själv och sina barnbarn, för vilka texten är författad, i en diasporisk och judisk gemenskap. I artikeln "Livet som hemmafru" utgår Lena Marander-Eklund från en kvinnas levnadsberättelse från 1950-talets Finland. I fokus för undersökningen står berättelsens form men också gestaltningen av hemmafrun. Förtjänstfullt diskuterar Marander-Eklund dessutom textens tillkomstsituation, bland annat initiativtagarens betydelse för innehållet. Hur har levnadsberättelsen påverkats av att den nedtecknats som ett resultat av en uppmaning gjord av Kvinnovetningsinstitutet vid Åbo Akademi? Litteraturvetaren Anna Möller-Sibeli analyserar diktaren Bertel Gripenbergs memoarer. Möller-Sibeli analyserar primärt de retoriska medel som författaren använt sig av, inte minst förminskandet av diktarskapet som metod.

Bokens tredje och sista del, "Att (re)konstruera en levnad och en levnadsberättelse", inleds av historikern Peter Olausson. Han utgår från en Amerikaemigrants brevsamling. Olausson genomför en empirinära läsning av breven, diskuterar dem som levnadsberättelse men framhåller också forskarens betydelseskäpande funktion i processen. Som exempel tar han upp sitt eget förhållande till de aktuella amerikabreven. Har läsningen påverkats av att författaren till breven är Olaussons farfars bror? Ann-Catrin Östman analyserar en levnadsberättelse författad av en öst-erbottnisk bondson som genomförde en klass- eller bildningsresa under det sena 1800-talet. Könsuppfattningar står i centrum i Östmans bidrag, hur olika uppfattningar om manlighet kommer till uttryck i texten. Sociologen Jutta Ahlbeck Rehn står för en av antologins intressantaste bidrag. I artikeln "Livet som blev vetenskaplig sanning" analyserar hon kvinnliga mentalpatienters levnadsberättelser från 1930- och 1940-talen. Till skillnad från de andra bidragen berör Ahlbeck Rehns bidrag således inte enbart frivilligt nedtecknade berättelser utan också framtvingade. Hennes material rör sig av brev, citerade i rättspsykiatriska undersökningar alternativt beslagtagna av mentalsjukhu-

1 *Biografiska betydelser. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Lena Marander-Eklund och Ann-Catrin Östman (red.). Gidlunds förlag, Hedemora, 2011. ISBN 978-91-7844-827-2. 250 s.

set, och patienters egna tolkningar av sina liv, vilka återgivits i medicinska dokument. Ahlbeck Rehn analyserar levnadsberättelserna, såväl de framtvingade som de nedtystade, både som erfarenhetsberättelser och som uttryck för maktutövning.

Som sagt är en viktig målsättning med *Biografiska betydelse* att diskutera levnadsberättelser ur ett tvärvetenskapligt perspektiv. Sammantaget synliggör också artiklarna både likheter och olikheter mellan artikelförfattarna och

disciplinerna när de gäller studiet av levnadsberättelser. Artiklarna ger inte bara exempel på olika teoretiska utgångspunkter utan också på skilda materialkategorier och metoder. Boken kan varmt rekommenderas, såväl till den intresserade allmänheten som till forskare intresserade av att fördjupa sig i eller inspireras till nya studier inom ämnesområdet.

Fredrik Skott

Post-kommunistisk kulturomvandling

Det är inte en lätt uppgift att försöka beskriva den kulturella omvandling som Central- och Östeuropa genomgått sedan den dramatiska tiden kring 1990. Frågan om vad som faktiskt är kultur kan vara känslig, liksom frågan om kulturens betydelse vid uppenbara brister i demokratisk utveckling i flera av de regioner som tidigare låg öster om den så kallade järnridån.

I *Cultural Transformations after Communism* försöker 15 forskare från olika europeiska universitet teckna en bild av de snabba omvandlingar som skett i EU:s östra delar. Redaktörer är Barbara Törnquist-Plewa, professor i öst- och centraleuropastudier vid Lunds universitet, och Krzysztof Stala, lektor vid Institut for tværkulturelle og regionale studier vid Köpenhamns universitet. Båda har i en stor del av sin forskning fokuserat på Polen.

Antologins fokus ligger främst på frågor av politik natur, såsom nationalism, EU, minoritetspolitik, politisk pluralism och demokratisk utveckling, men även ämnen kring religion, etnicitet, nostalgi, historiska narrativ, sovjetmänniskans överlevnad och identitet avhandlas. Syftet är emellertid att lyfta fram ”*soft’ dimensions of transformation*” – till exempel identitet, värderingar, livsstil och matvanor – snarare än de oftare omdiskuterade aspekterna av förändring inom ländernas ekonomiska, politiska och legala ramverk. Man skulle kunna sammanfatta det som att det är de informella institutionerna, snarare än de formella, som står i fokus.

Jag kan i antologin sakna vissa aspekter av regionens kulturella utveckling – t.ex. frågor om språk, informell ekonomi, och kultur som instrument för statskritik/oppositionell politik – samtidigt som man inser att en antologi omöjligt kan inkludera alla tänkbara perspektiv, samt att just denna faktiskt täcker in ovanligt många infallsvinklar av kulturell förändring. T.ex. finns ett fokus på minoritetsfrågor, vilket får anses ytterst relevant för förståelsen av regionen, men som ofta glöms bort. Vidare lyckas antologin, genom sin sammansättning av texter, väl belysa hur många olika betydelse identitet kan ha i en region där vissa fe-

nomen och processer – såsom gränsomdragningar, krig och allianser, isolering, nationalism (samtidigt som nationsbyggnadsprocesser hela tiden avbröts), religion och kollektiva minnen – sammantaget haft stor betydelse under 1900-talet. Behovet av att manifesteras identitet och att framhålla, återskapa eller skapa nationella symboler kan ta sig andra uttryck i Central- och Östeuropa än i Väst Europa, bland annat eftersom regionens länder i många fall blivit stabila stater relativt nyligen. Inte sällan kolliderar ett nationellt, etniskt manifesterande med EU:s krav på mer inkluderande och medborgerliga utgångspunkter. Denna spänning belyses väl i antologin.

Totalt täcks hela tio länder in, vilket gör att det post-kommunistiska området här främst representeras av centraleuropeiska, baltiska och i viss mån sydeuropeiska länder. Den post-sovjetiska regionen representeras enbart av Baltikum, och från forna Jugoslavien finns endast exemplet Slovenien. Det som täcks in är alltså de nya, östra EU-länderna, eller EU:s gränsländer mot det Östeuropa som ännu inte ingår i unionen. Redaktörerna väljer att omnämna regionen som *Eastern Central Europe*. Dessa gränstrakter är ju självfallet av intresse när det handlar om europeisk identitet och kultur, och för att besvara frågor om ifall det ännu existerar öst-västliga skiljelinjer i Europa.

Regionen kallas i antologin för post-kommunistisk, men utan att termen egentligen definieras eller problematiseras i inledningen. Var dessa länder verkligen kommunistiska – eller var de snarare auktoritära, fast under en officiell förevändning om att experimentet utfördes för det gemensamma bästa? Utfallet kan man hävda varken var kommunism eller socialism. Det kan i så fall ligga närmare till hands att kalla regionen för planekonomisk, även om det kanske inte heller är helt rättvisande att kalla de i många fall misslyckade försöken till planerande för planekonomi. Samtidigt är termen post-kommunistisk väletablerad, läsaren förstår vad som åsyftas, och det finns därtill inte något självklart alternativ. Kanske bör man även se till att dessa länder själva benämnde sig som socialistiska och

planekonomiska, och att det därmed kan bli svårt att sätta sig över detta genom att välja en mer ”passande” etikett. En läsare som inte är bekant med den här diskussionen kring terminologin hade emellertid kunnat vara betjänt av ett resonemang om begreppsanvändning.

Som läsare kan man känna att man vill invända mot omnämmandet av ”*Western European societies*” som ”*rationaly organised, economically effective, secularised societies with well-established democratic systems*” (s. 10), där t.ex. euro-krisen i Grekland, arbetslöshetsnivåerna i Spanien, Berlusconis mediamaktt i Italien, eller det låga valdeltagandet i parlamentsval i Schweiz, kan sägas utgöra exempel på motsatsen.

I inledningen skriver redaktörerna att de vill diskutera huruvida en process av demokratisering och moderniseringen i den aktuella regionen har lett till nya attityder och värdesystem, eller om det enbart är en uppsättning värderingar som delvis anpassat sig till en ny kontext. Den svåra balansakten i att inte favorisera någons kultur, men samtidigt inte heller döma någon annans, faller väl ut; genomgående i boken förmedlar författarna vetenskaplig distans och kunskap.

EU som referens, förhoppning och jämförelseobjekt har, enligt antologin, uppstått som en ny och viktig aspekt av kulturomvandlingen i regionen. Tomasz Zarycki diskuterar t.ex. hur attityden gentemot väst har blivit den nya, mest betydelsefulla faktorn bakom fundamentala skillnader i hur man ser på politik i dagens Polen. Denna nya skiljelinje behöver ställas mot den som framträdde starkast för drygt 30 år sedan, vilken enligt Zarycki var spänningen mellan de som kritiserade Kremls dominans – på

bekostnad av Polen, som då hamnade i periferin – och de som understödde Moskvas maktposition. Väst har alltså blivit en ny motpol eller referensobjekt, och de mentala gränserna har ritats om. Detta diskuteras även av Heiko Pääbo, som beskriver hur den estniska självuppfattningen påtagligt förändrats: i dagens Estland ser man sig som den mest östligt belägna västliga nationen, snarare än den mest västra av de östeuropeiska staterna, vilket var fallet under Sovjettiden. Den tydliga distansen till, och separationen från, europeiska stater, som under sovjettiden märktes i Estlands narrativ och identitet, har nu bytts mot en bild av Estland som just ett europeiskt land. Glorifierandet av Ryssland har bytts mot ansträngningar att förminska de historiska kopplingarna till Ryssland. Ryssland är numera ”anti-hjälten” i Estlands nya härskande narrativ.

Sammantaget ger antologin en intressant överblick av kulturell omvandling i Europa. Det är positivt att så många skribenter kunnat komma till tals, och att fokus hamnar på informella – dessutom ofta vardagliga och konkreta – aspekter av kulturell förvandling. Antologin kan vara av behållning för både forskare, studenter och andra intresserade av politik och kultur. Mest behållning har jag av antologins förtjänster med att belysa den spänning som ännu idag finns mellan vad vi människor i olika sammanhang uppfattar som ”öst” och ”väst” i Europa. Gränsdragningar – oavsett om de är formella och territoriella, eller subjektiva och folkliga – fortsätter att spela stor roll i konstruktionen och upprätthållandet av identiteter och kollektiva berättelser.

Mi Lennhag

Interdisciplinary Approaches to Twilight

Få bokserier har skapat så mycket debatt bland spekulativfiktions-fans som Stephenie Meyers ”Twilight”-serie. Som aldrig förr har läsare delats upp i *för* eller *emot* Meyers och hennes alster. Mariah Larsson och Ann Steiners (ed.) antologi *Interdisciplinary Approaches to Twilight. Studies in fiction, media and a contemporary cultural experience*¹, är ett välkommet försök att tackla frågeställningar kring Twilight-fenomenet. Boken samlar olika forskares tankar centrerade kring fyra ämnen: *Bodies and experiences*, *Readers and fans*, *Market and media* och *Vampires*. Boken utlovar alltså en bred översikt över hur man kan se på Twilight-serien och den kultur och kommers som byggts upp runt den.

Det första som slår mig som läsare är hur väl artikelan-tologin lämpar sig för att tackla fenomen som Twilight. En antologi är ett bra tillvägagångssätt att från akademiskt håll agera eller reagera på massmedia fenomen som Twilight. Det är helt enkelt önskvärt att samla olika synpunkter i samma skal, då fenomen som Twilight är komplexa samspel mellan fan, författare, intertext och marknadskrafter. Det andra som slår mig som ’finsk läsare’ är hur utomordentligt svensk denna bok är. En överväldigande majoritet av artiklarna (12 av 16) skrivna av svenska akademiker.

Jag förstår att till en viss del är artiklarnas betoning på könsroller och sex, Twilight-serien har förlöjligats som en sorts harlequine-romaner för skol flickor, också av mer seriösa recensenter. Ett belysande av fenomenet ur köns och sexualitetsperspektiv är oundvikligt. Jag är också medveten om att en fjärdedel av denna antologi går under temat *Bodies and experiences*, men jag anser helt kallt att könsroll och sexualitets-diskursen är överrepresenterade i denna antologi. Detta kanske illustreras bäst av att teman kring könsroll och sexualitet, på något sätt tangeras i *nio* av de *sexton* artiklarna. Min läsning av denna antologi är förstas beroende av *mitt* intresse för genren vampyr-berättelser. Om man inte har en uppfattning om vad Twilight är, aldrig har läst en bok om vampyr-fiktion, så kanske diskussionen om könrollerna och den sexuellt laddade situationen är intressant. Dels reagerar jag här på att köns och sex diskussionen har fått ta över från andra (i mitt tycke) mer givande analyser av fenomenet Twilight, men jag vill också påpeka att de artiklar som handlar om sexuella kopplingar mellan en manlig odöd antagonist och en kvinnlig levande protagonist inte tillför något nytt till analysen av moderna vampyrberättelser. Detta då en diskussion om manligt/

kvinnligt, död/levande i samband med diskussionen om vampyr-fiktion redan är överspelad.

Det som är styrkan i en tvärvetenskaplig antologi är att det finns något för alla i den. Även om jag tycker att den första temadelen *Bodies and experience* behandlade könrollerna och sexualiteten i böckerna och nästa temadel (*Readers and fans*) i mycket samma diskurs hos fansen, så måste jag medge att jag finner artiklarna under temarubriken *Readers and fans* mycket intressanta. Framförallt vill jag lyfta fram Malin Isaksson och Maria Lindgrens Leavenworths artikel *Gazing, imitating, desiring. Alternative constructions of agency and sex in Twifics* (s. 127) som ett bra inlägg i debatten om *textual poaching* och *slash-fiktion*.

Temat *Markets and Media* är oundvikligt då fenomen som Twilight är ett komplext samspel mellan fiktion, fans och marknad. Hela temadelen om *Market and media* var ett väl avvägt avsnitt och här applåderar jag både skribenterna och redaktörerna. Just det avsnittet visar på styrkan i den vetenskapliga genren antologi.

För att behandla en bokserie om vampyrfiktion så finns det förhållandevis lite beskrivet om kopplingen mellan Twilight och vampyrer (och annan fiktion) i denna antologi. Som folklorist och intertextualitetsforskare är jag lite besviken på att inte fler än tre artiklar ingår i det temaområdet, men jag måste ändå medge att artiklarna som ingår i temat är bra. Jag tyckte framförallt om Taliah Pollacks artikel *Damnation or salvation? vampire ethics, Edward Cullen and the Byronic hero* (s. 263). Detta eftersom Pollack resonerar kring termer som motiv, hjälte-typer och symbolik i Twilight-serien. Även om också denna artikel tangerar den vid det här laget uttjatade sexualitetsdiskursen.

Jag tycker om formen av tvärvetenskaplig antologi. Med det sagt vill jag säga att denna antologi har två problem: (1) Koncentrationen av artiklar som tangerar samma diskurs (kön och/eller sex) och (2) uppbyggnaden så att artiklar som har liknande diskurs inom samma temaområde ligger efter varandra. Det kan vara bra att artiklar som behandlar ett gemensamt tema ligger samlade. När två artiklar med köns/sex-diskurs under samma tema ligger efter varandra i ordningen så blir känslan lite av tårta på tårta. Detta gör att läsaren tröttnar på utläggningarna kring diskursen i fråga. Problemet kunde man ha undvikit genom att inte lägga två artiklar med samma diskurs efter varandra.

En tredje sak som jag vill kritisera är att det, i mitt tycke, saknas artiklar i denna antologi. Jag skrev inledningsvis att Meyers produktion lätt till en uppdelning bland spekulativfiktions-fans i *för* eller *emot* fenomenet. Detta har lett till en diskussion (framförallt på nätet) och en produktion av anti-Twilight narrativer och skämt. Jag hade gärna satt en artikel i antologin om den negativa kri-

1 *Interdisciplinary Approaches to Twilight. Studies in fiction, media and a contemporary cultural experience* (ed. Larsson, Mariah & Ann Steiner 2011 Nordic Academic Press, Lund)

tik och till och med hat som Meyers produktion har gett upphov till. En annan artikel jag saknar i denna antologi är en om den moral-panik som uppstått i USA kring att tonåringar i skola och på fritiden aspirerar till att vara odöda. Detta är en del av fenomenet Twilight som inte alls kommer fram i denna antologi.

Så vem är då denna antologi för? Tyngdpunkten i denna bok ligger på analyser kring sexualitet och könsroller. Oavsett vilken temadel man läser så letar sig en, i mitt tycke, uttjatad sexualitetsdiskurs in i skribenternas artiklar. Vad detta beror på tänker jag inte spekulera i. Artiklarna är välskrivna och poängerna intressanta även om koncentrationen på en diskurs gör att antologin tappar något av poängen av tvärvetenskaplig antologi. Själva uppbyggnaden av antologin gör också att man stundtals som läsare känner att: ”nu blev det väl ändå tårta på tårta”. Antologin lämpar sig utmärkt om man behöver läsa sig på könsrolls och sexualitetsdiskurser i moderna fandomfenomen. Om man som jag, inte är så intresserad av just sexualitetsdiskursen och könsrollsfrågor utan är mer intresserad av andra kulturella strukturer, så kan man finna antologin något enformig.

Jakob Löfgren

Tantens återkomst?

Vi lever i en tid då intresset för vintage är stort. Som ett sätt att återgå till en hållbarare och mera jordnära livsstil brukas och återbrukas föremål från det förgångna. Men livsstilen handlar inte enbart om materialitet utan här gestaltas även en livsstil med andra, mera diskursiva ingredienser från ett "förr". Så gör till exempel Underbara Klara i sin blogg där husmoder och dennas speciella kunskap lyfts fram. I form av så kallade husmorstips ger hon råd om städning, om bordsdekorationer och om hur man enkelt gör om begagnade kläder till att bli som nya. Då jag läser hennes blogg slås jag av 1950-tal estetiken. Klara är nämligen iklädd ljusblårutig blus, röd kjol och har en duk virad runt håret med fäste uppe på huvudet då hon planterar om blommorna i sitt köksfönster. Underbara Klara lyfter fram husmodern, en kvinnlighet långt borta från de som ses på catwalken, glassiga modemagasin eller som gestaltas i såpopperornas värld. Hur ska detta förstås kulturellt och vad säger det om den tid som vi, och speciellt dagens unga, lever i?

En förklaring till fenomenet ges i (t)antologin *Tanten, vem är hon?*¹ Antologin är redigerad av etnologerna Marianne Liljeqvist och Karin Lövgren, båda verksamma vid Umeå Universitet. Här presenteras tanten som högaktuell dels som en representant för det "lilla livet", dels som ett samhällskitt som varit betydelsefullt i det tysta. I stället för ett socialt osynliggörande kan tanten tolkas som ett alternativ för unga kvinnor som en protest mot utseendefixering och högprestering. Tanten kan ses som en kvinna som säger ifrån och inte bryr sig om att behaga. Tanten som saftar och syltar och som inte bryr sig om omgivningen krav på utseende, är rejäl och stark på egna villkor – ett slags alternativ kvinnlighet, en supertant för att använda Elin Eks uttryck. En ung kvinna som idag har tanten som förebild, en kvinnlighet bortom ålder, är det på egna men också på andra villkor än då de som är äldre idag var unga kvinnor under hemmafruns glansdagar på 1950-talet. Tanten av idag kan vara singel och representerar sålunda en annan genusordning än den som hemmafrun representerar eftersom äktenskapet och manlig försörjning, åtminstone delvis, var en förutsättning för det. Precis som hemmafrun i nyversion, hemmafrun 2.0, kan tanten ses som en dröm om ett enklare liv, att hoppa av karriärstegen och ha mera tid för sig själv.

Boken är således synnerligen aktuell och initiativtagarna till den är att gratulera. Boken är tvärvetenskaplig och tanten studeras ur många synvinklar med utgångspunkt i sociologi, litteraturvetenskap och kulturanalys i kombination med ett intresse för genus och åldrande. Antologin

mest givande bidrag är Karin Lövgrens artikel om tantrepresentationer och forskning. Här ges en presentation av tanten bortom stereotypen i ett försök att undersöka tanten i intersektionen mellan åldrande och kvinnlighet. Lövgren visar på de negativa framställningar som ofta förknippas med tant (skvallertant, tant-snusk) och hur äldre kvinnor ofta osynliggörs som varande asexuella och utan status i samhället. Men tanten behöver inte endast vara någon som vi förväntas tycka synd om. Tanten kan också ses som ett uttryck för frihet, att inte behöva bry sig om utseendemässiga krav, och istället använda fotriktiga skor. Dagens unga uppfattar också tanten som hipp och som en stilförebild, där tidigare tantrepresentation såsom tantväska lyfts upp till ett uttryck för en nygammal livsstil. På så sätt är tanten inte endast en representant för en åldersgrupp. Ett avsnitt i artikeln handlar om äldre kvinnor i forskningen. Detta är artikelns största svaghet. Här kunde med fördel den rika floran av forskning kring kvinnligt åldrande lyfts fram (bl.a. Sinkikka Vakimo & Anne Leonora Blaakilde). Lövgren sammanfattar tanten genom att presentera henne som äldre kvinnor, en stereotyp och som en symbol för samtidskritik.

Även artikeln skriven av Eva Söderberg, om tanterna i Astrid Lindgrens värld, är intressant. Här presenteras snälla tanter och goda gummor, gamla fröknar, fina fruar, tjänsteandar och moderssubstitut i Lindgrens romanvärld. För det mesta hyllas den äldre kvinnan i Lindgrens författarskap. Lindgren omtalas ofta som sagotant vilket kan ses som problematiskt eftersom man då reducerar henne till en ofarlig tant samtidigt som hon aktivt tog plats som opinionsbildare, som en slags inre Pippi. Lindgrens tanter är enligt Söderberg viktiga storheter att förhålla sig till. De övriga artiklarna behandlar uttrycken tant och tantig som markörer för åldrande i intervjuer där kvinnor talar om sitt eget åldrande. Tanten representerar här något som ingen vill vara eftersom ungdomligheten ses som ett ideal. Ingen medelålders eller äldre kvinna vill ha tantig frisyr eller tantiga kläder (utom kanske just riktigt unga som att använda just tantkläder markerar en livsstil långt borta från de äldre som försöker se ungdomliga ut). Samtidigt gestaltas också tanten som ett uttryck för frihet, att inte längre behöva kämpa för att bibehålla en ungdomlighet utan att "få koppla av och vara tant" (s.161). I Katarzyna Wolanik Boströms artikel om livsberättelser och familjehistorier kryllar det av mostrar och fastrar. När de berättar om sina familjehistorier länkar de dåtid till nutid genom uttryck såsom "på den tiden" och "nuförtiden" och brukar nostalgi som ett sätt att bestyrka de tuffa tider i 1950-talets Polen som Wolanik Boströms släktingar upplevde. De övriga artiklarna handlar om Internet som en arena för äldre kvin-

1 *Tanten, vem är hon? En (t)antologi* 2012. Red. Marianne Liljeqvist & Karin Lövgren. Umeå: Borea. 284 s. Ill.

nors sexuella frigörelse (Hanna Bertilsdotter Rosqvist), de osynliggjorda äldre lesbiska kvinnorna (Evelina Lindahl), barndomens tanter med utgångspunkt i autoetnografi, en metod som både presenteras och problematiseras (Marianne Liljeqvist).

På ett sätt presenteras tanten och äldre kvinnor från ett brett perspektiv i antologin. Samtidigt upplevde jag att det var något som saknades. Kanske kunde antologin fått en ännu större bredd om en artikel som skulle ha behandlat den äldre kvinnan i hemmet eller hushållet skulle ha ingått. Samtidigt skapas antologier oftast som ett resultat av en begränsad forskargrupp med givna forskarintressen. Intressant skulle ha varit att ta del av flera områden av den "lilla världen" som tanten representerar. En annan omständighet som dels kan ses som en fördel, dels som en nackdel är användningen av autoetnografi som metod. Precis som Marianne Liljeqvist påpekar kan metoden användas som en analytisk tillgång och som en väg till fördjupning. Samtidigt snävar den in, kanske inte så mycket analysen i sig, men däremot nog valet av tema och möjliga ingångar.

Antologin ger förståelse hur tanten som fenomen tidigare var osynliggjord nu hyllas. En viss fara finns i att tanten brukas på ett nostalgiskt men också okritiskt sätt. Jag anser att författarna inte fallit i denna fälla utan fenomenet tant och äldre kvinnor presenteras på ett mångfasetterat sätt – eller som Annelie Bränström Öhman skriver, en "elastisk" förståelse.

Lena Marander-Eklund

Kulturarv som egenvärde utan instrumentellt värde

Musik, spelande och musicerande tillsammans är utgångspunkten och kärnan i Johanna Björkholms avhandling¹. Hon försöker utreda vad som händer då folkmusiken som ett immateriellt kulturelement får mervärde genom att erhålla status som kulturarv. Björkholm har begränsat sitt ämne till det svenskspråkiga Finland under tiden 1848-1968.

Även om musiken är central i avhandlingen, utgörs forskningsmaterialet i enlighet med frågeställningen, främst av texter där folkmusik och kulturarv behandlas. De mångskiftande källorna utgörs av tidningsartiklar, broschyrer, informationsblad och material hämtat från Internet. Tidningsartiklarna har Björkholm samlat genom att systematiskt gå igenom numren från tre olika tidskrifter och hon har dessutom använt sig av två finlandssvenska urklipparkiv. Björkholm analyserar även folkmusikmaterialet från fyra olika arkiv. Analysen gällande kulturarv som vetenskapligt begrepp infogas till forskningens helhet.

Björkholms forskning disponeras kring två huvuddelar förutom inledning och avslutning. I den första delen koncentrerar hon sig på immateriell kultur som begrepp, i den andra delen på immateriell kultur som process. Analytiskt utgår hela arbetet från kulturarv som begrepp. Kulturarv definierar Björkholm som en sak som får mervärde då det kallas kulturarv eller annars en kulturkomponent som fått ett speciellt värde och som härmed är något mera än bara en kulturkomponent.

En synvinkel som understryker fenomenets konstruktivitet passar bra ihop med den senaste vetenskapliga diskussionen kring kulturarvsbegreppet. Den nutida vetenskapliga definitionen fungerar även väl för analys av äldre tiders material, då det från olika perioder finns kulturella drag som man velat ge mervärde åt på grund av deras speciella betydelse, vilken också Björkholm visar i sin analys. Björkholm stöder sig delvis på det i UNESCO:s konvention definierade begreppet världsarv, men ser också på saken från andra synvinklar där begreppet kulturarv definierats. En klar åtskillnad mellan begreppen världsarv och kulturarv gör hon inte och lyfter inte heller fram det faktum att dessa begrepp har olika juridiska positioner. Världsarv är endast de fenomen som UNESCO har beviljat denna officiella status åt på basis av konventionen och ansökningar. Kulturarv är en delvis genom nationella och regionala myndigheter erhållen status, delvis ett inofficiellt fenomen. Åtskiljandet av dessa två begrepp skulle ha skärpt analysen.

Björkholm definierar kulturarv som ett fenomen med egenvärde, som i alla sammanhang har ett liknande egenvärde i jämförelse med andra kulturella fenomen. Denna synvinkel utelämnar kulturarvets instrumentella värde. Kulturarv har dock alltid ett instrumentellt värde: det finns en orsak till varför det får mervärde och exempelvis officiellt utses till kulturarv. Denna instrumentella funktion kan variera från en situation till en annan.

I Björkholms verk bygger kulturarvet upp finlandssvenskheten redan genom att avhandlingen avgränsats till att behandla folkmusiken i det svenskspråkiga Finland. På samma gång ställer sig avhandlingen i samma position, det vill säga att stödja kulturarvets mervärde för finlandssvenskheten. Detta är något som Björkholm inte framför som ett medvetet syfte med avhandlingen. Hur musiken avspeglar finlandssvenskheten tas inte upp och inte heller testas dess gränser i analysen. Oklart blir vilka drag inom folkmusiken som är egenartade för finlandssvenskarna och vilka som är mera allmänna. På samma sätt blir det oklart varför man genom den granskade musiken vill bygga upp finlandssvenskheten oberoende om elementen inom musiken i fråga används av andra grupper eller inte.

Stödandet av det svenskspråkiga Finland ses som en självklarhet som inte ifrågasätts i avhandlingen. Det är klart att forskarens värderingar inverkar på avhandlingen. Jag finner det också bra att forskaren genom sin forskning har en möjlighet att påverka sin omgivning. Då kommer även forskarens värderingar med i verksamheten, vilket betyder att forskaren då explicit bör reflektera över de värderingar som påverkar arbetets tyngdpunkter, så att de är enkla för läsaren att utvärdera. På det viset kan även forskaren själv evaluera sina egna värderingar samt deras inverkan på forskningen som helhet och i samhället. Detta gör inte Björkholm i sin avhandling.

Ett centralt mål för uppmärksamhet i avhandlingen är förhållandet mellan materiellt och immateriellt kulturarv. I avhandlingen ses det immateriella kulturarvet som en process och det materiella som ett stabilt tillstånd. Inom etnologisk forskning gällande materiell kultur, har förändringen som en del av kulturen varit ett centralt begrepp under hela ämnets historia. Både inom den materiella och immateriella kulturen har man sökt efter stabila drag, som man har ansett uttrycker en förmodern och från generation till generation överförd tradition. Vid forskning kring båda de kulturella dimensionerna såväl inom folkloristiken som inom etnologin, har man övergått till att studera kulturen som en i tiden levande process, där både materiella och immateriella drag ständigt omformas till nya former.

Den nutida forskningen kring materiell kultur anser även att materiell och immateriell kultur är oskiljbara,

1 Johanna Björkholm 2011: Immateriellt kulturarv som begrepp och process. Folkloristiska perspektiv på kulturarv i Finlands svenskspråkiga områden med folkmusik som exempel. Åbo: Åbo Akademis förlag. 355 s.

varje materiellt kulturfenomen har immateriella betydelser. Ett föremål i sig uppryckt från sin funktionella och andliga miljö, är i den kulturella analysen handikappat. På samma vis kan inte immateriell kultur uttryckas utan materiella element. I musiken krävs instrument, vilket också Björkholm för fram. Även sången kräver materia, människokroppen, för att frambringas och mottaggas. Utan den materiella dimensionen kan de immateriella kulturkomponenterna inte överföras som kultur från en människa till en annan. Detta diskuterar Björkholm föredömligt i sin avhandling, men låter inte sina tankar expandera till den materiella kulturens dynamik och dess immateriella dimensioner.

Utredandet av förekomsten av begreppet kulturarv och dess olika betydelser under olika tider i olika källor är en av avhandlingens förtjänster. Det är intressant att följa med hur begreppet har använts med början från 1800-talet. Intressant är också att användandet av begreppet minskade efter andra världskriget för att sedan återigen dyka upp på 1990-talet. Björkholm tar även upp begreppet folklorism, som användes den tiden då begreppet kulturarv var mindre använt inom forskningen. Dessa två begrepps förhållande till varandra skulle vara intressant att analysera mera.

En egenskap som kulturarv i instrumentellt bruk har är dess otvivelaktiga position som kulturarv. I Björkholms verk intar folkmusiken en dylik position med egenvärde, då dess instrumentella värde inte kommer fram. Björkholm visar att musikens processuella form är en väsentlig del av det immateriella kulturarvet. Då går det inte att peka ut såna drag i musiken, som skulle ha en omutlig och oföränderlig position som immateriellt kulturarv. I centrum av Björkholms analys är det just detta som är intressant, hur immateriell kultur kan få status som kulturarv, även om såna här enskilda drag inte kan uppvisas. Björkholm sätter upp näendet av kulturarvsstatus för immateriell kultur som ett mål i sin avhandling.

Denna helhet skiljer sig inte märkbart från den kulturarvsstatus som materiell kultur har erhållit. På samma sätt förs en kontinuerlig diskussion i museerna om med vilka föremål och hur nutiden ska dokumenteras i samlingarna och till vilket museums dokumentationsansvar de olika föremålsgrupperna hör. Museerna är hela tiden i dynamisk rörelse med tidens fenomen.

En väsentlig skillnad i dylika processer finns dock mellan materiellt och immateriellt kulturarv. Detta visar Björkholm i sin forskning och det är att med de materiella kulturdragen blir människorna en mer väsentlig del av själva kulturarvet, än vad som sker i samband med det materiella kulturarvet. Föremål som musealiseras, lösgörs från den levande kulturen och erhåller i museet en ny position i förhållande till människornas vardag. Informationen man får från dem bevaras in museets samlingar. I jämförelse med det så finns immateriell kultur bara till tillfälligt då den framförs, för musikens del då den spelas och sjungs.

Den kan bevaras i arkiv genom inspelningar eller som nedskrivna ord och noter. Att bevara dessa framföranden hör till traditionsarkivens grunduppgifter. Det levande framförandet med sin kontext kan man dock inte som sådant tillvarata. Samma kan man dock säga om även den materiella kulturen, det är inte möjligt att helt tillvarata föremålets tillverknings-, modifikations- eller användarprocesser och deras kontext.

Det att föremålen och byggnaderna dock ständigt finns som fysiska föremål till skillnad från de immateriella kulturkomponenternas tillfälliga väsen, ger upphov till en signifikant skillnad mellan materiellt och immateriellt kulturarv. I denna skillnad hittar man även orsaken till varför man i västvärlden inte särskilt aktivt har börjat juridiskt definiera immateriellt kulturarv. Björkholm framför på ett intressant sätt hur UNESCO:s konvention gällande immateriell kultur inte har ratificerats genast efter uppgörandet annat än i Asien. Det är fint att det här fenomenet har kommit med i en forskningstext som Björkholms avhandling. Björkholm specificerar dock inte de bakomliggande orsakerna till att västländerna inte har ratificerat UNESCO-konventionen.

I dagens globaliseringsprocess växer kulturavets symboliska värde i kommersiellt men även politiskt bruk hela tiden. Därför finns det nu i västvärlden en allt större efterfrågan på att den immateriella kulturen borde definieras som världsarv med UNESCO:s höga status. Det finns mer och mer behov för en stark position för det immateriella kulturarvet både för att definiera olika nationaliteter och områden, för global synlighet och för marknadsföring av olika regioner och deras produkter och service globalt. Kulturens bruksvärde och produktifiering understryks exempelvis i Europeiska unionens kulturpolitik både på en europeiskt och på en regional nivå. Dessa värden håller nu på att köra om de individbaserade kulturella processerna och den kulturella yttrandefriheten globalt. Dessa är omständigheter, som hör ihop med kulturarvets instrumentella användande och vilka Björkholm inte tar upp i sin forskning.

Det är självklart att Björkholms arbete skulle ha svällt ut för mycket om analysen skulle ha utökats mera med kulturarvets instrumentella användande. Avhandlingens största värde ligger däri hur förekomsten av begreppet kulturarv, förhållandet mellan materiell och immateriell kultur och musiken som ett exempel på immateriellt kulturarv har analyserats. Jag skulle dock ha önskat att lite mera medvetenhet om kulturavets instrumentella användning, vilken mycket påverkar hur kulturarv definieras och karaktäriseras under olika tider, skulle ha ingått i forskningen.

Katriina Siivonen